

Тота

Михайло Подворняк

ЗОЛОТА ОСІНЬ

GOLDEN AUTUMN

— by —

Michael Podworniak

NOVELS

Published by "Doroha Prawdy"
(Ukrainian)

МИХАЙЛО ПОДВОРНЯК

ЗОЛОТА ОСІНЬ

Оповідання

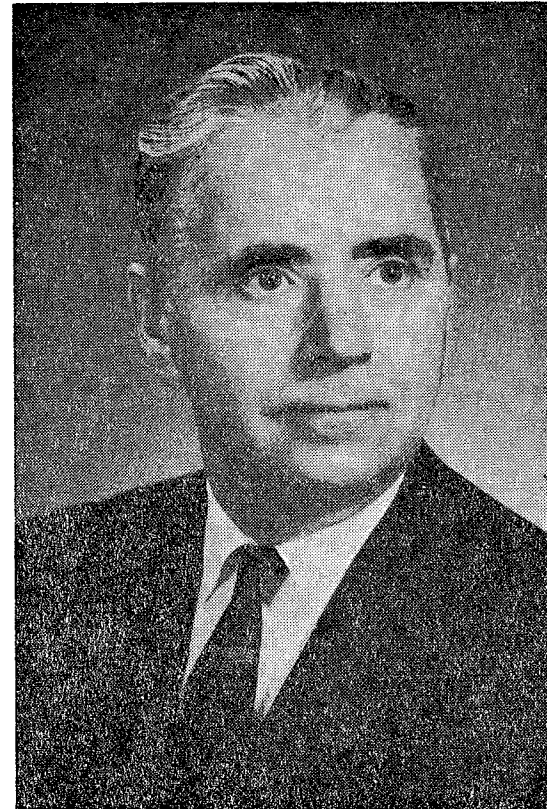
Накладом
Християнського Видавництва "Дорога Правди"

Вінніпег — 1974 — Торонто

ВИДАВНИЦТВО "ДОРОГА ПРАВДИ" Ч. 54

Обгортка мистця Максима Окопного

Printed in Canada
by Popular Printers, 787 Toronto Street, Winnipeg, Manitoba

ДЗВОНИ

Довгий шпитальний коридор тягнувся між двома стінами аж до самого вікна, яке світило сонцем в далекому кутку. Там стояв стіл, на ньому лежало кілька старих книжок, газети, а під стіною — крісла. Якщо до хворих ще не дозволялося заходити, то люди сідали на тих кріслах, переглядали давно вже всіма перечитані книжки і чекали. На вікні стояли в глечичку штучні квітки — орґінії і черемха, — але вони не пахли. Про це люди знали, а тому на них ніхто не дивився, їх ніколи ніхто не піддивав. А за вікном сяяла літньою запашністю голуба далечінь, ніби налите озеро. Звідти крізь відхилене вікно долітав шепіт вітру, спів пташок, бо лікарня одним своїм боком стояла біля самого парку.

Була дванадцята година дня, — обідня пора. На коридорі було тихо. Стояли під стінами порожні возики, якими хворим розвозили обід, на возиках висіли рушники. І скрізь пахло ліками, якимись порошками. І не відомо, чи цей запах був від ліків, чи від стін, які просякнуті були ними від долівки аж до стелі.

Федір нашвидко з'їв свій обід, натягнув на плечі шпитального сивого халата і поволі вийшов на коридор, опираючись на палицю. Один рукав халата тріпався порожній збоку, бо хворий правою рукою мусів тримати палицю, а в рукаві це не вигідно, десь під пахвою муляє рубець. Зачинив за собою двері своєї кімнати і

пішов дуже повільними кроками до стола під вікном. Там було його м'яке крісло, оббите зеленим сукном, на якому він оце вже четвертий тиждень щодня сидить в тій самій порі, слухаючи дзвони з недалекої церкви, яка стоїть за парком. Її червоний ріг, покритий дахівкою, видно з вікна і Федорові здається, що звідси краще чути дзвони.

Він сів у своє крісло, простягнувши перед себе ноги в сивих вовняних панчохах. Вони ще під панчохами замотані бинтом, посмаровані якоюсь маззю, але він може доволі ними ворушити, вони настільки вже тверді і здорові, що можуть принести його з кімнати на це крісло, а звідси він також доштикільгає назад. Правда, це ходження тяжке, бідне, його навіть не можна порівняти з правдивою ходою, але Федір задоволений і тим, бо він відчуває, що все ж таки йому краще, ніж було тиждень тому. Навіть краще, як було позавчора, учора.

Він подивився на годинника, який висів круглою обвідкою над самою його головою і підсунувся разом з кріслом ближче до столу. Відхилив більше вікно, пустив більше сонця. Довга його рука лягла на столі, пальці стукнули по старій книжці з твердою обгорткою. Брови зійшлися до купи, очі запалилися увагою.

За парком, де було видно ріг церкви, почувся якісь звуки і за хвилину вони прилетіли до Федора, впавши ніжною мелодією на шпитальний коридор, упавши на Федорове серце, на все довкілля за вікном.

І він слухав цієї мелодії, слухав і пив своєю спраглою душею музику дзвонів, пригадуючи той час, коли він чотири тижні тому опинився в шпиталі. Він тоді був дуже хворий, насилу зайшов до своєї кімнати, тримаючись стіни. А потім операція. Ясно освітлена кімната, в якій повно було

якогось приладдя, якихось блискучих машин. А він лежав між ними на білому столі.

Що там робилося далі, він нічого не пам'ятає, але пригадує, що хтось поклав руку на його голову, а потім йому сильно захотілося спати. А потім він спав чи може так собі лежав, але по тілі ходили якісь судороги, щось таке було, чого він не може пояснити, чого він ще ніколи не переживав.

А потім він побачив себе в своїй кімнаті на білому і дуже м'якому ліжку. Біля нього не було нікого. Було самотньо і тихо. І він так чомусь глибоко відчув свою самотність, як ще ніколи перед тим. У кімнаті було повно сонця, повно запахів різних ліків, аж тут нараз за вікном почувся музика. Він її перед тим ніколи не чув, не знав, звідки вона пливе, але мелодія її була така чудова, така ніжна і солодка, що Федір мало що не розплакався із надмірного глибокого зворушення. А мелодії пливли над парком, разом із соняшним промінням, вщерть наповнювали Федорову кімнату, наповнювали його серце. І він через ті мелодії не відчував болю, не відчував самотності. Йому здавалося, що чудова ця пісня, якась дивна мелодія, чарівна музика спеціально прилітає до нього, що є на світі добра душа, що оце грає йому. Спеціально йому, а може й іншим хворим, що тут лежать по всіх кімнатах.

А коли потім прийшла санітарка, принесла йому щось напитися, Федір запитався:

— Скажіть, прошу, звідкіля це прилітає така музика?

— Це дзвони з поблизької церкви, яка тут недалеко за парком, — відповіла санітарка, тихо ступаючи по кімнаті.

— А вони часто так дзвонять? — спитався ще Федір.

— Один раз на день, якраз в тій самій порі.

Узавтра дивіться на годинника і дзвони знову будуть грати, — і вийшла так само тихо, як і прийшла.

І від того дня Федір пильно чекав дванадцятої години, коли за вікном гратимуть дзвони. Він тоді поправляв під головою подушку, відслоняв трохи більше вікно і слухав чудової мелодії дзвонів. Від того, так йому здавалося, зменшувався біль, мав таке враження, що оце хтось його відвідав дуже близький і рідний.

Тепер Федір також сидів на своєму кріслі і слухав дзвонів. Коридором стукотіли візки з порожньою посудиною, які йому трохи заважали. Але візки ховалися за дверима, з ними ховалися санітарки в довгих накрохмалених халатах, які шелестіли, ніби сухе кокорудзіння, і на коридорі знову було тихо. А мелодія пливла і плівла, коливаючись від тихого вітру, наче хвилі спілого жита.

А потім вона стихала. Останній раз задрижали в далині струни, там щось стукнуло, обірвалося і музика затихла. І Федорові здавалося, що він щось згубив, якраз в ту пору почув, як під вовняною панчохою щось кольнуло і він попробував простягнути ногу в інше місце, трохи далі від крісла. І так сидів, дивлячись крізь вікно до парку. Там стежками ходили здорові люди, бігали віврки, десь траскотіла машина до кошення трави. А дзвонів уже не було чути. Федір знав, що вони обізвуться взавтра, а тому притримався за поруччя крісла і встав. Його палиця рівномірно стукала по твердій долівці, а ноги в вовняних панчохах ступали тихо, нечутно. І йому було дивно з самого себе, що він так ходить. Ніби справжній каліка або столітній старець.

Зачинив за собою двері кімнати і ліг на ліжко, поклавши палицю поруч хворої ноги. В кімнаті не було нікого, тільки він сам з своїми думками. А вони плівли, ніби ті дзвони, наче

мелодія, яку він щойно прослухав і яка лишила на його душі теплі сліди.

За кілька днів Федорові стало настільки краще, що він без палиці міг вийти надвір, посидіти під смерекою на твердій лавці, пройтися, ще трохи покульгуючи, по встелених жовтим піском стежках, які щодня робітники зрівнювали граблями.

А звідси він пройшов і до парку. Спочатку йому було важко ходити, бо йому здавалося, що він іде, а з ним ідуть дерева. Він стає, вони також стають. Але тепер того відчуття немає. Він твердо ставить недавно хвору ногу разом із здоровою, навмисне намагається її випростати, притиснути до стежки і чує, що вона більше не болить. Він обходить кущі, високі липи, які взялися за руки і заслонили собою небо. Але воно пробивало густі зарослі лип, через які на стежку і на траву падали соняшні плями.

Тепер Федір мало коли сидів у шпиталі, він найбільше просиджував у парку, нудьгуючи й чекаючи, коли його вже нарешті випишуть і скажуть іти додому. Тут у парку він також щодня слухає дзвони з поблискої церкви. Він їсть свій обід, нашвидко вдягається в свого халата, інколи отак наопашки накидає його на плечі, а по справжньому надіне вже під брамою, і спішить на саму крайню лавку під огорожею. Там він вдихає повними грудьми запахи квітів, туди пробивається крізь віття сонце, там постійно пахне прив'яла трава і там щодня в дванадцятій годині грають дзвони. Тут їх виразніше чути, бо ж тут подати рукою — і церква з високими вікнами. Тут дзвони краще чути, ніж в лікарні, здається, що вони ось десь тут за кущем, за огорожею. Але їх не видно. Чути тільки мелодію, яка прилітає ніби з віття зелених лип, наче з неба.

Федір щодня приходив у тій порі на ту саму лавку. Він так привик до тих дзвонів, такі вони стали йому дорогі та близькі, що він тепер

думав, що він робитиме вдома, коли дзвонів не буде. Що він буде слухати щодня, коли прийде дванадцята година?

Одного разу він сидів на своїй лавці в парку і слухав дзвонів. А коли вони відіграли свої мелодії, він пройшов поза кущі бузку, вийшов за браму і пішов до церкви, біля якої незнайомий старший вже дідусь згребав покошену траву. Хвіртка до церкви була відкрита і він несміливо якось переступив на скошену траву, щільніше обгортаючи навколо себе шпитального халата.

Незнайомий мужчина кинув працю і ступив кілька кроків назустріч Федорові. Солом'яний капелюх закривав його обличчя, уста стулилися до усмішки.

Федір привітався, відразу вибачившись, що відірвав від праці, а потім запитався:

— Чи то з вашої церкви щодня грає така чудова музика?

— Так, з нашої, — відповів незнайомий, тримаючи в руках граблі. Вони були вищі за нього.

— А хто ж це дзвонить, чи грає? — знову Федір.

— Я і Федір нічого вже не питався, а тільки здивовано подивився на дідуся.

— Я — відповів той ще раз, бачачи Федорове здивовання. — І то жодна штука. Кожен може грати. Це тільки треба переставляти платівки, а вони самі грають.

— І це ваша така праця? — спитався знову Федір і сам не був певний, чи це влучне питання, чи ні, бо бачив, що старому вже не до праці.

— Так, це моя праця. Але не тільки ця, але я отут сторожем; кошу траву, витираю в церкві пилюку, але найголовніше те, що я тут щодня граю дзвонами. Оце те, що я тільки можу зробити для Бога. Сам я бідний, багато зробити чогось іншого не можу, то нехай оця моя праця буде приємною Богові. Дзвоню я щодня і вже багато років. За той час чимало людей з

лікарні приходили і дякували нам за ці дзвони. Під звуки наших дзвонів багато людей виздоровлювали, знаходили спокій для свого серця, полегшу якусь і це було найкращою заплаатою для нашої церкви. Ми знали також, що чимало людей безнадійно хворих лежали в лікарні, потім вони вмирили, а, можливо, наші дзвони були для них останньою потіхою в земному житті. І це моя праця, бо що ж я можу більше доброго зробити в моїх роках? — він закінчив і поставив граблі під огорожею.

— То я також прийшов вам подякувати за ваші дзвони, — сказав Федір і подав сторожеві руку. — Я вже кілька довгих тижнів лежу в шпиталі, щоденно слухаю ваші дзвони і вони, я чую, переминоють моє серце. Від них чомусь так приємно стає на душі, ніби людина побувала в церкві.

— Я радий таке чути, — казав сторож, кліпнувши очима. Капелюх його трохи зсунувся набік, і поклав тінь на його обличчя.

— А скажіть, будь ласка, чи ті мелодії, що граєте, мають свої слова? — спитався Федір, збираючись відходити.

— А якже, мають. Кожна мелодія, кожна пісня має свої слова, — відповів сторож.

— Я дуже хотів би їх мати. Готовий за них заплатити, скільки треба. Коли ваші дзвони грають, я собі нишком навчився б співати. Я сподіюся, що там такі самі гарні слова, як і мелодії.

— Постривайте, — сказав сторож і тупцем побіг сходами до церкви. Федір дивився за ним, бачив як його біла сорочка на плечах здувалася від вітру і почув, що та незнайома людина стала йому якоюсь близькою.

За хвилину вийшов, несучи в руках невелику книжечку в зеленій обгортці.

— Візьміть, — сказав до Федора, — тут є всі ті пісні, які грають наші дзвони. Ось одна,

друга, третя — і він чорним від трави пальцем перегортав сторінки книжки.

Федір простягнув руку. Подивився на книжку і його очі спинилися там, де був сторожів палець.

— Оту ви граєте? — спитався.

— Так, граємо. І то найбільше, бо вона дуже пасує тим, що лежать в шпиталі, чекаючи помочі від Бога і від людей.

Федір підніс книжку до очей. На неї впало світло сонця і він читав:

Я утомлений, безсилий,
Боже мій, до Тебе йду!
Вірю — в Тебе нові сили
І спокій душі знайду.

Він поглянув на сторожа. Той стояв і слухав. А Федір читав далі:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй
Перейти життя долину
Та ввійти в дім вічний Твій!

І спинився.

— То це не пісня, а це молитва, — тихо сказав Федір і чув, що серце його чомусь зацімліло від прочитаних слів.

— Так, це дійсно молитва, але кожна пісня може бути молитвою, а кожна молитва може бути піснею. І ми найбільше граємо отаких пісень. Молитовних. Бо людина, якщо вона здорова, то вона має безліч різних бажань, безліч турбот і не має часу думати про Бога і молитися. Але в шпиталі людина думає тільки про одне — щоб бути здоровою. Тому вона там відчувається до Бога ближче, як у церкві. Вона тоді й молиться. А ми їм граємо таких молитовних пісень, бо наша оця праця призначена переважно для шпиталю, для хворих і самотніх.

Федорові пальці міцно стиснули маленьку книжечку. Брови його сіпнулися, на них впала з дерев тінь і він спитався:

— Чи я можу ту книжку мати для себе.

— Певне, що можете. Для вас я її і виніс.

— А скільки вона коштує?

— Нічого, це так. Візьміть. Ми маємо для роздачі бідним.

— Але я не бідний.

— Нічого... Візьміть, візьміть, — казав сторож, вдоволений розмовою і новим знайомством.

Федір подякував і подав сторожеві руку. Вони тепло попрощалися, всміхнулися до себе, ніби вже були давно знайомі.

Федір ішов стежкою парку між високими липами і вітер дмухав йому в обличчя. Він тримав книжку розгорнену там, де було переложено липовим листком і тихо сам собі читав:

— Я утомлений, безсилий...

Пробував ті слова покласти на мелодію, але мелодію забувся. Треба чекати аж до завтра. Тоді він буде чути дзвони, за ними буде виводити слова, а вони будуть його молитвою. Як це чудово! Які то глибокі слова!...

Він пройшов довгим коридором аж до своєї кімнати. Там хтось був, бо в чашці стояла свіжа вода. Але тепер не було нікого і він, не скидаючи свого халата, простягнувся на ліжку, намагаючись пригадати вчорашню мелодію дзвонів.

За дверима почулися тихі кроки і збудили Федора із задуми. До кімнати ввійшов лікар.

— Узавтра по полудні ви йдете додому, — сказав.

— Дякую! — відповів Федір. — Це краще, аніж тут лежати.

— І я так думаю, але коли б вам щось долягало, зголосіться знову до лікаря. Але я думаю, що все гаразд, — і він пройшовся по кімнаті, а потім вийшов на коридор, подавши Федорові руку.

Того пів дня Федір не міг ні лежати, ні ходити. Він кілька разів пробував читати книжку з піснями, але також не міг. І йому щойно тепер показалося, що він не лежить тут три-чотири тижні, а довгі роки. І вперше в житті глибоко відчув те щасливе почуття, коли хворому скажуть в лікарні, що він здоровий і він може іти додому. Справді, яке це хвилююче почуття, якого він досі ніколи не знав.

Він позбирав ще сьогодні свої речі. Переглянув усі свої кишені, а на столі знайшов порожнього конверта, якого чимось наповнив, дивлячись у вікно на церкву.

Коли сонце кидало на сад останні свої проміння Федір вдягнувся в своє вбрання, подивився на себе в люстро і зідхнув. Йому навіть не здавалося, що він у лікарні. Сила була в ногах і в руках. В серці також була сила, але він не знає, від чого вона.

Він пішов за шпитальну браму, пройшов через парк, ще раз присів на своїй лавці між липами, де він завжди слухав дзвонів, а потім пішов через дорогу до церкви. Там було тихо. Сторожа уже не було, по ньому тільки залишилася позгребана трава, підліті квіти, заметені сходи. Федір пройшов через хвіртку, оглянувся, чи хто його не бачить і підійшов до дверей, в яких була прорізана дірка для листів. Він ще раз оглянувся навколо себе і кинув за двері заклеєного конверта з написом:

— Це за дзвони.

І миттю вийшов з-за огорожі, прямуючи до парку.

А другого дня він устав раніше, як треба. Він навіть не хотів чекати обіду, але ще перед дванадцятою годиною уже сидів на лавці в парку і чекав дзвонів. Перед ним лежала розгорнена книжка.

Коли від церкви прилинули знайомі звуки

музики, Федір водив пальцем по словах пісні, і пробував співати:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй...

І ці слова якраз падали на мелодію там, де треба. Він їх перед тим ніколи не співав, ніколи не бачив, а тепер може співати. Його уста ледь ворухнуться, але він співає не устами, не вголос, а в серці, тихо, щоб ніхто не чув, бо це ж парк, тут повно всюди людей і не личить отак сидіти й співати.

Дзвони відіграли своє і затихли. Федір пустився стежкою до лікарні і бачив за огорожею старого сторожа біля церкви, який поливав квіти, переступаючи з ноги на ногу.

Але він не пішов до нього. Хто знає, може там уже відкрили його конверта, будуть його питати, а він не хоче, щоб знали, що це він поклав там таку щедрю суму.

Федір переступив поріг лікарні, зайшов до своєї кімнати і забрав свої речі. І пішов, ще раз оглянувшись на двері, а через вікно на церкву, яка червоніла дахом за липами.

Федорова нога загоїлася і він уже може навіть підбігти. Він пасе коні на толоці і пробує тихо співати пісню, якої навчився в лікарні. Знає слова напам'ять, але мелодія забулася. Він її знав ще кілька днів, коли прийшов додому, залюбки співав собі при якійсь праці, але згодом, коли вже минуло кілька місяців, мелодія забулася.

І Федір затужив за дорогою своєю піснею. Тому він одного дня зібрався і пішов до міста, взявши з собою книжку з піснями. В парку були ті самі лавки, ті самі дерева, але тепер осінь позолотила все, позривала з лип жовте листя, розкинувши його по стежках.

Федір знайшов знайому лавку, змів долонею приліпле до неї листя і поклав на колінах маленьку книжку з піснями. Подивився на годин-

ника, — близько дванадцятої. Його серце чомусь хвилюється, він згадує минулі дні, коли багато разів сидів отут, слухаючи мелодію дзвонів. Як йому тоді бажалося бути здоровим! А тепер він здоровий. Сам прийшов до парку, щоб послухати знову дзвонів, пригадати забуту мелодію пісні.

Він витирає окуляри, кладе їх на очі і насторожує свій слух. Приходить дванадцята година, а дзвонів немає... Федір пробує свого годинника і він іде добре. Стрілка поволі посувається по білому цифербляті, вона давно минула свою межу, а дзвонів не чути...

Федір сховав співаника до кишені й пішов до хвіртки, за якою була церква. За огорожею стояв незнайомий чоловік, читаючи газету. Федір усміливо підійшов до нього.

— Скажіть, прошу, чому то тепер дзвони з тієї церкви не грають? — спитався.

— Бо немає кому переставляти платівки, — відповів незнайомий.

— А сторож тієї церкви, що тут був? — спитався знову.

— Він уже своє відзвонив... Свої пісні відспівав...

— Що, помер?

— Так, помер. Відійшов до Господа і там продовжує співати в Його славі. А ви його знали? — спитався незнайомий.

І Федір розповів, як він лежав у лікарні, як слухав щодня музику дзвонів, як навчився однієї чудової пісні, якої мелодію забувся, а оце навмисне приїхав до міста, щоб її пригадати.

Незнайомий подав Федорові руку і сказав:

— Я радий, дорогий друже, що наші дзвони були вам благословінням. Я працюю пастором в тій церкві довгі літа і довгі літа наші дзвони грали. Багатьом людям в лікарні вони приносили потіху, але сторож наш, добрий наш брат у Христі, відійшов, закінчив свою працю і дзвони

тепер мовчать. Ми шукаємо когось, щоб зайняв ту працю, але покищо нікого ще не знайшли. А це чудова праця. Ось надворі стоїть такий осінній день, як сьогодні, люди проходжуються парком, вони здорові і їм покищо не треба духовної пісні, ніжної мелодії. Але того самого часу дуже багато нещасливих людей перебувають в лікарні, чекаючи якоїсь потіхи. І до них линули наші дзвони, лягаючи тишею і спокоем на їхні зболілі серця. Багато нам дякували за це, а якась одна добра душа кинула нам цього року крізь двері до церкви поважну суму грошей, навіть не подавши своєї адреси. За ті гроші ми купили нові платівки з піснями, але немає кому їх грати, — і пастор легко зідхнув, повівши рукою по чолі.

— А я міг би цю працю робити? — спитався Федір, дивлячись на прив'язлі під церквою квіти.

— Кожна людина може це робити, якщо вона бажає. Це тільки треба переставляти платівки, а дзвони самі грають. Але з тим пов'язана також інша праця.

— Яка? — підніс голову догори Федір.

— Насамперед, вам треба було б отут жити, щоб дзвони грали щодня в тій самій порі. Для того ми маємо гарне приміщення в церкві. По-друге, вам треба було б пильнувати квітів навколо церкви, трави, ну — бути тут господарем, а по-третє... Як це вам сказати... — і він на хвилину спинився.

А Федір підніс на нього очі й чекав.

— По-третє, — вів далі пастор, — нам треба для тієї праці людини віруючої, щоб вона була свідомо своєї праці. Отакої, як був попередній сторож. Він, бувало, поставив платівки, дзвони грають, а він піднесе очі до неба й тихо помолиться, щоб Господь поблагословив оцю пісню, цю євангельську мелодію. І Господь благословляв...

— Так, я це знаю, пасторе, бо сам те пережив, — казав схвилюваним голосом Федір.

— А ви віруєте в Христа, як в свого особистого Спасителя? — спокійно спитався пастор.

— Вірую, але не знаю, чи так, як треба. Перед тим я не вірував, аж поки не опинився в лікарні. Там до мене Бог промовив більше, ніж у церкві і там я почав шукати Його, вперше почав молитися. А потім ваші дзвони, ота чудова пісня, якої я навчився, — і Федір дістав дрижащою рукою свого співаника.

— Ось тут. дивіться, — казав він.

Голос його затремтів, уста закліпали.

— Якщо ви, друже, молитесь, якщо любите Господа, якщо бажаєте щось робити для Нього, якщо хочете, щоб Він простив усі ваші провини, то ви віруєте правильно, — і він взяв легко Федора за руку, сказавши:

— Може ми вступимо на хвилину до церкви. Я покажу вам усе?

Вони ввійшли головними дверима, присівши на останній лавці. І проповідник казав:

— Поки я покажу вам дзвони, поки будемо говорити про щось іншого, ми помолимося, — і він схилився на коліна.

Федір зробив те саме, несміливо озираючись навколо. Він не звик отак удвох з кимось молитися, але коли почув, як пастор молився, дякуючи Богові за їхню зустріч, за те, що Він торкнувся Федорового серця, то побачив, що отак власне і треба молитися. Він почув, що до його очей підходять сльози, що йому треба виплакати перед кимось, що йому треба молитися...

А другого дня була неділя. Сонце розкидало над парком осіннє золото, а з ним пливла чудова музика дзвонів. Це грав новий сторож — Федір, який сидів на лавці під огорожею і тихо співав разом із дзвонами:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй
Перейти життя долину
І ввійти в дім вічний Твій!

ТЕ ОДНЕ

Молодий проповідник Пилипенко сидів у маленькій церковній кімнаті, готуючись до недільної проповіді. Двері кімнати відкриті і вони виходять до просторої чистої залі молитовного дому. Там стоять рядком крісла, в правому куті — піяно, в лівому — живі квіти. Від них долітає до Пилипенка запах поля. Щонеділі там повно людей, а тепер повно тиші й спокою, яку Пилипенко не менше любить за богослуження.

Проповідник Пилипенко ще новий тут слухач слова, він приїхав сюди щойно кілька місяців, а тому все тут для нього покищо нове і незнайоме. Але за цей короткий час він уже познайомився з людьми, збагнув добрі сторони своєї громади, побачив також деякі її недоліки, але в загальному він побачив, що віруючі тут — добрі християни, вони люблять Господа, намагаються щось робити для Нього, а тому на його серці погідно, радісно і він думає, що багато клопоту тут мати не буде. А деякі недоліки по волі треба буде полагоджувати в дусі любови, лагідности і спокою. Тих недоліків є всюди подостатком, бож усі люди не однакових характерів, різного виховання, різного думання.

Він закрит Біблію, поклав на неї руку і закрит також очі. Сидів так якусь хвилину, збираючи свої думки, зважуючи перечитане. А потім він думав про свою пройдену досі дорогу, про школу, про юначі роки, які так швидко проминули. Як багато він мріяв стати проповідником, як

багато він про це молився і оце мрія його здійснилася. Але тепер треба це велике і достойне покликання належно виправдати, треба повнити доручене йому Богом завдання.

Пилипенко схиляє голову над Біблією, сидить так якусь хвилину, роздумує, а потім напівголосно молиться. І відчуває, що йому від добрих роздумувань і від молитви так легко, так спокійно. Із стін його затишної канцелярії, ніби живі, дивляться різні біблійні картини, на полицях стоять рядком книжки, різні підручники і все це ніби говорить до нього знайоמוю мовою. Він поволі встає, відсуває крісло набік і дивиться у вікно, яке виходить на вулицю. Там чисто і свіжо, бо вночі падав дощ і змив усю пилку. Біля молитовного дому ростуть кущі бузку, які саме розцвілися і вони сміються до Пилипенка, киваючи своїми розкішними квітами.

Пилипенко сперся на підвіконня, виставивши надвір голову. З-за рогу надїхало нове авто і він пізнав, що це був брат Петро, сторож їхнього молитовного дому, який щосуботи приїздить сюди покосити траву, попідливати квіти, порівняти крісла. Але це не тільки ота його праця біля молитовного дому. Ні, брат Петро багато в дечому помагає своєму проповідникові. Він постійно запрошує на богослуження нових людей, і немає ні однієї неділі, щоб він когось не привіз із собою. Отак їде в неділю до своєї церкви, побачить якусь людину на вулиці, що вештається без потреби і він запропонує їй поїхати з ним до церкви і послухати Божого слова. А в церкві він знає, як зустріти нових людей, як посадити їх на лавці, подати їм співаника, сказати до них якусь ласкаве слово. Одним словом, брат Петро — це права його рука і проповідник радий, що він саме прийшов оце тепер. У нього є деякі пильні й важливі справи, з якими він бажає поділитися з Петром.

Петро вийшов з авта, побачив у вікні проповідника і всміхнувся.

— Доброго ранку, брате, — сказав і вже після того подивився, чи авто добре поставлене, чи добре зачинені двері, чи воно не задалеко від хідника.

— Доброго ранку і вам, брате, — відказав проповідник і кивнув рукою.

Петро ввійшов до молитовного дому і привітався з Пилипенком, повісивши капелюха біля дверей.

У молитовному домі було багато повітря, бо вікна були відчинені навстіж і крізь них плив до середини запах бузку і свіжість літнього ранку. Петро повів рукою по чолі і сказав, простягаючи кожне слово, як він завжди робив, коли мав сказати щось важливого.

— Узавтра я хочу привезти до церкви одну родину, моїх добрих сусідів, які ще ніколи не були на євангельському богослуженні. Я хочу, щоб ви з ними після богослуження познайомилися. Вони цікавляться Божим словом, читають Євангелію. У них постає багато питань з прочитаного.

— Добре, брате Петре, — відповів проповідник, — але було б доцільно, коли б ти посадив тих людей на передніх лавках.

— Це не зовсім добре, — подивився здивовано Петро, поклавши ногу на ногу. — Бачите, вони перший раз у церкві, то найкраще, якщо вони сядуть собі з-заду. Вони там почуватимуться вільніше, а то йти їм на передні лавки якось ніяково. Ви ж знаєте, люди в чужій церкві ще не ознайомлені зо всім, біля них треба сісти, подати їм співаника, щоб вони чули, що вони не самі.

— Це правда, брате, але тоді ти мусиш привезти їх трохи раніш, коли ще немає всіх наших членів.

— А чому? — подивився Петро здивовано.

— Тому, що коли вони прийдуть пізніше, то у вас у церкві займають останні місця свої члени, і для них місця з-заду вже не буде. А свої завжди повинні сидіти на передніх лавках, а задні лишати для тих, що з якої-будь причини спізняться, для людей старших віком, для матерей з малими дітьми, а також для нових людей, що інколи відвідують наші богослуження.

Петро подивився на свого проповідника так пильно, ніби він бачить його вперше, ніби він ще не був з ним знайомий.

— Так, це правда, — казав. — А я, знаєте, про це навіть ніколи не думав. А воно дійсно так. Прийдуть свої і кожен — сів біля порога. Займуть усі місця, а коли приходять якась чужа і нова людина, то її треба вести наперед. Вона несміливо озирається, шукає очима вільного місця на задній лавці, десь під стіною, але там все вже зайняте, бо посідали свої члени. Це правду ви сказали, брате.

— У церкві, де я служив попередньо, ця справа була поставлена належно і ми мали біля порога кілька лавок завжди вільних, а в вас зовсім не так і я боюся, чи я зможу закорінений звичай порушити, — говорив проповідник. го конче порушити. Поставимо це питання на членському зібранні, наші члени всі з тим погодяться, але треба їм оце належно вяснити, бо досі, скажу вам, ніхто нам про це нічого не казав, а ми самі також не додумались до того. Я буду сам говорити з братами й сестрами.

— Гаразд, брате, — казав проповідник, — але поки ми запровадимо в церкві оцей добрий звичай, то візьме деякий час, а ви узавтра, коли прийдете зо своїми сусідами, не давайте їм місця на самих задніх лавках.

— А чому? — спитався Петро.

— Бо ще є одне, що варто було б тут виправити у нашій громаді.

— А що таке? — і Петро зробив великі очі. — Того не варто казати. Може колись іншим разом, бо я боюся, що може я забагато новизни принесу вашій громаді. Але те одне, про що я згадав, мені не дуже в вас подобається.

— А ви мені мусите сказати, — відповів Петро і підсунувся на одне крісло ближче до проповідника. — Новин у церкві боятися не треба, якщо вони корисні для нас. Я думаю, тут не про догматичні справи нашої віри, але ось, наприклад, про порядок богослужень, про звичаї в церкві, про те та інше, то добре інколи приглянути, як воно відбувається в інших церквах і з доброго взяти приклада собі.

— Гаразд, брате, — казав проповідник, — іншим разом я скажу вам про те одне, а тепер підемо кожен до своєї праці, — і він поклав на Петрове плече руку.

За вікном гуркотіла машина до кошення трави, проповідник далі сидів біля свого столу над розгорненою Біблією. Він дещо передумав, мав приготовлене назавтра слово, але коли довідався, що на богослуженні будуть нові люди, вирішив змінити тему і говорити про блудного сина, що залишив свого батька або про Закхея, який шукав Христа.

І коли він саме роздумував над новою проповіддю, до кімнати ввійшов Петро, пригладжуючи на голові розвіяне вітром волосся. Обличчя його було запалене сонцем, на ньому лежала приємна усмішка щасливої доброї людини. Він поступився до самого столу і сказав:

— Знаєте, брате проповіднику, я косив траву, загребав її потім граблями, але мені ніяк не виходить з голови і з думок те, що ви казали. Те одне...

— Що саме? — обернувся до нього проповідник.

— Не знаю що... Те одне якимсь, що ви казали ніби є в нашій церкві. Я от нічого не бачу,

чого нові люди, що прийдуть на наше богослуження, мали б сидати спереду. Виходить, що коли вони сидітимуть на задніх лавках, то бачитимуть щось таке, чого вони не повинні бачити. А це визначає, що того й не повинно бути в церкві. Чи правда? — і він чекав відповіді.

Проповідник всміхнувся і підпер рукою голову, поклавши біля ліктя олівця. Відхилив більше вікна надвір і Петрові здавалося, що він хоче впустити до кімнати більше сонця, а також більше світла до Петрової душі. Відсунувся разом з кріслом під саму стіну і пильно подивився на Петра. А потім казав:

— Насамперед сідайте і ви, — і показав Петрові інше крісло з другого боку столу. — І якщо ви так хочете знати, то поговоримо ще і про те одне.

— Та я не те, що цікавий, але знати хочеться, — перебив Петро. А поки проповідник зібрався з думками, він казав далі: — От я в своїй церкві вже довгі літа, але всього тут ще не помітив, що треба було б виправити, а ви одне помітили відразу. А тому мені хотілося б знати, що ви ще побачили. Те одне, як ви сказали?

— Добре, брате Петре, я скажу, але то вже не такий великий гріх і про це не треба багато думати. Це тільки недобра звичка.

— Ага... І що? — намагався відгадати Петро.

І проповідник казав:

— Ось, слухайте. Одного разу якраз в часі богослуження з-заду трошки стукнули двері, хтось там прийшов до молитовного дому. І нараз кількох братів і сестер, а зокрема сестер так і оглянулися назад, ніби їх хтось потягнув за вухо. І дивилися на ту людину, що прийшла аж поки вона не сіла між лавками. А їй так було недобре, що людські очі за нею так пильно стежать і ще й в часі богослуження. Якщо вони хочуть пабачити, що це за людина, то нехай до неї підійдуть після богослуження, подадуть їй руку,

познайомляться, скажуть їй якесь добре слово тощо. Але по зібранні вони того не роблять, а навпаки. Як тільки богослуження закінчиться, вони зараз — ось там поставали групою, то там, а нова людина піде попід стіну до дверей і її навіть ніхто не затримає. А це, я вважаю, поганий звичай. Тому я кажу вам, якщо взавтра прийдуть ваші сусіди до церкви, то дайте їм місце десь на передніх лавках, щоб вони не бачили, як на них обернені очі всіх присутніх. У багатьох дисциплінованих церквах такого я не бачив. Люди собі сидять кожен на своєму місці, а якщо біля дверей почується якась метушня, якщо хтось там прийшов, чи виходив, то ніхто не оглядається назад. Усі знають, що біля дверей є призначені церквою брати і вони там дбають про те, щоб прийняти тих, що приходять або відчинити двері і випустити тих, що потребують вийти. А у вас то таке, якого я ще ніде не бачив. Тільки щось стукне з-заду біля дверей, а деякі члени, ніби їм нитки поприв'язувані до вух, — усі нараз так і оглянулися! І це є те одне.

— То правда, правда, — казав Петро трохи зашарівшись, ніби то він був тому винен. А проповідник казав далі:

— Я знаю, що тут добрі віруючі. Вони люблять Господа, люблять Його святу справу і це дуже похвально, бо мало сьогодні є таких людей на світі. Але є це одне, друге, а може й третє. Коли б якоесь оту звичку викоринити з громади, то я був би дуже щасливий. А все інше є на своєму місці. Якщо ми всі будемо щиро працювати, то Бог напевно нашу працю поблагословить.

— Добре, — сказав дещо схвильований брат Петро. — Ви сказали знову щиро правду. Ми мусимо і тієї звички позбутися, бо то справді, як воно виглядає таке богослуження? Будемо про це говорити на членському зібранні, треба з такими братами говорити окремо, але вам може й не пасує казати, то я говоритиму. Скажу нашим

дияконам. Добре, що ви мені те сказали. Те одне. А якщо буде ще друге, третє, — скажіть. Такі новини варто запровадити не тільки в нашій церкві, але в кожній. Зокрема, коли приходять на наші богослуження нові люди, щоб вони бачили й відчули, що вони прийшли до церкви, до Божого дому, а не автобусову станцію чи до якогось іншого публічного місця.

Петро ще хотів щось сказати, але тут проповідник вставив ще свою заувагу:

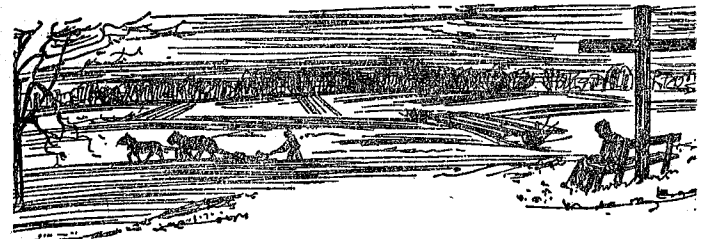
— Так, щоб можна було відчувати, що тут є церква, богослужба, дім Господній. А то інколи перед богослуженням люди забагато перешіптуються з собою, роблять непотрібний гармидер, а навіть щось шепочуться в часі богослуження, в часі співу духовних пісень, проповіді. Вони самі тоді не слухають й іншим перешкоджають. І це також те одне. Але, брате Петре, на тому ми закінчимо, але скажи — правда те, що ми отут розважали?

— Правда, свята правда, — казав утішений Петро. — Я тільки жалію, що тієї правди ми досі не помічали і не зробили раніше так, щоб ви не потребували нам про це нагадувати.

Він устав, мило всміхнувся до свого проповідника і вийшов надвір.

За вікном знову загарчала машина до кошення трави.

А проповідник Пилипенко далі сидів у своїй кімнаті над широко розгорненою Біблією. З її сторінок на нього дивилися святі слова, які наскрізь пронизували його чутливу душу. Він ще і ще читав Святу Книгу і знав, що коли в його громаді є такі ширі люди, як Петро, оцей сторож біля молитовного дому, то праця його не буде тяжкою. Бог її напевно поблагословить.

ВИСЛУХАНА МОЛИТВА

Грицько зачинив за возом ворота, коні випряг і пустив на вигін, а сам пішов до криниці, що біліла витертими цямринами під тином. Старе відро загойдалося на дерев'яній прив'язі, ніби воно було живе, а потім впірнуло в темні вичовганих цямрин. Там почувся хлопіт води і довгий журавель заскрипів на все подвір'я, кивнувши в повітрі головою. Відро виплигло наверх ніби його хтось узяв і викинув з-під землі. З його дна посипалися срібні краплі холодної води і Грицько здійняв з голови солом'яного капелюха, кинувши його позад себе на траву. Потім відчепив відро, налив до корита води, розстібнув коміра сорочки й почав митися. Тер шорсткими долонями заросле обличчя, порскав і вода від його рук далеко розліталася поза корито. А земля там була подовблена гострими ратицями корів, овець, — порепана, засохла. Вода падала на його груди, також порепані, тверді, худі, подібні до вилинялої симражини.

Потім Грицько витерся твердим рупником своєї роботи, закинув за плечі руки, вирівняв сорочку і відчув свіжість і прохолоду після цілоденної праці на полі. Сів на пеньку, який був на подвір'ї для рубання дров, і розглянувся по своєму обійстю. Тин, якого він сам ставив, коли

тільки почав господарити, вже в деяких місцях похилився, солома з нього поспадала і кури розтягають її аж на дорогу. Минулого тижня він хотів поправити ту загороду, хотів побілити комору, але чи то варто це робити? Ось на світі досі продовжується війна, не відомо ще, чим це все закінчиться. Якщо будуть німці, то можуть спалити село, а тоді все піде з вогнем. Коли ж прийдуть другі, тоді все піде до колгоспу і для господаря воно те саме, що й пожежа. Одне і друге — це огонь, який палить, нищить, руйнує.

Він сидить на пеньку, дивиться на своє обійстя і йому стає його жаль. На стодолі стоїть бусель в своєму широкому гнізді, вартує Грицькового господарства, підносить високо голову і тряскотить, ніби з кулемета. Біля нього літають горобці, вони як миші скачуть під широке буселеве гніздо і голосно цвірінькають на все подвір'я. З-за стодолі повіває вітер, шугаючи над криницею. А журавель випростався над подвір'ям і поволі киває порожнім відром.

Грицько пішов до хати, добре обстукавши до порога свої солдатські черевики, які сьогодні здовж і впоперек сходили його поле. В хаті було напівтемно, бо сонце заходило за далеку гору, а бузок ріс під самим вікном і не пускав сонця до хати. Одарка подала на стіл вечерю і сама сіла з боку стола на ослоні, витерши до запаски мокрі руки.

— А де ж Ганна? — спитався Грицько, дивлячись на миску з молодими вареними картоплями, посипаними зеленим кропом.

— Пішла до сусідів. Казала, що до вечери вернеться, — відповіла дружина.

— Добре, коли б вона менше ходила. Тепер таке на світі робиться, то пора їй подумати щось і про церкву, про Бога, про свою душу, — казав Грицько, роблячи наголос на кожне окреме слово, як учитель в школі.

— Добре було б, але... — обірвалося Одарчине слово, бо в сінях рипнули двері і до хати ввійшла їхня Ганна.

— Сідай, дитино, вечеряти, — сказала мати і метнулася до ванькира ще за одною тарілкою.

Ганна подивилася до люстра, що було вмуроване в стіні біля вікна і поправила над очима волосся. І сіла біля мами на ослоні.

Грицько схилив голову до молитви.

Вікно, що виходило на город, було відчинене і одна його половина гоїдалася, поскриплюючи тоненьким голосом. На городі росли соняшники і вони також хиталися в один бік, то в другий, ніби на чийсь невидиму команду.

Грицько поклав руку на руку і пальці його були довгі, порепані, тверді від праці. Він ними міг би роздушити волоського горіха, загнути твердого дрота. Ті пальці тепер лежали нерухомо біля порожньої миски і Грицько казав, не дивлячись ні на дружину, ні на дочку, але десь між ними на відчинене вікно:

— Знаєш, дитино, — і Ганна зрозуміла, що це до неї. — Знаєш, таке тепер діється на світі, якого ще ніколи не було. Німці оце спалили Загребельну, а партизани — Піддубці. Може таке колись прийти і до нас. Може статися якийсь інше нещастя, можуть тебе забрати до Німеччини на роботу, може ще щось бути. Одним словом, якщо ми прожили день — дякуймо Богові, бо не відомо, чи завтра не станеться і в нас якогось лиха. Тому, дитино, кинь погане товариство, ходи до церкви, подумай про твою душу, про спасіння. Ось і сьогодні в нас буде увечері проповідник із сусіднього села. Прийди до молитовного дому, почувеш Божого Слова...

Анна привикла до тієї мови, а тому не гнівалася на батька, але спокійно сказала:

— Я сьогодні не можу, тату, але в неділю піду. Сьогодні ми з Капріяною Марійкою кудись ідемо.

— Куди? — подивився на неї батько.

— Ти, тату, не бійся, — казала Ганна, сміливо дивлячись йому в обличчя, — Марійка не погана дівчина, на щось непотрібне ми не підемо, але хочемо кудись піти.

— Уважай, дитино, уважай, — казав батько, хитаючи головою і дивлячись на Одарку.

Мати збрала миски, а Ганна витерла стола. Грицько вийшов з-за столу, голова його малошо не досягала сволока. Він не брав свого капелюха, але вийшов так на подвір'я і вітер розвіяв на голові волосся. Над городом кружляли ластівки, віщуючи дощ. З села долітав голос овець, — це сільська отара поверталася з поля додому.

Грицько накинув на шию шлею від воза, з усієї сили оперся ногами об землю і зтягнув воза під шопу. Там поскидав борони, повідчиплював упряж, позаносив до сіней і хотів іти пригнати коні з вигона, але затримався біля криниці, побачивши, що до воріт іде староста села. Грицько поглянув на хату, ніби щось передчуваючи. А староста був уже в воротях.

— Добровечір, дядьку Грицьку! — сказав.

Грицько відповів і чекав, що той казатиме далі. На порозі стала Одарка, тримаючи в руках рушника, яким витирала начиння. І вони обоє дивилися на Пилипа, сільського старосту.

— Маю для вас погану новину, — казав Пилип, спершись на ворота.

— А що? — відізвалися нараз обоє, дивлячись одне на одного, дивлячись на старосту, на подвір'я і самі не знаючи, де подіти очі, куди дивитися, що казати.

— Маю для вас тяжку новину, — вів Пилип, — вввчтра село має дати до Німеччини на роботу новий контингент людей і тепер черга на тих, хто має в хаті одну робочу силу, а батьки ще не дуже старі. Отже, доведеться їхати вашій Ганні...

Одарка закрила рушником очі й готова була

голосити, кричати, рвати на собі волосся, але Грицько взяв її за руку і твердо стиснув у своїй долоні. Вона зрозуміла, що не треба впадати у відчай, вони ж християни і повинні знати, що все, що тепер діється, воно в Божих руках. Вона тільки витерла рукавом очі і подивилася на Пилипа так, ніби то він тому всьому був винен. А Пилип стояв і винувато кліпав очима.

— А як з вашою Горпиною? — спиталася Одарка тремтячим голосом. — Вона ж однолітка з нашою Ганною?

— Вона також поїде... Мама плаче, побивається так само, як ви, але ми нічого не поможемо. Село мусить дати призначений контингент, бо якщо не дасть, то можуть спалити все село так само, як Загребельну.

Мовчали всі троє. Над подвір'ям літали ластівки, а з-за городу випливала чорна хмара. І Грицькові з Одаркою здавалося, що вона навмисне суне на їх обійстя, покриває темрявою їхню хату, їхні душі і їхні серця. І впливає якраз з міста, звідки завжди приїздять німці. Тому все, що звідти суне, таке чорне, страшне і грізне.

Вони прийшли до хати. Там було темно. Грицько взяв Одарку за руку, підвів до столу і сказав:

— Не плач, Одарко. Треба молитися. Тільки молитися, бо більше нічого не зможе. Найперше про те, щоб Ганна наворачулася до Бога, а потім уже про інше. Але перше найголовніше. Будемо молитися тепер — і вони стали на коліна, дивлячись у відчинене вікно, в якому стояла чорна хмара. У ній гуркотів грім.

Ганна повернулася додому перелякана і затурбована. Над селом лягла тінь тривоги, яка покрила журбою тихі солом'яні хати, що попритулювалися одна до одної, ніби сироти.

Ганна була з батьками на вечірньому зібранні і там тихо молилася, відчуваючи небезпеку. А коли йшли додому, вона навмисне відстала від

батьків, йдучи в темряві поміж похиленими тинами. Дорога була звільжена дощем, який прибив пилюку, розлив по селі пахощі літа і десь сховався за горами. В небі сяяли зорі, на церкві між чіхратими липами виднів хрест.

Ганна повернула на своє подвір'я й побачила, що в їхній хаті вже блимало світло. Батьки прийшли скоріше від неї.

Вона відчинила хвіртку. З-за тину на подвір'я метнулася чиясь тінь.

— Це я, Ганю... Марійка... Не бійся.

Вони стали біля перелазу, дивлячись одна на одну в темряві.

— Ганно, нам треба втікати, — казала Марійка притишеним голосом, ніби на сповіді.

— Куди? — таким самим притишеним голосом спиталася Ганна і чула, що ноги її хитаються, хитається також хвіртка, перелаз, солом'яний тин, хитається прив'язане до журавля відро.

— До лісу, Ганно! До лісу! Там збираються повстанці, в лісі можна буде переховатися.

— А що буде тоді з селом? З нашими батьками? Чи ти хотіла б, щоб переховатися, а село щоб було спалене, батьки наші щоб були постріляні, побиті, повішані?...

І дівчата мовчали. Над подвір'ям була ніч. Бусель на стодолі стояв на одній нозі і його було виразно видно на зоряній блакиті неба.

Марійка мовчки пішла додому, а Ганна минула хату, обійшла поза город і холодна роса падала на її босі ноги. Вона пройшла в сад, стала під грушею, відчепила хвартуха і простелила на траву. Стала на коліна, зложила на груди тремтячі руки, піднесла заплакані очі до неба і так стояла якусь хвилину в глибокому мовчанні. Світло місяця падало крізь прогалини віття на її обличчя, падало на траву, на квіти. Ганна молилася і плакала. Їй здавалося, що вона ніколи в житті так не плакала, ніколи так гаряче не молилася. Стара груша шепотіла над нею, стріпува-

ла краплі роси з недавнього дощу, і ті холодні краплі падали на голову Ганни, стікали разом з її слізьми на сорочку, на землю... Вона тепер, як ніколи перед тим, думала про своє життя, як вона мало шукала Бога, а ось тепер Він якраз їй так потрібний. Але чи почує Він її, чи заслужила вона на те, щоб молитва її була вислухана?

Ганна встала з колін, але їй не хотілося йти до хати, не хотілося йти нікуди, а ось тут стояла б завжди, їй було б краще, коли б вона перемінилася в якусь квітку, в якусь деревину, бо деревам і квітам тепер легше, ніж людям. Бо вони собі ось стоять, а люди мусять ховатися, втікати в лісі, в яри.

Ганна обійняла грушу руками. Вона була холодна, кострубата, мокра від дощу. Ганна пригадала, як колись малою дитиною стрибала ось тут, спиралася на ту саму грушу, обдираючи до її кори коліна. Вона тоді трясла грушею, а та кидала їй спілі грушки, що вже з одного боку були над'їжені осами. І це було давно, а може й недавно. І Ганні здається, що справді це було учора. Вона пам'ятає своє дитинство, ніби воно написане в неї на долонях, вирізьблене нестертими літерами на серці. Все воно проходило ось на тому городі, на рідному подвір'ї, в своєму селі. Тут вона виростала, тут знайомі їй всі вулиці, всі стежки, всі перелази, а на полях всі межі. А тепер, може, треба буде все лишити. І перед її очима, в її нестримній уяві ввиджалася далека чужина. Холодні мури міст, чужі люди, дими, камінні дороги, по яких не можна ходити босими ногами. Там не буде свого саду, на стодолі не буде буселя, не буде квітів на городі, не буде своїх людей, не буде... нічого не буде того, що отут, що в Україні, — і Ганна знову плакала, знову молилася.

Двері до хати заскрипіли і на подвір'я вийшов батько. Ганна пустилася до хати. Вона вперше відчула якусь полегшу, відчула, що якась не-

видима сила, чиясь рука веде її до рідної хати, веде далі і Ганні здається, що їй не страшно, що молитва її вислухана, з нею є Бог, а з Ним не повинно бути страшно.

За чотири дні до села приїхали вантажні машини з сердитими вояками, з кулеметами, з автоматами. І село принишкло, насторожилось. Солом'яні хати ще нижче зігнулися до землі, ще більше почорніли, ніби столітні старці. А військо шугало вулицями, здіймаючи куряву, галасуючи так, ніби воно тут господарем і ніхто в селі не має до них жодного права. На вантажних автах вже повно молодих хлопців і дівчат. Їх оточили матері, бабусі, діти. Батьків нема, вони на всякий випадок лишилися вдома, бо їх можуть також отак без всяких списків забрати. Військо якимсь таке, якого в селі ще ніколи не було. Кошоке, з круглими розплеченими носами, з сердитим блиском очей, ніби змії. Між ними офіцер, що стоїть осторонь з перевішеним на животі автоматом. Він розставив ноги, ніби дві крокви і стоїть непорушно, як камінь. А до авт приводять все нових і нових хлопців і дівчат. Село дає черговий контингент живої робочої сили, дає цвіт свого села, свою надію, свою силу...А офіцер щось шваргоче, але його ніхто не розуміє.

Між тими молодими була також Ганна. Вона зневірена, розбита. Учора в серці ще жевріла якась віра, одробинка надії, що Бог почув її молитву, але сьогодні і віра, і надія розвіялися, ніби туман, розпливлися в проміннях сонця і впали під колеса авт, які розтоптали їх на порошок. На неї глянув офіцер і повів бровою. А потім він махнув рукою і щось гаркнув нікому тут незнайомою мовою. За автами здійнялася курява, яка закрила село, закрила високу церкву з трираменним хрестом, закрила все, що лишилося з-заду...

Потяг швидко минав незнані якісь села, що порозкидалися купами між горами, минав озера, ліси, поля і долини. Він сопів від важкого без-

силля, але знову і знову набирав звідкись сили, енергії і вистукував по блискучих рейках, тягнувши за собою закриті товарні вагони, наповнені людьми. Інколи він затримувався на кілька хвилин на схилку гори, під лісом, в якомусь місті, в селі. Тоді вагони обходили озброєні солдати, затуляли долонями сонце, заглядали до вагонів, блищали сердитими очима, ніби вовки і вагони знову гойдалися спочатку поволі, а потім швидше і швидше, схиляючись на закрутах. Над ними простягнулися дроти, над дротами ще дроти, по них сунуться якісь вагонетки, одні порожні, одні наповнені вугіллям. Звідти вітер здмухує чорну пилкоку і вона лягає на вагони, на траву.

А потім — якимсь місто, чорні будинки, камінні вулиці. Якраз такі, які Ганна уявляла вдома. За містом стояли довгі дерев'яні бараки, до яких підкотилися вагони і спинилися, стукнувшись до себе. Стали і почали викидати з дверей білі хустки, рябенькі суконки, заплакані й перелякані обличчя, зневірені молоді душі. Між ними була Ганна.

Щодня вона звідси ходила до недалекої фабрики, її поставили в куті, дали великі ножиці і вона повинна була ними обрізувати кінці квадратних листків з бляхи, які сунулися до неї по ляді від іншого столу. Звідси ввечері знову верталася з подругами до бараків, проходили браму, в якій стояв грубий кульгавий німець, але добрий, бо завжди посміхався до робітників, що проходили повз нього, щось казав по-німецькому, але його ніхто не розумів.

Потім Ганна милася під заіржавленими кранами з холодною водою, йшла до свого ліжка в самому куті великого бараку і сиділа там, згадуючи Україну.

В сусідньому бараківі були дівчата, також з України, але вони приїхали сюди раніше. Вони після праці виходили за бараки під гору, нішком співали, читали якісь книжки. Казали робітники, що це євангелисти. Але Ганна не хотіла

про них слухати. Її душа була розбита, зневірена, вона почала падати все нижче і нижче маючи жаль до Бога, що Він не вислухав її, коли вона молилася під своєю грушею, в своїй хаті. А вона молилася щиро, глибоко, сердечно. То де ж тоді Бог, Який обіцяє слухати щирі молитви? Де ж Він?...

Ганна викинула Євангелію, яку їй дав батько і просив її читати. Але вона перестала вірити і батькові, і Богові, не вірила сама собі, а зокрема тоді, коли бачила всю біду своїх подруг, безправ'я робітників, важку їхню працю, худі і виснажені обличчя. І себе між ними, також голодну, жадну хоч раз колись наїстися подостатком хліба...

Але ось відгреміла війна, десь за гору полетіли літаки і вже більше не верталися над місто. Не гули сирени і не треба було ховатися в бомбосховищах під горою. Ганна зо своїми подругами надалі жила в тих самих бараках, але тепер тут були американські вояки і над широким майданом повівав американський зірчастий прапор. Над розбитим бомбами містом ясніше засвітило сонце, на небі розпливлися хмари, кругом бараків зацвіли квіти.

Ганна йшла під горою, а там сидів гурт дівчат, співаючи пісень. Їх тепер більше, як перед тим, бо до них прийшли їхні подруги з сусіднього міста. Ганна затрималася недалеко того чужого гурту, відчуваючи, що ніби щось її тут тримає. Хотіла почути співу, який вона завжди любила. А від гурту відійшла якась дівчина і миттю кинулася до неї.

— Ганно, — і вона пізнала Корнієву Марійку зо свого села, свою колишню подругу.

— Ганно, чи це ти?... Справді це ти?...

— Марійко!... Дорога Марійко, де ж ти тут узялася, — і дівчата цілувалися, обидві плакали. Їх оточили інші, всі для Ганни незнайомі, але

вони також витирали очі, зворушені щасливою зустріччю.

— Звідкіля ж ти, Марійко, — питалася Ганна, прийшовши до себе. — Ти ж пішла до лісу... І як ти мене пізнала?

— Пізнала тебе по ході, бо такою самою ходою ти колись ходила до нас. Я її запам'ятала.

— А ти хіба не пішла була до лісу?

— Пішла, але це довго розповідати. По наших селах було пекло, а в лісі ще більше... Потім мене зловили й вивезли до Німеччини і добре, що таке сталося, бо була б досі загинула. Багатьох людей з нашого села немає...

— А як наше село?... Мої тато, мама?... — і Ганна дивилася на свою подругу заплаканими очима, чекаючи якоїсь страшної вістки.

— Села, Ганно, немає... Все спалене, але твої батьки задалегідь втекли і вони тут, в Німеччині. Я маю їхню адресу...

Ганна схилилася на плече подруги і вже нічого не пам'ятала, але відчувала на своєму обличчі чийсь віддих, чийсь теплі пальці. А потім чула якийсь далекий галас, ніби дзвін, ніби чиясь пісня, що віддалялася все далі і далі. Чула, як хтось клав на її чоло мокру хустинку, витирав її обличчя.

Пробудилася від забуття в чужій кімнаті, заставленій квітами. Біля неї стояли дівчата і хлопці. Всі незнайомі, тільки одна знайома Марійка. Вона тримала руку Ганни і казала:

— Ганно, моя дорога Ганно, ти не плач. Тато твій і мама живі, але вони й вмирати не боялися, бо ж вони віруючі. А лишили вони своє село через тебе. Поїхали в той далекий світ тебе шукати, щоб ти тут десь не загинула грішною і непрощеною. А тепер ти повинна шукати Бога, віддати Йому себе і дякувати Йому.

— А ти? — прошепотіла Ганна.

— Я вже знайшла Господа, віддала Йому своє серце, прийнявши Його своїм Спасителем.

— Коли? — знову Ганна.

— Того року. Вже тут, у Німеччині. Нас, віруючих, тут багато. Оце всі мої друзі, брати і сестри в Христі. Вони всі люблять тебе так само, як і я, але найголовніше, що Бог тебе любить. Тобі буде цікаво знати, як Господь мене знайшов, бо ж ти знаєш, що я вдома не знала Його. Але про те потім тобі розкажу, а тепер ти спокійно лежи...

Ганна повела очима по кімнаті. Побачила, крізь вікно над майданом американського прапора і аж тепер збагнула, що вона в своєму таборі, але не в своїй кімнаті. Біля неї стояли свіжі квіти і вона чула їхній запах, який нагадав їй рідний сад, город, квіти навколо їхньої хати.

Вона звелася на ноги і почула, що може стояти, може йти.

За вікном тріпотів на вітрові американський прапор, над ним шуміли смереки, а над смереками сяяло сонце.

Ганна поглянула туди і вперше за довгий минулий час відчула, що Бог вислухав її молитву.

Вона взяла обидві Марійчині руки в свої, подивилася в очі подруги, але нічого не могла сказати. По її обличчі текли сльози радості і невимовного щастя.

АНДРІЄВА НАГОРОДА

Поволі, крок за кроком, Андрій їхав додому тієї самої пори, що й учора, що завжди, коли сонце червоною полозою золотило далекий захід, ховаючись за хмари. Тоді на полях залягає передвечірня тиша, долинами стелиться туман, а господарі один за одним їдуть до села. Дорожня пиліока з вітром котиться на зелений овес, що росте над самою дорогою і починає колоситися. В ньому хтось розкидав жовті квіти і вони тепер схиляють свої голови і спокійно чекають, поки переїдуть всі підводи і вечір покладе на них освіжуючу прохолодну росу. Але підводам, здається, й кінця немає. Вони гуркотять твердою дорогою, вистукуючи нерівний ритм господарської музики, яка розпливається полями.

Андрій зав'язав віжки до драбини, похилився на борони й дивився втомленим зором перед себе. Коні поволі тягнули воза під гору, лишаячи на дорозі сліди своїх копит і коліс. За ще одним горбком видніли верхи тополь, — це Андрій хутір. Коні ліниво кивають головами, обганяючись від мух, а коли вийшли на горбок, Андрій навіть не торкнувся віжок, — коні самі побігли чвалом в долину. А за кілька загонів знову великий горбок і знову віз покотився поволі, від чого можна на возі легко задрімати.

Але Андрій не дрімає, хоч і чує втому від

цілоденного ходження за плугом. Він похилився на драбину, дивився перед себе на просторі засіяні поля і думав про те, як то швидко проминули тих двадцять років, що він ось тут господарить. Перед тим він робив у місті, але лікар йому порадив кинути працю у фабриці і виїхати десь на чисте повітря, купити ферму і там працювати, якщо він бажає зберегти здоров'я. І Андрій послухався лікаря. Купив собі невеликого хутора, купив в інших місцях по кілька гектарів поля, де й щасливо пропрацював двадцять років. Здоров'я його покращало, він виховав тут своїх дітей, набув деякий масток, але літа пропливли і жити лишилося не так уже багато. Він посплачував усі довги, які були на землі, має деякий гріш в запасі і з того всього він задоволений. Одне тільки його постійно турбує, що він, як християнин, нічим не може прислужитися в місійній праці їхньої церкви. Інші співають у хорі, а він співати не може. Інші деколи послужать словом, а він і того не може. Інші проводять недільну школу, виконують працю дияконів, а він, йому так здається, не може й того робити. Правда, він багато жертвує грошей, може ті гроші десь і виконують за нього корисну працю, хтось інший за нього проповідує Боже Слово, але того він не бачить. А йому хотілося б побачити те, що він зробить сам, побачити самому свого власного снопа, якого він зміг би принести перед Господа...

З такими добрими і побожними думками Андрій в'їхав на своє подвір'я. Випряг з воза коні, пустив їх на пахучу зелену конюшину, а сам нагнувся над корито з водою біля криниці, щоб освіжити гаряче обличчя. Навколо нього зібралися качки й гуси, киваючи головами. За ворітьми з другого боку дороги стояло якесь чуже авто, а біля нього ходило двох незнайомих мужчин, які щось говорили між собою, показуючи на Андрієве поле там, де поверталася дорога і

де росли густі кущі смerek. Побачивши господаря, вони прийшли на подвір'я і привіталися з Андрієм.

— Чи це ваше поле отам біля тих смerekових кущів? — спитався один, запалюючи довгу сигарку.

— Так, моє, — відповів з повагою Андрій, витираючи в полу маринарки мокрі руки.

— Ми хочемо у вас купити трохи поля.

— Я не продаю, — подивився на них Андрій.

— Ні, не землі ми хочемо купити, а от за тими кущами ми купимо тільки невелике місце, на якому побудуємо риштування, а над риштуванням поставимо малюнок з оголошенням нашої фірми. Ми вам за це добре заплатимо, бо підприємство наше багате. Ми продукуємо пиво, різні гатунки всіляких алькогольних напитків і нам якраз потрібні отакі видні місця над людними дорогами для реклами.

Андрій щось думав, дивлячись собі під ноги. А незнайомий казав далі:

— Ось ходіть і ми покажемо вам, як би ця реклама мала виглядати, — і обидва незнайомі пішли за ворота. Андрій мовчки пішов за ними. За ворітьми повернули направо, минули сад і вийшли на широкую дорогу, яка обходила Андрієвого хутора.

— Ось, дивіться, господарю, — казав той самий незнайомий, не перестаючи курити, — отам за тими кущами смerekів ми поставимо риштування, над риштуванням приб'ємо дошки, вималюємо фарбою і напишемо те, що фірма вважає за потрібне. Ця реклама не буде вам дуже заважати, бо ви під нею можете собі сіяти, садити города, нам тільки треба землі, щоб поставити підпори. За це ми заплатимо.

Вони всі три були обернені до смerekових кущів і Андрій за двадцять літ сьогодні вперше побачив, яке це справді видне й випукле місце на його землі. Він тільки зідхнув, щось думаю-

чи, а незнайомий, показуючи рукою перед себе, казав далі:

— Такого відповідного і влучного місця над головним шляхом ми вже давно шукаємо для нашої реклями. І щойно сьогодні ми його знайшли у вас. Ось сюдою, як ви знаєте, щодня проїздить багато авт. Вони на цьому ось місці спиняють біг, бо їм каже про це дорожний знак. Авто повертає наліво, а тут перед ними на високому риштованні стоять малюнок з повним келихом пива або щось інше. Це людині впаде в очі, вона приїде до міста, згадає нашу рекляму і спробує пива нашого виробу... Добра і влучна рекляма, це річ, з якої існують всі підприємства...

Він скінчив і чекав відповіді. Андрій подивився ще раз на куці, подивився на свого хутора. З комина хати снувався догори білий дим. Він побачив біля криниці дружину і махнув їй рукою. А коли вона прийшла, Андрій сказав:

— Оці пани, Маріє, хочуть над нашими куцями поставити велике оголошення від компанії, що виробляє пиво. Компанія за те заплатить, а нас нічого не коштуватиме. Тут, бач, дуже видне місце і для реклями воно дуже надається.

— Я не думаю, Андрію, що це добре, якщо на нашій землі стоятиме така рекляма, що захооче людей до гріха. Ми ж християни і як воно виглядало б, коли люди будуть їхати в неділю до церкви, а тут над нашими куцями велика рекляма буде запрошувати людей до гріха, до п'янства... Ні, ми християни і такого на своїй землі ми не повинні ставити.

— Пані, — обізвався один із незнайомих, — ми також християни, бо ж ми не приїхали з Африки чи з Індії. Ми не змушуємо людей пити, і якщо людина розумна, то вона і в питті знає міру. А зрештою випити чарку-дві — це не гріх.

— Ні, панове, — заговорив Андрій, — буде так, як сказала Марія. Я також так само думаю, але мені хотілося знати, що скаже вона. Отже,

ми думаємо однаково. Не личить нам, християнам, приймати таке оголошення на нашу землю. Ми тяжко тут на ній працювали, Господь нас щедро тут поблагословив, а тепер, щоб наша земля стала причиною гріха, п'янства, розпусти, то нехай Господь нас від того збереже. Ми дуже вибачаємося, але... — і Андрій не скінчив, бо незнайомі переглянулися між собою і пішли до свого авта, яке чекало їх на завороті куців.

Андрій з дружиною йшли до своїх воріт. Над полями сівав передвечірній туман, придорожні стебла кукурудзи шепотіли свою вечірню пісню.

— І пощо ти мене кликав, Андрію, — спитала дружина, відчиняючи ворота. — Чи справді ти думав, що варто за гроші поставити таку рекляму?

— Ні, Маріє, я думав так само, як ти, але хотів, щоб ти побачила те вигідне для реклями місце, якого, можливо, ніколи й не помічала. І я його не бачив, і ніколи не думав про це. Але коли оті люди тільки нагадали про свою рекляму, то мені відразу прийшла думка, що чому б нам не зробити свого такого риштовання і написати там якогось євангельського текста? Багато людей проїздить тією дорогою, нехай цей текст світить їм Божим маяком, остереженням. Що ти на це? — і вони ввійшли на подвір'я, ставши біля криниці.

— Це добра думка, Андрію. Хто знає, ось може знайдеться якась душа, що шукає Господа, шукає спокою своїй душі і вона прочитає того текста. Він може до такої душі проговорити, а це була б для нас найбільша заплата, найбільша нагорода.

— Гаразд! — радісно вигукнув Андрій, — узавтра приступаю до роботи.

— А де ж ти візьмеш дерева, і як ти сам це зробиш? — подивилася на нього дружина.

— Нічого, зроблю. Побачиш. Дерев трохи маю, дошок лишилося мені від стайні, а попро-

шу сусіда допомогти звести й закопати риштування в землю. Я тільки думаю, якого б відповідного тексту вибрати, щоб він вогнем промовив до проїжджаючих.

Обоє дивилися на себе і обоє мовчали. Від криниці пахло прохолодою води. В саду під деревами лягали перші сутінки.

— Треба подумати, а тепер ходім до хати. Вечеря напевно прохолола, — і Марія впереді пішла до дверей.

— Я вже знаю, що треба написати, — сказав Андрій, переступивши поріг хати.

— Що? — дивилася Марія в темряві.

Андрій повісив капелюха на цвяшку в стіні і голосно проказав:

— Заплата за гріх — смерть! — отак напишу. Для тих, що п'ють, це найбільша осторога. Ці слова гостріші від меча, сильніші вогню.

Марія засвітила світло і вони сіли до столу. Андрій чув, що його болять руки й ноги, але він знав, що таким почуттям завжди кінчається літній день кожного господаря.

Сиділи напроти себе, переділені столом, і вечеряли. В печі тріщав огонь, на стіні рівномірно йшов годинник і його було чути аж до столу. По вечері Андрій поклався на м'яку канапу трохи відпочити, заклавши руки під голову. Він чув, як від цілоденної ходи за плугом терпнуть його ноги, ніби по них лазять комарі. Болять також руки, але він їх випростовує, натискає м'язи і в ліктях щось тріщить. Андрій лежить, дивиться у вікно і думає про свою завтрашню роботу. За вікном літній вечір покрив темрявою сад, але на тлі зоряного неба він бачить верхи своїх смеркових кущів, над якими буде височіти велика рекляма чи вивіска з такими самими великими євангельськими словами. В Андрієвій голові постають нові пляни. Він думає, що він має поле ще в іншому місці, а там також проходить дорога. Можна буде пізніше і там щось такого зро-

бити. А коли б таке зробили всі віруючі біля своїх доріг, поставили такі євангельські написи, то це було б велике свідощтво про нашого Господа, це була б жива проповідь. Тоді менше над нашими дорогами було б тих осоружних реклям, які ріжуть очі і ножами колять серце кожного порядного християнина. Тоді, можливо, менше було б гріха, бо ті написи, те Слово Боже таки промовляло б до людських сердець.

Андрій лежить, спокійно думає і розважає. За дверима дружина брязкає посудом після вечері, за відхиленим вікном розходяться в темряві крекоти жаб від недалекого озера. Андрій чує, що він починає дрімати... І він вигідніше поклав голову на подушку.

А вранці другого дня Андрій відразу взявся за свою задуману працю. Повитягав на подвір'я всі зайві дошки, що лишилися від будови стайні, повиносив гемблі, долота, пилки, велику сокиру. Працював цілий день, не випростовуючи спини. Вітер закидає його сорочку і сонце палить йому мускулясті руки, які рівно напружуються, тримаючи обтесані підпори. На ногах у нього ледь тримаються якісь витерті дірві черевики, яких він уже не жаліє і навіть ніколи не чистить, бо вони призначені до найбруднішої праці. На шиї, перевішений через плече шнур, вимащений білою крейдою, яким Андрій міряє, значить, щоб все мало якусь симетрію, рівність. Над подвір'ям стоїть гаряче сонце, яке витискає з Андрієвого чола піт. Над криницею і довгим коритом з водою літають метелики, сідаючи на болоті, яке вівці видоптали, лишивши на ньому безліч слідів.

По полудні прийшов брат Архип зо своєю пилкою і сокирою. Він подивився на Андрія, але нічого не сказав, тільки всміхнувся собі під вус. Кинув сокиру на траву і зігнувся над криницею напиться води. А потім, разом з Андрієм, взявся за роботу. І до вечора вся задумана Андрієм робота була закінчена. Вони обидва з Архипом

притягнули її до кущів, звели догори і опустили довгі підпори в задалегідь викопані ями, засипавши їх землею. Потім Андрій вийшов на дорогу, змірив очима свою працю і вдоволено кивнув до Архипа головою. З хати вийшла Марія і подивилася й собі, тримаючи на руці рупника.

— Буде добре! — казав Андрій, витираючи з чола піт. — Узавтра я дошки помалюю, а потім попрошу брата-проповідника написати мені текст. Воно, правда, не буде таке, як оті різні великі реклями, але буде видно з дороги дуже добре.

Дружина похитала головою, а Архип мовчав.

За кілька днів Андрій вертався з поля. За лісом, як завжди, заходило сонце і його проміння падали на рівну дорогу, скакали по придорожних кущах, по тополях, по його смерекових кущах. І лягли, ніби навмисне на високій щойно помальованій дошці, на якій стояли сьогодні виписані слова:

— Заплата за гріх — смерть!

Андрій спинив коні і скинув кашкета. Він дивився перед себе і ще раз голосно сам собі прочитав:

— Заплата за гріх — смерть!

Вітер гойдав кущі смerek, їхня тінь лягала на написа і робила його якимось більше врочистим, святочним, привабливим. А Андрій стояв далі і хто знає, який вже раз читав написане.

По вечері він разом з Марією вийшли ще раз на дорогу. Він став біля дружини, відчуваючи в серці якість тепло, якість вдоволення і щастя. Сонце вже сховалося за гори, але небо було чисте, ясне, від якого напис опромінювався і здавалося, що сам говорив до Андрія і Марії знайомою евангельською мовою. Андрій торкнувся Марієної руки і тихо казав собі і дружині:

— Треба, Маріє, молитися... Нехай Господь поблагословить оте Своє Слово. Нехай воно промовить до чийогось серця, а Бог може це зробити.

— Так, Андрію, я думаю те саме, — відповіла Марія, подивившись на нього. Він закритив очі й тихо молився. Вітер перебирав верхами смерекових кущів.

Від того дня завжди, коли Андрій вертався до свого хутора з праці, він читав того написа. Читали його інші, віруючі й невіруючі. Андрій навмисне дивився і бачив, як інколи затримувалася чийсь віз, зменшувало швидкість чиєсь авто і люди дивилися на верхи кущів, де стояли евангельські слова.

Багато разів діти обкидали написа болотом, але потім дощ змивав болото і він знову блищав великими літерами краще, як перед тим.

Минуло літо одне і друге, минуло кілька довгих років. Андрій ще працює на своєму полі і чує, що в нього є ще сила до праці. Чи то зимою, чи в літі, він завжди їде до свого подвір'я і завжди читає свого написа. Несподівано він і для нього стався великим благословінням, бо Андрій почав роздумувати над ним. І він прийшов до логічного висновку, що цей текст повинен промовити не тільки до розпусників та до п'яниць, бо ж гріх це не тільки пиття алкоголю, гріх це не тільки розпуста, але зависть, гнів, захлапність, грошолобство, ворожнеча — це також гріхи. А заплата за гріх — смерть. Андрій знає, що від деяких гріхів він не завжди був вільний, але тепер, коли він майже щодня читав свого написа, коли в полі роздумував над ним, йдучи за плугом, він відчув, що життя його набагато оновилося. Він духовно скріпився і те саме побачив у своїй дружини.

А літа минали. Над Андрієвими кущами проносилися хмари, які сіяли дощем, змиваючи з риштовання фарбу. Зима обкидала написа снігом, а потім сонце змивало сніг і фарба поволі блідла, що написа насилу можна було прочитати. Андрій кілька разів збирався наново помальовати дошку, поправити трохи підпори, бо риш-

товання вже давно похилилося на підгнилих стовпах. Але Андрієві сили вже не ті, що колись. Руки в нього вже дрижать, він менше й менше виїздить на поле до праці і оновлення свого текста відкладає з дня на день.

Одного підвечора він, як завжди, вертався з поля. Була осінь і з тополів над дорогою вже поспало листя. Але смерекові кущі були зелені, як і кожної осені. Дні тепер менші і сонце заходить скоріше. Воно ховається за ліси, кидає останні проміння на Андрієвого написа, але він уже ніяк не може прочитати поблідлих літер. І Андрій не знає, чи то справді так літери злиняли, чи може його зір вже настільки притупився.

Він повернув воза на подвір'я, випряг коні, а сам сів на моріг під тином, простягнувши перед себе ноги. Над ним пролунали голоси диких гусей і Андрій подивився догори. На ясном небі лежали рядки птахів, що відлітали на південь. Андрієві якось сумно стало і важко. Він подумав, що отак швидко й непомітно відлетіли його літа. Пройшли, ніби з вітром, ніби буря їх занесла і кинула в якусь глибину морську. І вони вже більше не вернуться ніколи. Андрій сидить, думає, а гуси вгорі ніби навмисне:

— Кру!... Кру!... Кру!...

І хто знає, скільки він був би отак сидів під тином, за яким хиталися соняшники, коли б не Марія, яка вийшла з воріт, збудивши його з забуття.

— Ходи до хати і не сідай отак на сирій землі, — сказала.

Андрій звівся на ноги, легко постогнувши. В воротах стало нове блискуче авто, з якого вийшло двох гарно одітих, старших уже незнайомих мужчин. Андрій з дружиною пустилися до воріт.

— Це ви будете господарем того хутора і того напису, що над дорогою? — спитався один.

— Я, — відповів сміливо Андрій.

— А мене ви не пізнаєте? — знову той самий незнайомий.

— Ні, не пізнаю, — здивувався Андрій, придивляючись до незнайомого.

— Я був тут у вас багато років тому і ми просили вас продати одній фірмі місце для реклами там, де ви поставили свого написа.

Андрій зморщив чоло, намагаючись щось пригадати з минулого. А потім сказав:

— Так, пригадую... Це було давно, давно — він сперся на ворота і пильно подивився незнайомому в очі. А той скинув капелюха, підійшов до Андрія, подав йому руку і схвильованим голосом сказав:

— Я вас сердечно вітаю, дорогий друже і брате у Христі. І дякую вам за те, що ви тоді не полакомилися на нашу заплату, не дали нам того місця, але поставили там свого текста. Я один раз їхав сюдою, побачив його, перечитав, а він потім гострим ножом колупав моє серце, моє сумління. Потім минав вашого хутора, щоб не бачити того написа, але я бачив його в сні, я бачив його при праці і він не давав мені спокою, аж поки я віддався Господеві, ставши вашим братом. І тепер я приїхав подякувати вам, а оце наш проповідник з міста. Ми хочемо просити вас, щоб ви дозволили відновити того написа, зробити для нього краще обрамлення, піднести вище. Нехай він світить іншим людям.

Він пустив Андрієву руку, яка була тверда й холодна від цілоденного вітру на полі. До нього підійшов також незнайомий проповідник. Вони віталися з Андрієм, віталися з Марією, а ті обоє були схвильовані, що не могли промовити слова. Марія витерла запаскою очі, а Андрій казав дрижачим голосом:

— То не стіймо тут. Ходімо до хати, — і він широко відчинив ворота.

Вони всі четверо йшли на подвір'я. Незнайо-

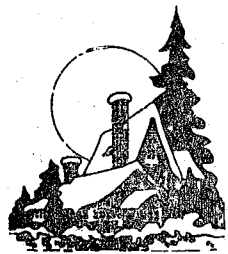
мий проповідник тримав Андрія під руку й ка-
зав:

— Ми вам більше розповімо, брате доро-
гий. Ваш напис зробив багато добра. У нашій
церкві є двоє молодих людей, які через цей на-
пис також пізнали Бога. Молодий хлопець кинув
своїх віруючих батьків і пішов у світ дуже ши-
рокою дорогою. Він знайшов собі дівчину і вони
обоє одного разу їхали біля вашого хутора. Він
побачив вашого написа і жакнувся, пригадавши
того вірша з недільної школи. Він вирішив вер-
нутися додому, але дівчина його не пускала. Він
довго змагався з собою, пережив тяжку бороть-
бу, а цей вірш постійно стояв перед його очима.
І він переміг спокуси. Вернувся до батьків, на-
вернувся до Господа і те саме зробила його дів-
чина. Тепер вони обоє в нашій церкві. Дуже доб-
рі християни. Бог таке, бачите, зробив...

— Слава Богу! Слава Богу! Я не достойний
такої нагороди, — казав Андрій, чуючи, що він
більше нічого не може сказати.

На подвір'я спадала вечірня роса. З-за тину
соняшники кивали своїми широкими головами,
а на безмежному небі було ще чути далекий і
журливий спів диких гусей:

— Кру!... Кру!... Кру!...

МОЛИТВИ

Біля молитовного дому вже стояло кілька
підвід, а брати, які ними приїхали, чекали під
дверима, гріючись до сонця. Чекали ще на
Ониська, який чомусь спізнився.

З-за лісу виходила хмара, звідти повіяло
запахом конюшини, яка вранці була скошена, а
тепер найбільше пахла, ніби вона знала, що оце
її остання запашність, яку вона може розсіяти
по полі. І та запашність пливла з подувом вітру
аж до села, до самого молитовного дому.

На закруті вулиці показалася ще одна під-
вода, а на ній — брат Онисько. Він завжди ве-
селий і щасливий. Такий і тепер. Потягнув віж-
ками, розглянувся навколо і кинув батога назад
себе. Коні підтягнули воза в тінь чіхратих лип і
стали, втомлено махаючи головами. Онисько
скочив на траву.

— Пробачте, брати, що спізнився, — сказав
він і кинув коням свіжої щойно скошеної ко-
нюшини.

— Нічого, нічого, — відказало йому кілька
голосів. — Ми також щойно приїхали.

Увійшли до молитовного дому і відчинили
навстіж вікна. Посідали на розставлених під сті-
ною ослонах і проводячий, щоб не гаяти часу,
відразу почав:

— Сьогодні ми, брати, зішлися в дуже важ-

ливій справі. В Білашівці минулого тижня поставилася пожежа, яка торкнулася також однієї нашої родини. Згоріла хата, стодола... Тому я зібрав церковну раду, щоб обговорити справу і допомогти погорілій родині. Але перед тим ми помолимося і брат Федько проведе нас в молитві.

Федько в молитві дякував Богові за те, що Він зберіг їхнє село від нещастя, від вогню і просив Бога заопікуватися нещасними в Білашівці, а зокрема віруючою родиною, яка зазнала нещастя. Присутні стояли в тиші, а коли Федько скінчив молитися, вони голосно сказали на ту молитву своє "амінь" і сіли на ослонах.

А Онисько не промовив ні слова і сів раніше усіх, підперши рукою голову. В часі молитви він чомусь не поведився належно, кілька разів перемінював ногу, крутився, ніби стояв на розпеченій долівці. А під час нарад він не промовив ні слова і по всьому було видно, що він чимось невдоволений, якийсь ніби не свій сьогодні.

Проводячий це помітив. Він знав Ониська здавна, як взірцевого члена громади, вони сусіди, але чому він тепер не такий, як завжди, він не знав. І коли після нарад дехто вже поїхали додому, а дехто ще лишився, впрягаючи коней, проводячий затримав Ониська під липами й спитався:

— Чого це ти сьогодні такий, брате?

— Який? — спитався й собі Онисько, дивлячись десь понад дерева і випростовуючи батога.

— Ну отакий, як сам не свій. Під час нарад не промовив ні слова, а в часі молитви переступав з ноги на ногу, чомусь без потреби кашляв, витирав чоло. Я бачу, що з тобою щось не в лад... — і чекав, що той казатиме.

Онисько якось непевно оглянувся навколо, ніби був винуватий у чомусь, а потім сказав, піднісши догори голову. На ній вже починало сріблитися волосся.

— Бо я не можу слухати таких молитов, —

відповів Онисько так голосно, що це почув диякон церкви, брат Юхим, підійшовши й собі під липи.

Проводячий жажнувся. Він ступив ближче до Ониська і взяв його за лікоть.

— Що ти сказав, Ониську?

— Сказав, що таких молитов, як моляться Федько, я не можу слухати, — відповів Онисько, дивлячись в очі проводячого. Уста його при тому помітно здригнулися і він витер рукою вуси.

— То гріх, брате, таке говорити, — з жахом сказав проводячий, розводячи руками. — Це богозневага. Молитви наші слухає Бог, а ми не маємо права до них так прислуховуватися, щоб вирішувати, чи вони правильні, чи неправильні.

— Так, брате, це правда, але якщо грішна людина не може інколи таких молитов слухати, то тимбільше не може слухати їх Бог, Який знає серця людей. Він всезнаючий і всевидючий, від Якого людина нічого не може сховати.

— Що ти кажеш? — вмішався Юхим, тримаючи руку в кишені. — Ми не розуміємо тебе.

За брамою затарахкотіли вози. Це Федько поїхав додому. Поїхали й інші. За їхніми возами потягнулася хмара дорожньої пилуки.

Проводячий стояв зніяковілий, здивований.

— Шкода, браті, що ви обидва мене не розумієте. Але я сказав правду і не думаю, що це богозневага. Ми часто молимося і наші молитви можуть бути богозневагою. Бо про що ж ми повинні молитися? Га, про що? — казав Онисько і чекав відповіді.

— Про все, — майже разом відповіли проводячий з дияконом.

— Ні, не про все, бо є речі, які ми самі можемо зробити. На це нам Бог дав розум, спроможність, силу тощо.

Проводячий подивився на Юхима і знизав плечима, не розуміючи ще нічого. А Юхим спитався:

— Які ж це такі речі, що людина може сама їх зробити?

Онисько випростався. Підкинув коням конюшини і сперся рукою на воза. І видно було, що він хоче щось сказати такого, якого ще ніхто від нього не чув. Він трохи хвилювався, витирав рукою чоло і чоботом правої ноги підсував коням розкидану конюшину. А потім сміливо, ніби на суді, казав:

— А ось Федько і ми всі сьогодні молилися за нашого брата й сестру в Білашівці, яких спіткала недоля. А тут молитися не треба. Ми повинні молитися, щоб Бог підтримав їхню віру і щоб вони не заломилися в випробовуваннях, бо ми того зробити не можемо. Не можемо дати людині такої сили, бо це може зробити тільки Бог, Який при випробовуваннях посилає мужність і силу. Але якщо їм потрібна поміч матеріяльна, якщо в них згоріла одежа, згоріла хата, то все те можемо ми їм дати. Ви, я, а також Федько, який уміє гарно молитися, але...

— Ониську, можеш говорити про нас з Юхимом, про себе, але якщо брата Федька немає тут, то ми не маємо права його судити, — перебив проводячий його мову.

Онисько хотів ще щось казати, але на дорозі знову затаракотів віз. Це їхав Федько до крилиці з порожньою бочкою на воду.

Проводячий махнув йому рукою і віз звернув з дороги на подвір'я молитовного дому. Федько підійшов під липи, питаючись очима, що сталося. Проводячий намагався пояснити:

— Оце, Федьку, ми спиталися брата Ониська, чому це він сьогодні на нарадах не був такий, як завжди, а він висказав своє невдоволення з наших нарад, навіть з наших молитов. А що згадав тебе, а тебе тут не було, то я й затримав тебе. Нехай він сам скаже, чим він не вдоволений, — і подивився на Ониська.

— Можу сказати і не лякаюся, бо кажу

правду, — відповів Онисько, тримаючись за драбину воза. — Чи ви пам'ятаєте, коли два роки тому град побив поле бідної вдови, нашої сестри в Господі Мокрини в Миколаївці? Пам'ятаєте? — і спинився.

— Пам'ятаємо, — відповіло нараз три голоси і три парі очей дивилися на Ониська.

— Отже, тоді так само ми збиралися, радилися, молилися. Одні казали, що треба скликати членське зібрання, треба запровадити наші рішення, допомогти якось організовано, треба, щоб вирішувала більшість членів, а тимчасом бідна вдова сиділа в хаті голодна зо своїми дітьми. А Федько й тоді, я пригадую, молився. Таке саме й сьогодні. В пожежі потерпіла віруюча родина, а ми вирішили сьогодні скликати в неділю членське зібрання, а якщо багато членів на нього не прийде, то почекаємо до слідуючої неділі. Будемо радитися, говорити, дискусувати, молитися, а це все зайве. Треба допомогти і це повинен зробити Федько, Юхим, я і кожен із нас. Я ось сьогодні вранці був у Білашівці. Там дійсно потрібна велика. Згоріло все господарство, родина лишилася на згаріщах без хліба і без одежі. Я завіз їм трохи муки, картоплі, децю одежі, а тому й спізнився через це на наради. Там біда. І тепер для них це велике випробовування, але тут також випробовування нашої віри, нашої любови до ближнього, якою ми дуже любимо хвалитися і підносити її високо. А тепер ось буде видно, яка то вона в нас, чи тільки на словах, чи й на ділі. Господь тут не потребує наших молитов, але Він хоче побачити нашу віру на ділі. Він хоче бачити, щоб ми не тільки молилися, але й помагали. Без нашої братської помочі, без співчутливого серця, наші молитви — це молитви фарисеїв...

— Ні, брате Ониську, — перебив проводячий, — Господь завжди приймає наші молитви, якщо ми молимося від серця.

— Так, я розумію, — боронився Онисько, — може я неправильно висловився. Так, Бог наші молитви приймає, ми повинні завжди молитися, повсякчасно, бо так каже Євангелія, але ми повинні знати, про що молитися. Ми повинні молитися про духовне пробудження, бо ми самі того зробити не можемо. Молитися про дощ на наші поля, бо дощу ми собі дати не можемо. Молитися про здоров'я, яке нам може дати тільки Господь і про багато чого. Але якщо ми молимося, щоб Господь заопікувався бідними, а в нас добра буде повні комори, і ми не хочемо ним поділитися з бідними, то такі молитви будуть богозневагою, Господь їх не почує. І тепер, що сталося в Білашівці, то це проба і нашої віри. Тій родині треба буде побудувати хату, а ми можемо це зробити, бо лісу в нас багато. Її треба всім потрібним забезпечити на зиму, а все це ми можемо зробити, бо громада в нас не мала, а ми всі матеріально не бідні, слава Богу, а тому я й сказав, що в таких випадках молитися не треба, бо все це ми можемо зробити самі. Воно, справді, може й невлучно сказано, але це ж дійсна правда. Ось наприклад, незабаром нам треба давати новий дах на молитовному домі, а ми, скажу на те, зійшлися і моїлися б, щоб Господь дав нам засоби зробити новий дах, то скажіть, чи це не була б богозневага? І так з усім. Молитися треба над тим, чого ми самі доконати не можемо, а для всього іншого Бог дав нам розум, Він наділив нас засобами і ми повинні вживати їх для кожного доброго діла.

Онисько скінчив і йому ніхто нічого не сказав. Федько тільки подивився догори і побачив, що справді дах на їхньому молитовному домі почорнів, в деяких місцях потріскав і його незабаром треба буде поправляти. Він пустився до свого воза і на ходу сказав:

— А знаєш, Ониську, про що треба ще молитися? — і затримався на хвилинку.

— Про що? — всміхнувся до нього Онисько.
— Про те, щоб Бог відкрив наше серце, як що треба комусь зробити добро. Бо воно часто закрите і людина сама того зробити не може, — і пішов до воза махаючи батою.

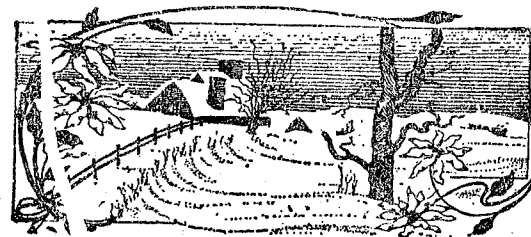
— Він правду сказав, — подумав Онисько, і почав запрягати коні.

Над лісом ще стояла чорна хмара. Звідти долітав лагідний вітерець, несучи на своїх крилах прохолоду і запах скошеної конюшини.

Проводячий громади їхав додому останнім. Він їхав і роздумував над Ониськовими словами.

— От простий він, звичайний собі брат,, навіть не такий письменний, як інші, але думання в нього логічне і правильне. Ми часто молимося, вирішуємо, а самі нічого не робимо. Чекаємо, щоб Бог за нас усе зробив. А Бог дав нам розум і силу, дав також усі можливості, щоб ми самі щось зробили.

Він їхав, опустивши ноги між щаблі драбин, а віз його голосно таракотів широкою запиленою дорогою.

ЧОБОТИ

Остапові здавалося, що потяг ще ніколи так поволі не йшов, як тепер, минаючи знайомі йому кущі, на яких осінь помалювала листя жовтою фарбою. І також йому здавалося, що те листя на кущах ще ніколи не було таке яскраве і чудове. Вітер легко гойдає ним, повертаючи його в усі боки, а воно виблискує до сонця, ніби справжнє золото. Того жовтого листя багато вже лежить на землі під кущами, але його є чимало ще на галузках кущів, де воно щільно тримається, щоб не впасти.

А потяг йде поволі-поволі. Під вагонами сердито скриплять колеса, а те скрипіння робить Остапа сердитим і невдоволеним з такої осоружної їзди. Він виходить на довгий коридор, минає порожні переділи, з яких повиходили люди на попередніх станціях, а потім стає на коридорі під вікном, піднісши догори забруджену раму. Осінній сухий вітер, який тріпав жовтими листками кущів, розстеляв по стерні біле павутиння бабиного літа, влетів крізь відчинене вікно до потягу, ліг приємною ласкою на Остапове обличчя. Вітер був теплий і пахучий. Остап вихилився через вікно, ловив цей вітер своїми руками, дихав ним своїми юначими грудьми і тепер уже не думав про те, що потяг йшов пово-

лі. Нехай собі йде. Нехай йде ще помаліше. Він дихає здоровим повітрям рідної землі, ловить руками вітер і серце його сповнене якогось високо піднесеного настрою. Які чудові поля! Вони мають свій чар і принаду навесні, коли високо над ними співає жайвонок, все довкілля пахне проростом першої зелені, над щойно зораними скибами літають веселі ластівки. Не менше ті поля чудові також тоді, коли вони вщерть покриваються буйним збіжжям, по якому такий самий теплий і пахучий вітер котить м'якими хвилями, які випливають десь з-за лісу, несуться з вітром попід самим насипом залізниці і потім непомітно розпливаються в морі зелені. Поміж пшеницею ростуть волошки і маки, а там де їх буває найбільше, завжди співає перепілка. Не менше приваблюють ті поля також тепер. Ніколи на них не буває стільки тиші і спокою, як восени. Снопи вже давно всі зvezені, не викопана ще тільки картопля, а також буряки, на яких тепер ніколи не висихає роса і які найбільше тепер зелені своїм листям. А всі кущі, що ростуть здовж залізної дороги, пожовтіли і вони тепер тріпотять з вітром, вітаючи Остапа на рідній землі.

А потяг йде поволі-поволі. Але чи справді він оце так поволі йде, чи може Остапові тільки так ввиджається? Ні, він йде так, як завжди, як наказує йому його машиніст, але Остапові тільки так здається. Він хотів би, щоб уже якнайшвидше приїхати до свого міста, побачитися з батьками, з людьми рідного села. Тому йому й нетерпеливиться, його дразнить стукіт коліс, повільність їзди. Оце якраз тієї осені минуло два роки, як він лишив своє село, оті чудові поля і поїхав відбувати свою військову службу. Тоді так само світило сонце, по небі плвли клапті білих хмар, а по стерні снувалося біле павутиння. А на кущах були жовті листки, які прощали його в дорогу. Все було таке саме, як тепер. І

він такий самий, лише на два роки старший. Різниця тільки та, що тоді на його душі лежав якийсь тягар, камінь, а тепер він осяяний не тільки осіннім сонцем, але він відчуває, що в нього на душі є якась бадьорість, піднесення, щастя. Він вертається додому, за яким два роки тужив у далекому чужому місті.

Остап закрив вікно і ввійшов до свого переділу. Сів на лавку, а біля ніг поставив дерев'яну валізку. На ній ще не була здерта картка з написом його військової частини, а також число його бараку, де та валізка завжди стояла під ліжком.

У переділі більше не було нікого, бо до його містечка завжди дуже мало приїздило людей. І Остап був радий, що він сам. За два роки гаміру в місті, за два роки військових вправ і тяжкої дисципліни він затужив за самотністю, за тишею, за тим, куди він тепер їде. Він знає, що праці на полі лишилося небагато, може треба буде викопати картоплю, вивезти гній, зорати стерню і це все. Але він тепер думає, як це буде любо й приємно, коли він закінчить усю роботу і отакого соняшного і теплого дня саме в полудень піде до свого лісу. А там така тиша і спокій... Він простеле собі сухого листя, ляже горілиць під кущем калини і буде слухати осінній шепіт лісу. Біля нього пробіжить заєць, шлигне білка, а він буде лежати і вдихати свіже повітря, сповнене пахоців живиці і прив'ялого листя. За таке дозвілля в великих містах треба платити, а він матиме його вдоволь, бо рідна земля дає його всім, хто затужив за ним на чужині...

Він поставив валізку біля себе на лавці і відчинив її. Там лежали якісь книжки, міські газети, а також кругле пуделко із мила до бриття. Остап ще раз подивився до нього, а потім висипав з нього на руку срібні монети і ще раз перерахував. Там було шість срібних монет по п'ять золотих. Вони лягли одна на одну щільно і

в пуделкові було місце ще на кілька таких самих монет. Але в Остапа їх більше не було. Він мав тільки шість. Якраз тридцять золотих. Гріш до гроша, золотий до золотого і так протягом двох років військової служби він назбирав аж тридцять золотих. Він їх пильно беріг від ворогів, щоб не украли, а від приятелів, щоб не позичили, потім виміняв на 5-золотівки і тепер віз додому, тримаючи пуделко з монетами на самому дні валізки.

До його містечка лишилося кілька кілометрів і потяг ще більше звільнив свій хід. Остап надягнув уже плаща, поклав руку на валізку і був готовий навіть тепер виходити на знайомий йому перон. Але потяг ще ішов, а Остап ще думав, що то він має купити за ті гроші, які він заощадив у війську. Він знав, що батько збирається купити до воза нові колеса, нагадував також у листах до сина, що весною треба купити нового плуга, а останньо писав, що приходиться ось зима і мати не має чобіт. І Остап тепер думає, вирішує і спиняється на тому, що найбільш доцільне — чоботи. Колеса до воза можна якось поскручувати дротом, вони ще послужать літо. Вони тяжких коліод возити не думають, бо нема потреби. Плуга можна також поправити, але без чобіт обійтися не можна. Та ще й матері...

Він пригадав свою матір. Вона низенька, завжди похилена і завжди зажурена. Рукі чорні від тяжкої праці, на голові завжди дешева за кілька десятків грошів хустина з зеленою обвідкою. Вона завжди вовтузиться біля печі, а потім біля курей на подвір'ї. Сипле для них овес, а при тому, щоб потім не гаяти часу, проказує ранішні молитви. Влітку вона завжди боса, а коли приходиться пізня осінь, коли перші морози поморщать на городі квіти, вона несе до батька якісь старі чоботи і він їх поправляє, скручує дротом, збиває березовими гвоздями, які сам уміє робити.

Перед Остапом, ніби в кіно, яке він бачив у місті, пройшли картини його тяжкого дитинства. І він вирішив хоч чимось маленьким, таким незначним, але щирим і сердечним відплатити своїй дорогій матері. Він вирішив купити їй за тих тридцять золотих нові хромові чоботи. Вирішив і сам до себе всміхнувся. Він наперед бачив щасливе обличчя матері, коли він принесе чоботи додому. Вона обережно візьме їх руками, взується, приміряє, пройдеться по хаті. Ні, вони ніде не душать, не муляють. Добрі чоботи. Таких вона навіть до шлюбу не мала. А батько подивиться на Остапа, похитає головою. Він також буде задоволений і радий. Все ж таки син пам'ятає про батьків.

Сонце впало на вікно і послизнулося промінням на протилежній стіні переділу. Потяг робив останній закрут і котився на станцію. Остап уже стояв із своєю валізкою на коридорі, і коли потяг тільки став, він скочив на цементовий перон. Відійшов набік, щоб нікому не заважати і випростався від довгого сидіння. Липи скидали йому під ноги жовте листя, а вітер підхоплював їх і ніс за порожні вагони, що стояли осторонь. Між тими липами причаїлася і стояла та сама будка залізнодорожника, а трохи далі — той самий будинок, де треба купляти подорожні квитки, де також стоять тверді дерев'яні ослони, на яких можна сидіти взимку тим, що чекають на потяг. Цей будинок за два роки зовсім не змінився, лише, так здається Остапові, що він трохи вгруз у землю. За тим будинком — купи вугілля, там також простягнулася дерев'яна огорожа, на якій сушиться випрана білизна. Там уже починається місто, знайома Остапові вулиця, якою він безліч разів проходив у минулому.

Остапові легко від того, що він на рідній землі. Тут інше сонце, інший вітер, інші люди. Він узяв свою валізку, в другу руку взяв капелюха

і пішов за ворота станції. До середмістя йому треба йти не повної кілометри, але він два роки насидівся в військових казармах, тепер насидівся в потязі, а тому йому тепер приємно буде пройтися порепаним хідником, що веде до галасливого середмістя.

І він іде. Вбирає в свої молоді груди свіже осіннє повітря, розмашисто ступає широкими кроками і озирається навкруги себе. Всюди тут ті самі знайомі міські хати, придорожні будки, в яких сидухи продають соняшники, булки, ковбаси. Навколо тих будок порпаються кури, а між ними горобці. Учора тут був ярмарок, під огорожею стояли підводи, а тепер там багато порозкиданої соломи, в якій кури шукають зерна. Пахне тут і гноєм, і нафтою, і оселедцями, але весь той запах чомусь приємний Остапові, бо він нагадує йому дитинство, коли він бувало з батьком приїздили сюди на ярмарок. Батько йшов до міста щось купити, а Остап сидів на возі пильнуючи, щоб коні не порозкидали конюшини. Тепер він знову тут і йому навіть не здається. Ніби це сон, ніби уява яка.

Хідником проходять незнайомі люди, вулицею гуркотять підводи, підскакуючи на вибоїнах нерівної дороги. Ліворуч — церква, праворуч — школа. Остап переходить на другий бік вулиці, звертає на стежку і між деревами йде навпростець. Він знає, що сюдою ближче до середмістя, зокрема ближче до Мошкового заїзду. На високій дзвіниці кружляють навколо хреста ворони. У вікні висить дзвін. У неділю він дзвонить, тоді ворони летять над парк, де по струнких соснах купами чорніють їхні гнізда. Але тепер дзвін мовчить, тому ворони літають навкруги нього, перелітають навстіж відкритими вікнами дзвіниці, наповнюючи все довкілля своїм голосінням.

За парком стежка сходила в долину, а там знову починалося місто. Остап сміливо йде, ви-

махуючи руками. Здалека бачить знайомий Мошків заїзд, біля якого стоїть кілька підвід. Мошко, господар заїзду, не молодий вже жид, щось поправляє біля воза. Остап його пізнав, бо ж два роки тому він сюди був приїхав із села, а звідси так само піхотою пішов на станцію. Мошко підсипав коням оброку, побачив Остапа з валізкою в руці і спитався:

— Тобі куди?

— До Омелянівки, — відповів Остап, спираючись на драбину воза.

— Треба ще почекати. Я маю трьох пасажирів, а ти — четвертий. Якщо буде ще один, тоді можемо їхати. А якщо не буде, то й так поїдемо, але не скоріше як за дві години.

— То я за той час можу піти до міста.

— Можеш іти... Валізку лиши отам в заїзді. Там ніхто не ходить.

Остап так і зробив. Лишив валізку в заїзді, а сам отак без потреби пішов хідником до головної вулиці міста. Йому цікаво подивитися на своє місто, де він колись мріяв учитися. Тут не те, що в Варшаві чи Кракові. Тут тихо і якоесь затишно, ніби в великій пасіці з вулицями. Вулиці вузькі, а хідники ще вузьчі. По них поколений цемент, а з тих шпарин пробіє рости спориш, подоптаний людськими чобітьми. Огорожі доходять до самого хідника і там немає навіть місця розминутися двом проходим.

На головній вулиці більше людей, навіть більше, як на станції. Двері крамниць відкриті, звідти чути гамір тих, що продають і тих, що купують. Всюди тут своя мова і Остапові аж дивно. Ніби це інша якась держава, інші люди, до яких і польська поліція і всі урядники говорять нашою мовою. Ніхто тут нікуди не спішить, ніхто не ловить на бігу транваю, як це завжди є в великому місті, але всі ходять поволі, розглядаючи вікна крамниць. Люди ходять ще в одних тільки сорочках, човгаючи хідником

босими ногами. Остап знає, що це люди з села, бо вони босі й лускають соняшники, спльовуючи собі під ноги. І дивно йому стає, бо такого він уже два роки не бачив у великому місті. І дивно, і приємно, бо ж він знає, що це люди його землі, вони дуже прості, але які вони всі добрі, щирі, веселі і чесні.

Він пройшов одну вулицю, пройшов другу, повернув направо, вийшов біля церкви на гору і присів на траві під сосною. Звідти видно все його невелике місто. Праворуч нього блищить річка, яка ховається в густих зарослях верб. Далі за вербами чорніє млин, за млином скошені сіножаті і по них тепер пасуться коні. У місті стоїть якась фабрика і з її комина тепер підноситься дим, розпливаючись над хатами. Сюди на гору не доходить жодний гамір, між соснами залягла тиша і спокій. Десь тільки запищала якась пташина, пробігла білка.

Остап сидить і відчуває якусь утому. Він думає, що отак на свіжому повітрі, бувши минулої ночі не виспаним, тепер може легко отут заснути. Сонце гріє, вітер шепоче з гілками сосон і все це хилить його до сну, до якогось забуття.

Але він спати не може. Скоріше як за годину він мусить бути у заїзді. Перед ним ще сьогодні більше як двадцять кілометрів дороги до рідного села. А там можна буде спокійно відпочити, навіть отакого теплого осіннього дня піти на своє поле, сісти на межі, дивитися на довгі рядки диких гусей, що летять десь на південь, сповнюючи все довкілля знайомим скиглінням. Тоді приходить до серця стільки мрій, якихось бажань, які ніколи не здійснюються. А на полі стоятиме тиша і спокій, лише десь в посохлім кукурудзині обізветься голос самотньої пташини. Або піти до стодоли на свіже сіно, чи конюшину, відчинивши навстіж двері, щоб тудою прилітав теплий пахучий вітер. А тепер треба йти, бо час швидко минає. Він може спізнитися.

І Остап пішов. Тією самою стежкою, тією самою вулицею аж до заїзду. Пасажири вже чекали, розсівшись під огорожею, а Мошко не переставав щось поправляти біля воза. Побачивши Остапа, він кашельнув, але не підніс голови. А Остап пішов до заїзду і виніс свою валізку. Поклав під огорожею на траві і для цікавості відкрив її. Газети лежали так, як він їх і поклав. Лежала сорочка, шалік, щітка до черевик тощо. Але пуделка з грішми не було...

Остап зблід і кинувся до Мошка.

— Тут у валізці були мої гроші... — і він показав рукою на валізку.

— Які гроші? — подивився на нього Мошко, випроставшись на весь свій ріст.

— Не знаєш, які гроші? Польські... Там було тридцять золотих, шість срібних монет по п'ять золотих.

— Я не бачив жодних твоїх грошей, і прошу забиратися мені зараз звідси, бо я покличу поліцію. Хто бачив там гроші, га, хто? Ти маєш на те свідків, що там були гроші? — кричав Мошко, вимахуючи довгими руками.

— Я сам піду на поліцію, я знайду на тебе право, — боронився Остап.

Він так і залишив під огорожею валізку відкритою, а сам пішов до міста. На поліції розповів усе, як було, застав самого коменданта поліції, з яким пішли до найближчої крамниці. Там знайшли мило до бриття з таким самим пуделком, в якому Остап тримав свої гроші, комендант змірив, чи такі монети якраз там входять, а звідти пішли до заїзду.

Мошко вже сидів на возі, готовий від'їхати, але комендант поліції махнув рукою і він опустив віжки.

— Чи ти не бачив у того хлопця грошей? — спитався комендант Мошка.

— Ні, не бачив, — відповів сміливо Мошко, навіть не кліпнувши бровою. І Остап щойно те-

пер побачив, що в нього під лівим оком був чуть помітний шрам від загоєної рани, який тепер здригнувся.

Комендант обійшов воза, подивився до заїзду, поставив там валізку, де вона стояла, потім подивився до неї, подивився на Мошка.

— Я нічого не знаю, — боронився Мошко, — відчуваючи на собі погляд коменданта. — Я ж не можу відповідати за ті валізки, що хтось ставить в заїзді. Люди приходять, лишають тут тумачи, валізи, але я не знаю, що там є. І не відповідаю за них. А по-друге, він не має свідків, які сказали б, що там були гроші. І за напасть я можу його судити. Хто йому дав таке право мене, чесного горожанина, робити злодієм? — і Мошко підніс голос, дивлячись то на коменданта, то на Остапа.

Комендант знизав плечима і розвів руками. Махнув Мошкові рукою, щоб їхав собі, а до Остапа лагідно сказав:

— Не можу тобі, молодий хлопче, допомогти. Ти сам винен. Не можна таких грошей лишати в такому місці, де щогодини вештається стільки різного люду. Ми не маємо найменшої підстави оскаржити Мошка в крадіжці, бо ти можеш сказати, що мав у валізці діаманти, хто знає що.

Комендант пішов до міста, Мошко давно потарабанив своїм возом, а Остап лишився сам з своєю валізкою. Він стояв якусь хвилину нерухомо, ніби його хтось тримав під Мошковою огорожею. А коли комендант сховався на завороті вулиці, він витер на чолі піт, тяжко зідхнув і, хитаючись, пішов і собі до міста. Валізка тепер була легша, але на серці в нього було так тяжко, ніби там лежав стопудовий камінь. Гдлова його ходила заворотом, до очей тиснулися сльози. Він думав, снував якись пляни, але приходив у своїх думках до такого кінця, як це буває інколи з людиною, коли вона йде, а тут нараз кінчається дорога. І немає куди йти. Таке було з

Остапом. Він ішов хідником, кілька разів стукнувся об чиєсь плече, мало що не наступив кобусю на ногу, бо майже нічого не бачив перед собою. Як він тепер покажеться додому, з чим приїде до батька, до матері? Коли б хоч ще не писав, то батьки нічого б не знали, бо ж з війська не всі приїжджають з грішми, але він писав батькам, що він має трохи грошей, а тепер...

Він вийшов за місто і став там, де розходяться в усі боки широкі дороги. Вони всі йому не потрібні, але потрібна та одна, що висаджена вербами і веде до села Омелянівки. На ній вітер позмітав пилюку і вона чиста, рівна, ніби навмисне кимось заметена. На тій дорозі Остап став, поклав під вербою валізку і чекав, чи не буде їхати якась принагідна підвода.

За якийсь час з-за горбка виїхав віз, запряжений двома добрими кінями. Віз зрівнявся з Остапом і спинився.

— Ти мабуть хочеш підїхати? — спитався Остапа кремезний візник.

— Хочу і буду вам дуже вдячний, якщо підвезете мене, — відповів Остап.

— А тобі далеко?

— До Омелянівки.

— До самої Омелянівки я не їду, але підвезу аж до Ратківців, а звідти недалеко, два колометри, — сказав візник.

Остап примостився на соломі, спустивши ноги поміж щаблі драбини. Віз підскакував на вибоїнах, минав придорожні верби, виїздив на горбок, то знову спускався в долину. З обох боків дороги тягнулися поля, по яких ходили вівці. Де-не-де стояли ще півкопи вівса, зеленіла конюшина. Небо було без жодної хмаринки і воно голубінню своєю нагадувало Остапові безмежне море, яке він бачив у Гдині, бувши там на військових маневрах. Тільки те море хвилювалося, гоїдалося, дихало прохолодою, а небо було тихе, спокійне. Воно накрило голубінню все довкілля,

обливаючи його теплими проміннями сонця. Таку пору року Остап найбільше любить, але тепер не миле йому ні поле, ні голубинь неба, ні ласка теплої осінньої вітру. Він їде додому і везе в душі камінь, тягар. Два роки він складав гріш до гроша, пильнував їх, беріг, а тепер їхав без нічого. І чому так сталося, чому така йому кара від Бога?

Коні тягнули воза під гору, а візник спокійно говорив до Остапа:

— То ти, кажеш, повертаєшся з війська. З Варшави... Велике це місто, правда?

— Велике, дядьку. Два роки я там був, але й половини його ще не знав. Високі доми, безліч вулиць, трамваї, мости, широка ріка Вісла, — відповідав Остап.

— А наші люди також там є? — знову візник.

— Є, але їх там тяжко знайти. Можна декого з наших зустріти в православній церкві на Празі, але їх мало, більше є росіян.

— Ага, — встиг сказати візник, бо віз викотився на горбок, а з горбка швидко покотився і так гуркотів по твердій дорозі, що треба було голосно кричати, щоб щось почути. Вони їхали мовчки.

На широкому роздоріжжі візник спинився. Йому треба було їхати просто, а Остапова дорога, багато вужча, снувалася між полями праворуч. Він скочив з воза, обтрусив з пороку маринарку і подякував доброму візникові. А той дістав із кишені якусь маленьку книжечку, подав її Остапові і сказав:

— Прочитай, юначе, оце книжку. А якщо приймеш до серця написане в ній, вона зробить тебе щасливим на все твоє життя, — і він шарпнув віжками. Віз покотився далі, а Остап лишився сам, тримаючи в руці згорнену книжку. Потім прочитав на обгортці:

— Євангелія від святого Івана.

Ішов зеленим морогом понад самою дорогою, пробував на ходу щось почитати з подарованої візником книжки, але літери плуталися, сонце сліпило очі і він не міг зібрати схвильованих думок. Перед очима стояла мати, батько. Вони такі зажурені його згубою, так само затурбовані, як і він. Тепер він ніби бачить їхні обличчя.

Сонце вже спускалося за далекий ліс. Над дорогою блищало сріблом джерело. Остап напився води, освіжив обличчя і пішов далі.

Під самий вечір він прийшов до Омелянівки. З горбка він побачив своє рідне село. Над хатами підносився з коминів дим, в багатьох вікнах засвітилися вже вогні.

Остап сів на межі, притулив до себе валізку й чекав, поки стемніє. Йому не бажалося, щоб його хтось побачив такого зажуреного, заклопотаного, змученого і дорогою і пережиттям. Сидів, дивився на знайомі йому хати, на сади, на церкву на горбку, на школу і рахував свої думки. А коли стемніло, він перейшов городами, минув Капріанову пасіку і був уже біля своєї перелазу. В його хаті вже світилося і він обережно підійшов до вікна. Мати поралася біля печі, батько сидів на ослоні, поправляючи граблі. Остапове серце сильніше забилося. Він удома. На рідному подвір'ї, в своєму селі. І він легко відчинив двері до сіней. Вони заскрипіли знайомаю йому ще з дитинства музикою...

Від того важкого осіннього дня минуло кілька років. За ті роки Остап багато розів був у своєму місті. Проходив біля Мошкового заїзду, бачив там старі брички, якими Мошко возив своїх пасажирів, кілька разів хотів зайти до заїзду, інколи в нього було бажання спитати Мошка, пощо він зробив йому таку велику кривду, інколи думав відплатити йому такою самою кривдою, знайшов був навіть приятелів, що готові були перестріти Мошка на шляху, коли він

увечері вертається до міста, але всьому тому плянові перешкодила маленька книжечка, яку незнайомий візник подарив Остапові. Цю книжку Остап почав читати, глибоко нею зацікавився, а вона спонукала його піти до Рафалівки і пошукати за тим дядьком, що йому він її подарував. Він так і зробив. Познакомився з колишнім своїм візником, познакомився з його молодими синами, а вони йому дали ще більше цікавих книжок, а між ними повну Біблію.

Остап з найбільшим захопленням читав ці книжки, потім він бував на євангельському зібранні в Рафалівці, а потім повністю віддав своє серце Господу, прийнявши Його своїм особистим Спасителем. І від того часу Остап побачив і переконався, що навіть у його колишній втраті була воля Божя, бо коли б Мошко був не вкрав його грошей, він був би не зустрівся з візником, був би не отримав від нього маленької Євангелії і був би не знав Господа.

Тепер Остап не тільки що не палав пимстою до Мошка, але він його полюбив, уважаючи, що своїм злом він допоміг йому стати дитиною Божою, знайти своїй душі спасіння, повний спокій.

І ще минуло кілька років. Над світом запалася війна, яка забрала з Омелянівки багато молодих хлопців і вони ніколи не повернулися до своїх домів. Але така доля поминула Остапа. Він залишився при своїй родині і в нього тепер є дружина, двоє малих дітей. Він сіє на своєму полі пшеницю, косить пахучу конюшину і поки що війна не торкнулася його спокійного життя.

Сьогодні Остап зібрався їхати на сіножаті сушити сіно. Воно учора було скошене і тепер якраз треба його згребсти, а під вечір скласти в копиці. Така гарна погода, то шкода прогаяти її. А надворі гуртом літають ластівки і може принесуть дощ.

Він поклав на воза вила, граблі, узяв полуденок і поїхав. День був теплий, погідний. Ос-

тапів віз ротмічно вистукував польовою доріжкою, а з обох боків дороги йому махали колосками буйні жита. Недалеко вже були сіножаті, якими протікала вузька річка, виблискуючи до сонця.

Остапові коні знали туди дорогу і самі повернули наліво, звільнюючи біг. Від річки тягнуло прохолодою і запахом прив'ялої трави.

Спутавши коні, Остап пустив їх пастися, а сам прийнявся за працю, скинувши верхню сорочку. Сонце пекло його розхристані груди, воно сушило траву, цілувало квіти, що росли над самою річкою.

Він обернув на другий бік свої вчорашні покоси, потім позгребав їх граблями і біля полудня на його сіножатах уже стояла одна висока копиця. Під нею вже можна сісти полуднати, сховавшись від пекучого сонця. І Остап приніс від воза туди свого кошика з харчами.

Нараз десь недалеко почувся постріл ружниці, почувлися якісь голоси, але за хвилину все затихло. Остап миттю виліз на воза і побачив, що понад річку щосили біжить до нього якась людина. Він чомусь, сам не знаючи чого, схопив довгі вила, скинув капелюха і щосили пустився собі бігти назустріч незнайомій людині. А незнайомий уже був близько. Він був тільки в одній сорочці, з-під якої визирали волохаті груди. Обличчя було заросле густою бородою.

— Поможіть мені!... Прошу допоможіть!.. Сховайте мене, бо за мною біжить погоня, а я до лісу вже не встигну добігти, — кричав незнайомий, ставши перед Остапом на коліна.

— Хто ж за вами біжить? — здивувався Остап.

— Німці, бо я — жид. Сховайте, прошу!...

І Остап відразу збагнув безвихідне положення нещасної людини і таке саме безрадне своє положення допомогти тій людині. Але він швидко прийшов до рівноваги, схопив незнайо-

мого за руку і потягнув до ріки, де берег був дуже стрімкий і зарослий очеретом і вільхою.

— Ви вмієте плавати? — спитався Остап.

— Ні, не вмію... Не вмію... — просив незнайомий.

— То нічого... Тут і не треба вміти. Швидко лізьте до води при самому березі і тримайтеся коріння вільхи. Тут не глибоко, а вода тепла. Зайдіть у воду так, щоб тільки голова ваша була зверху, щоб можна було дихати, а при тому тримайтеся коріння. Вода тут не прудка, майте тільки відвагу.

Незнайомий тримався Остапової руки, ніби кліщами. Але той силою потягнув його до води і майже силою пхнув його між лози.

— Швидко, якщо хочете жити, — наглив його Остап. — Тут такі густі хащі лозини й очерету, що вашої голови ніхто не побачить... Тільки не кашляйте, не хлюпайте водою...

Незнайомий зник в зелені вільх, а Остап уже не полуднував, а взяв граблі й почав згребати сіно.

За хвилину на закруті, де ріка робить велике коліно, показалося кількох озброєних мужчин, а між ними двох німецьких поліцаїв. Вони бігли врозтіч по нескошеній ще траві, а побачивши Остапа, попрямували до нього.

— Ви не бачили тут жида? — крикнув йому здаля сердитий голос.

— Ні, не бачив — відповів Остап і відчув, що він за кілька років уперше сказав таку явну неправду.

Двох німецьких вояків підійшли до копиці і перевернули її, допчучи по сінні ногами. Потім пішли над ріку, але якраз не в той бік, де сидів в хащах жид. Остап набрався відваги і спитався озброєного хлопця, якого він знав із сусіднього села:

— Слухай, Петре, а що ж це за жид, що за одним жидом вас стільки гониться?

— А чи я знаю? Кажуть нам іти, то ми йдемо. Але нам самим не хочеться його зловити. Нехай собі живе. А ти, якщо бачив, куди він побіг, то не кажи. Вони походять, походять і підуть, — відказав хлопець пошепки, дивлячись у той бік, куди пішли вояки.

Озброєні люди, разом з вояками ще раз вернулися до Остапа. Вони ще раз обійшли навколо його воза, чомусь подивилися до опалки, потім ще раз походили ногами по розкиданому з копиці сні й пішли до села, нічого більше не питаючи.

А коли вони сховалися за горбком, Остап ще трохи почекав, а потім пішов над ріку і шепотом сказав:

— Виходьте, їх нема!...

Під берегом заворушилася вільщина і звідти висунулася страшна голова зарослої людини. До її тіла приліпла мокра з грубого полотна сорочка, до голови приліпло таке саме мокре волосся. Перестрашена людина вилізла на берег, стікаючи водою. Остап подав їй руку і втішено сказав:

— Ви врятовані і дякуйте за це Богові. А тепер, не гаячи часу, біжіть до цього недалекого лісу. Сюди зараз виїдуть до сїна люди і не треба, щоб хтось вас бачив зо мною. Отак, через поле, і межами аж до лісу, а звідти нехай Бог вас веде далі.

Незнайомий припав до Остапової руки. Він притиснув її до свого обличчя і плакав ревними слізьми. А потім скочив у воду там, де її не було навіть до колін і перейшов на другий бік ріки, біжучи до лісу, що стояв зеленою стіною на гурбку.

Остап ноново склав розкидану копицю, потім позгребав решту сїна, напоїв коні і сїв під возом відпочити. Під лісом показався знову якийсь чоловік, прямуючи межою до ріки. Остап пізнав того самого врятованого жида. Він мав

на собі суху сорочку, сухі штани й черевики. В руках тримав обвиненого рущником пакунка. Прийшовши над ріку, він кинув пакунка на другий берег, де стояв здивований Остап і сказав:

— Візьміть, це для вас за те, що врятували мені життя. Хоч щось маленьке, але візьміть і я дякую вам сердечно, незнайомий добрий чоловіче. І ніколи не забуду вашої доброти, — і готовий був обернутися і бігти назад до лісу, але Остап його спинив:

— Друже, я не врятував вашого життя за винагороду. Ні!... Я сповнив тільки свій людський і християнський обов'язок. А пакунка забере собі назад.

Але незнайомий на другому березі річки замахав руками і крізь сльози казав:

— Візьміть, добродію, візьміть, бо я не маю кому їх дати. Я маю тут у лісі дещо для себе і мені більше не можна мати. Сьогодні я йду далі на захід, аж на Холмщину... Там маю знайомих, які допоможуть мені десь переховатися, поки мине оце лихоліття. Тому я не можу нічого брати з собою. Візьміть, вам пригодиться для мами чи для дружини... Прошу, візьміть і прийміть мою найсердечнішу подяку, — і він швидко обернувся й побіг до недалекої дороги, а там межою до лісу. І тоді, коли він обертаяся, коли на його обличчя впало сонце, Остап побачив, що це був Мошко з їхнього міста, що мав колись свого заїзда і возив людей всієї околиці, кому куди було треба. Остап жажнувся і крикнув:

— Мошку!

Але той його вже не чув, бо біг до лісу поміж пшеницею, навіть не оглядаючись.

Остап доніс дрижачими руками невеликого пакунка до копиці і сїв на пахуче сїно. Такими самими дрижачими руками розв'язав одного мотузочка, другого, спинивши віддих. З пакун-

ка впали йому на коліна нові хромові жіночі чоботи. Вони блищали до сонця м'якими халявами і були ніби щойно від шевця. Навіть пахли свіжим хромом.

Він підніс очі догори й завмер в глибокій задумі. Перед його очима, ніби на екрані, пройшли картини минулого. Пригадалася військова служба, подорож додому, коли надворі пахло тишею осені, випадок з його тридцятьма золотими, тодішній стан його душі. Все пригадалося і тепер йому не хотілося ворухнутися, не хотілося вставати, а здавалося, що сидів би отак довго-довго, до самого вечора, до завтра. Як воно є в житті людини. Все якось складається так, ніби хтось це вплинував, наперед виписав невидимою рукою. От як з тими чобітьми. Все якось так склалося й завершилося дуже щасливо. Через ті пропащі гроші він знайшов Бога, врятував життя бідній людині і чоботи повернулися. Жаль тільки, що матері його немає вже в живих, для якої вони були призначені. Немає й батька, нехай би і він був побачив, які то бувають різні незбагнені для людей Божі дороги.

Остап сидів під копицею в глибокій задумі. Чомусь, як ніколи ще, пригадалася йому минула молодість. Пригадалися часи, коли він з евангельською молоддю ходили по сусідніх селах, співали духовних пісень, відбували евангельські богослуження, бачили великі духовні пробудження. А все це він пережив з тими чобітьми, бо коли б не вони, хто знає, якою дорогою пішло б його життя. А так він тепер щасливий, задоволений, збережений Господом. От тільки, щоб закінчилася війна, щоб на землю прийшов спокій і тоді більше й нічого не треба.

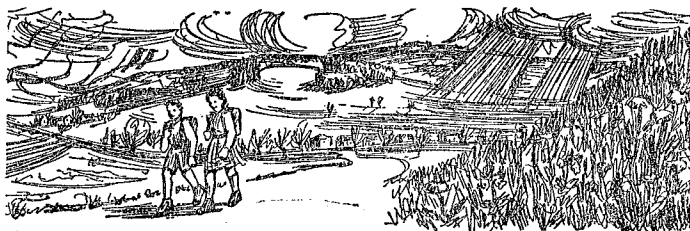
Він сидів, роздумував над минулим, а коні ввійшли по коліна до води, махали мокрими хвостами, і обганялися від настирливих мух.

Над сіножатями стояла спека. Принишкли пташки, над річкою ходили чайки, на довгих

листочках лепехи дрімали метелики. На небі плівали клапті білих хмар, але вони не затуляли сонця. Воно стояло над лісом, сушило сіна, купало в ріці своє проміння.

Остап звівся на ноги, тримаючи в руках чоботи. На м'якій чорній халяві заблищали краплі роси. Остап витер їх рукою і побачив, що це не була роса, це була сльоза, що впала з його очей...

ГОЛОВНА ПРИЧИНА

Арсен збудився тоді, коли за рікою сходило сонце. Кури вже давно ходили по подвір'ї. Він простягнувся на сіні і так голосно кашельнив, що ластівки, які сиділи на кроквах, зірвалися й полетіли надвір крізь відчинені двері. Арсен ще раз простягнувся і скинув з себе симражину, якою він накривався і в якій їздив до лісу і до міста на ярмарок. Ця симражина лишилася йому після діда, вона витерта, ніби шкіра конини, але вночі, коли крізь шпари в стодолі дув холод, вона добре прикривала спрацьованого господаря. Вона також і щільно прилягала на ньому, коли він її надягав на себе, пильно почистивши від густяків, що завжди чомусь її трималися.

Сонце стало за рікою, впершись кількома огненими стовпами в зелений очерет. За стодолю пахла черемха, яка щойно починала розцвітати. Там десь кувала зозуля, ніби якийсь невидимий годинник, що рахує пору весняного ранку. По деревах звисала роса.

Арсен обтряс із себе стебла вчорашньої соломи і вмився під тином, витерши груди мокрим від роси рушником, що від учора там висів. Потім почесав пальцями волосся, пригладив його мокрою долонею, а воно все чомусь стирчало догори, залежане з ночі.

Він позіхнув один раз, потім другий, і подивився на сонце. Воно стояло за рікою якраз на тому самому місці, де завжди стоїть тоді, коли він устає. Але тоді його не морить так сон, як сьогодні, бо ж минулої ночі він спав тільки кілька годин. Прийшов до стодолі, коли далекі хмари за очеретом починали запалюватися румянцем. Ліг на сіні і відразу впірнув у сон, ніби в воду. А тепер ось треба вставати, починати день з усіма тими самими клопотами, що й завжди. А сьогодні їх більше, як коли-будь. Проповідник так багато говорив, інші брати те саме і вони просиділи в молитовному домі далеко за північ. Говорили про одне й друге, але найголовніше про те, що минають швидко літа, в селі їхньому стоїть новий дім молитви, щонеділі відбуваються богослуження, виголошуються проповіді, а пробуджень духовних немає. Ніби якась невидима рука поклала важкого каменя на серця людей. І проповідник, й інші старші брати питають одні одних: яка причина? Чому люди не навертаються до Бога, чому не цікавляться спасінням своєї душі?

Ті питання турбували всіх членів невеликої евангельської громади в Решетівці, вони також турбували Арсена, коли він вночі вернувся з нарад церковного комітету. Ті питання турбують його і тепер, але він уважає, що це не повністю його справа і він, звичайний господар, мало що може в тому допомогти. Є проповідник, дякони, церковна рада, нехай вони щось роблять.

Потім узяв під шопою батога і пустився до воріт. І був би пішов, навіть не заходячи до хати, але на порозі стала Олена й гукнула здаля:

— Арсене, куди це ти так рано?

— Піду подивитися на ліцитацію, — спинився він перед самими ворітьми.

— А батога пощо несеш з собою?

Арсен аж тепер побачив, що він має батога, який йому зовсім непотрібний там, куди він іде.

Але він з тим бато́гом прожив свій вік, він його завжди кладе біля себе на сіні, коли йде до сто­доли спати, він бере його на поле, до лісу, до млина, на ярмарок, тому й тепер його взяв під руку, хоча коні стояли в стайні, а віз — під шо­пою.

— Я й забувся, — винувато сказав Арсен і кинув батога під тин.

— Ти довго там будеш? — спиталася знову дружина, витираючи руки в запаску.

— Ні, я скоро повернуся... От хочу подиви­тись, що там буде. — і Арсен відчинив ворота.

— То хоч би поспідав, — знову дружина.

— Я довго не буду, — сказав на ходу Арсен і швидкою ходою вийшов за ворота. Легкий, без підшивки піджак тріпався на його худих пле­чах, ніби його хтось піддував із середини. На го­лові солом'яний капелюх, а в руках якийсь па­тик, якого він знайшов під ногами, бо ж ніяково стак іти селом, нічого не маючи в руці. Його босі ноги грузнуть в дорожній пилюці, яка ще холодна від ночі. Він бачить перед собою бага­то таких самих розчепірених слідів з довгими пальцями, з широкими круглими п'ятами, що повідбивалися на поросі, ніби на цементі.

Дорога звернула на греблю, яка відділяла село від панського маєтку. Там росли грубі ку­щі верб, на яких і вдень і вночі було повно го­робців, що сповняли все довкілля своїм голосін­ням, зокрема перед дощем.

Вийшовши на греблю, Арсен пішов стежкою під вербами, давши дорогу підводам, що безус­танку їхали в напрямку млина. Арсен рахував довгі кроки, хляпав босими ногами, зачіплюючи інколи спориш, а тоді роса спадала йому між пальці, ласкаючи прохолоддю ранку. Арсен огля­нувся. За ним ішли чоловіки, жінки, їхали під­води, знайомі і чужі, якісь з інших сіл.

За млином повернули на вузьку вулицю, що вела до бідного подвір'я Остапа Бідолахи. Це не

було його правдиве таке прізвище, але тому, що він був найбідніший в селі, то його назвали Бі­долахою. Його хата з кількома кривими вікна­ми стояла під густою старою липою і була з од­ного боку підперта грубили підпорами, які гли­боко вгрузли в землю. На хаті колись, мабуть, було буселеве гніздо, а тепер там тільки лежала чорна пляма. Стріха навколо хати облетіла від своєї давности, з-під неї визирали крокви, подіб­ні до костей якоїсь великої тварини.

Подвір'я Остапа Бідолахи завжди було по­рожнє, а тому воно густо поросло споришем. Але сьогодні на тому подвір'ї сила народу. По­рожні підводи, якими люди приїхали звідусюди, простягнулися майже до самої греблі, а подвір'я було засіяне хустками й солом'яними бриля­ми. Мужики курять люльки, плюють собі під но­ги, топчуться на одному місці або переходять туди, звідки краще видно перед Остапової хати, навстіж відчинені двері, які трохи разом із ха­тою похилилися на липу. Ті люди перед тим ні­коли тут не були, вони навіть не знали, що живе в Решетівці такий собі Остап Бідолаха, але вони сьогодні всі прийшли сюди, довідавшись, що тут відбудеться публічна продажа Остапового майна, відбудеться відома людям ліцитація.

Арсен протиснувся під стіною хати наперед і став біля самих дверей. Недалеко від нього сто­яв урядник з гміни, тримаючи в руках великого аркуша паперу, списаного дрібними літерами. Біля нього просто на траві лежали ще якісь па­пери, а в відчинених навстіж воротах стояв по­ліцай з рушницею, який мав стежити за поряд­ком.

Юрба людей на подвір'ї ворухилася в один бік, то в другий, ніби буйне жито на полі, по якому вітер носить м'які хвилі. Жінки на­тискають на урядника, а той дивиться до воріт. Поліцай пройшовся спереду юрби, щось крикнув і всі люди, ніби магнетом потягнулися назад.

Урядник став на якогось пенька, підніс догори руку і на подвір'ї стало тихо, ніби на похороні. Потім він махнув аркушем паперу і щось говорив, але вітер відносив його слова і Арсен мало що почув. Але він почув найголовніше і збагнув, що Остап Бідолаха вже кілька років не платить податку, не платить штрафів, а тому гміна вирішила пустити все його майно на ліцитацію.

— Отут на подвір'ї є все те, що ви, господарі, можете собі купити, — казав урядник і повів рукою направо, де лежала купа ряден, подушок, якихось інших лахів. Біля них стояв старий заїржавлений плуг, дві борони, рало. Біля відчинених дверей дерев'яної буди, подібної до хліва, стояла прив'язана корова. Високі ребра, що виставали під її шкірою, робили її трохи зігнутою, ніби вона ось і мала впасти на землю. Біля неї лежала купа конюшини, але корова її не їла, мабуть не була вже голодна, бо тільки спокійно стояла, румигаючи широкими устами, на яких росли довгі чорні волоски.

Начальник із гміни перервав мову, подивився на людей, кашельнив у кулак і казав далі:

— Ви можете купити те, що ви бажаєте, а ціна в нас, знаєте — державна. За ту ціну ви ніколи такого не купите на торговиці. Тепер ви маєте нагоду, — і він виліз ще вище на пеньок.

З хати вийшов Остап Бідолаха, опираючись на палицю. Він недавно мав нещасливий випадок при рубанні дерева в лісі і відтоді не може ноги зігнути в коліні. Обличчя його було зажурене, сумне, як ніч осіння. Він сперся на одвірок і важко дихав. Біля нього, дістаючи головою його колін, стояв його найменший хлопець, а дві інші заплакані голівки, разом із матір'ю, дивилися крізь перехилене вікно.

Арсен відступився трохи далі від стіни. Юрба замеготілася, а урядник з гміни сказав:

— Ми почнемо з найбільшого... От з воза...

з корови... Хто за ту корову дасть сімдесят п'ять золотих і вона буде його. Він отримає на неї з гміни документи і ніхто ніколи не матиме права в нього її відібрати... Корова добра, молода... Сімдесят п'ять золотих... Хто дає таку суму?...

— Я, — відізався в юрбі чийсь старечий голос і солом'яний капелюх почав тиснутися між людьми наперед.

Кремезний господар вийшов наперед і став перед жінками проти урядника. Але той навіть не подивився на нього. Він обкрутився на пеньку, ніби в цирку і казав далі:

— Може хто більше дає?... Га?... Хто більше?... Швидко, швидко, бо ми мусимо до десятої години закінчити продаж.

— Вісімдесят!... — крикнув знову чийсь голос з юрби, — і між людьми пропихалася наперед інша зіпріла й розкуйовджена голова, на якій стирчало догори кілька стебел соломи.

Але урядник не вгамовувався:

— Хто більше?... Хто?... Нема більше?...

— Вісімдесят п'ять! — сказав несміливо Арсен і собі поступився до пенька, на якому стояв урядник.

— Ви даєте вісімдесят п'ять? — подивився на нього представник влади.

— Даю, — відповів Арсен, переступаючи з ноги на ногу.

— То платіть, — знову урядник.

— Я з собою не маю грошей... Скажіть, коли маю принести і я принесу, — відповів Арсен.

— Узавтра на вечір принесіть до гміни, а тимчасом розпишіться отут — і він подав Арсенові кусочок папірця.

— Я не знаю, що там написано, бо по-польському не вмю, — подивився на урядника Арсен, трохи почервонівши.

— Вам староста прочитає, — і він покликав

від воріт Микиту Дубину, що був старостою в Решетівці.

— Тут написано, дядьку, що ви купили корову за вісімдесят п'ять золотих, а гроші за неї маєте принести узавтра ввечері. Отут маєте розписатися.

Арсен підкасов рукава правої руки, пристав на ліве коліно біля пенька і поклав на папір нерівні літери свого прізвища. І зідхнув, віддаючи перо урядникові.

Люди розступилися перед ним і він підійшов до корови, яка байдуже румигала жвачку, махаючи довгим хвостом.

Узяв за мотузку, шарпнув до себе і поволі пішов разом з коровою за кущі. За ним чулися голоси:

— Штунда купив корову!... Молода ще й добра корова...

— Купив, бо має зацо. Кожен купив би. — казали другі, але Арсен тих голосів уже не чув. Він також не чув, коли урядник вигукував ціну на інше Остапове добро.

— Ми маємо в хліві двоє малих поросят. Ціна кожного поросяти... — і дальших слів Арсен уже не чув. Їх вітер відніс десь на городи і вони там впали між високі коноплі. А він вів корову нога за ногою, спочатку вузькою вулицею, а потім греблею під чіхратими вербами, на яких пвірінькали крикливі горобці. За греблею зійшов до води, замочив свої босі ноги, напоїв корову і полем, а потім широким вигоном пішов навпростець до свого подвір'я. Корова ступала разом із ним широкими кроками, втомлено махаючи тяжкою головою. Вона інколи торкалася правим вухом теплої руки нового свого господаря, а Арсен тоді гладив її між рогами.

На його подвір'ї не було нікого, дружина пораяється в хаті, а тому він пройшов поза стіжками сіна і завів корову до хліва, прив'язавши біля драбини із свіжою свиріпою. А сам скинув

маринарку, повісив на дишлі до воза і прийшов до хати:

— То ти справді ходив на ліcitaцію до Бідолахи? — спиталася дружина, коли він тільки переступив поріг.

— Так, ходив, — відказав Арсен, сідаючи на ослоні.

— Ну, і що ж там було? — знову дружина.

— Не знаю, бо я на самому початку пішов додому. Але напевно, що люди все розкупили, бо що там в тієї бідоти може бути? От лежала купа якогось лахміття, була корова, в хліві чути було квічали поросята, на возі кілька курей тощо. А людей — ціла околиця від малого до великого. Одні прийшли, щоб щось купити, інші — подивитися, роззявивши роти.

— А ти також пішов між тих останніх? — посміхнулася дружина.

— Ні, Олено, я пішов щось купити... І купив... — Арсен почухався за вухом і звівся з ослона, щоб напитися води.

— Купив?... — спиталася дружина, зробивши великі очі.

— Так... Купив!... Будеш мати третю корову... Молода, чорна з білою цяткою на чолі.

— Арсене!... Що ти кажеш?... Я не збагну... — питалася дружина.

— Кажу ж тобі, що купив в Остапа Бідолахи корову.

— Де ж вона? — скрикнула дружина і пустилася до дверей.

— В хліві. Йди і подивився, — і він намагався всміхнутися.

Олена побігла через подвір'я до відчиненого хліва. Довга спідниця тріпалась їй до ніг і вона мало що не впала. Стала на порозі, заломила руки і похилилася на одвірок.

Арсен підійшов до неї. Поклав руку на плече, яке здригалося від плачу.

— Олено, що з тобою? Вона ж варт ті гро-

ші... Всього вісімдесят п'ять золотих... А на торговиці за неї можна взяти, якщо забажаєш, багато більше... Ну, чого ж ти? Перестань...

— Арсене, — хлипала дружина, — ти не маєш серця... Сумління не маєш. У тебе ж є дві корови, а ти полакомився на третю, відібравши її від малих дітей. Ти ж осиротив їх навіки, отого бідного каліку... Ти ж християнин, то де ж тоді в тебе душа, де серце, де сумління. Тож це бачили люди, бо ти вів корову селом, а там на подвір'ї було напевно багато народу і всі вони дивилися на тебе... Арсен... Віруючий... Купив у бідного останню корову, маючи вдома дві свої. — і вона знову залилася плачем.

Арсен стояв з похиленою головою і дивився собі під ноги, дивився на витертій поріг, не сміючи піднести очей. До нього приходила свідомість, він ніби пробуджувався від якогось забуття, від важкого сну.

Дружина це побачила і сказала:

— Ходи до хати, — і вони пішли поруч себе, розділені думками, які так несподівано впали на їхні голови.

У хаті посідали біля столу і також мовчали. І хто знає, до якої пори сиділи б, коли б перша не обізвалася дружина.

— Треба буде покликати брата-проповідника і якось ту тяжку справу полагодити, — і вона перейшла від столу до дверей, тримаючи біля очей запаску.

— Нащо проповідника? — підніс голову Арсен.

— Бо це справа, бач, не тільки наша, але це справа нашої церкви. Ти ж член церкви, а тут ось приніс усім віруючим такий сором.

— То ж слухай, Олено, — виправдовувався Арсен, — коли б я був не купив тієї корови, то купив би хтось інший. Там було багато купців.

— Те, що всім людям можна робити, тобі не можна. Нехай собі купують. А я тобі кажу, що

це сором для нашого села. Воно може скласти-ся і заплатити податок того бідного Остапа, вирятувати його з біди. Але від людей того не чекає. Люди — людьми. Але ми ж — християни... Ми повинні світити правдивим світлом Христовим.

За дверима почулися чийсь кроки і Олена поступилася наперед. До хати ввійшли проповідник і диякон. Арсен звівся від столу і його очі бігали по стінах своєї кімнати, ніби там шукали якогось виходу з важкого положення. А проповідник, не поступаючи від порога, сказав:

— Ми довідалися, брате і сестро, що в вас зайшло щось недоброго? — і чекав відповіді.

— Так, — відповіла Олена тихо.

— І це правда? — знову проповідник, дивлячись на зігнутаго біля столу Арсена.

— Правда, правда. Пішов уранці й купив корову на ліцитації в бідного Остапа. Привів додому і он там стоїть у хліві.

— І це ви порадилися обоє так зробити? — знову проповідник.

— Ні, це я сам зробив. Вона не винувата, — встав на ноги Арсен, витираючи рушником чоло.

— Не добре, брате Арсене, ти зробив. Не добре зробили й інші члени нашої громади.

— Ще хтось щось купив? — поглянула з-під рукава Олена.

— Так... Брат Тимко купив поросля, брат Степан купив плуга... А Арсен — корову. Тепер усе село гомонить, що штунди ограбили бідного Остапа. Оце таке світло ми принесли для людей нашого села... Сором нам навіть на вулицю вийти, бо за нами будуть показувати пальцями, — і проповідник важко зідхнув, дивлячись то на Арсена, то на Олену. В хаті було тихо і якось так сумно, як це буває після похорону. Арсен сидів біля столу, як сам не свій, тримаючи в руках гарячу свою голову. Олена сперлася на стіну і по її обличчі не переставали текти сльози.

За дверима знову почулися чийсь кроки і до хати ввійшли Тимко із Степаном, тримаючи в руках солом'яні капелюхи. Від самого порога Степан, що був вищий за Тимка і йшов спереду, почав:

— Ми винуваті, брати... І ми вирішили ось з братом Тимком повернути тому бідареві назад те, що ми купили. Повернути і подарувати наші гроші. Що там те порося або плуг. Воно не варт того сорому і людської неслави. Що нам прийшло до голови, то ми самі не знаємо, але ми просимо прощення. Ми повернемо все те, що купили і перепросимо Остапа.

— Так, — ніби пробудився Арсен, — але корова — це не порося, не плуг, що коштує кілька золотих. Це вісімдесят п'ять золотих, — і він чомусь довше, як треба простягнув це слово. У хліві якраз заревла корова, ніби підтверджуючи сказану Арсеном ціну.

— Арсене, мовчи! — гострим словом вмішалася в розмову Олена. — Ті золоті не варті того сорому, який ти зробив для нас, а також для всієї церкви. І тепер ви можете бажати, скільки хочете, щоб Бог послав духовне пробудження до нашого села, то Він того не зробить. Ви не гідні такого благословіння від Бога... Тому тобі треба покаятися... А корову таки сьогодні завести і віддати бідному чоловікові... Розумієш, Арсене?... І маєш її вести селом так само, як вів додому. Нехай бачать усі люди, бо якщо в тебе тоді не було сорому її вести, нехай не буде й тепер, коли треба зроблене зло направити.

Арсен сидів на ослоні, навіть не ворухнувшись. Тільки дивився в одну якусь невидиму точку перед себе.

А другого дня вся Решетівка гомоніла:

— Штунди повіддавали Остапові Бідоласі все те, що вони в нього купили.

Це була для Решетівки ціла несподівана сенсація. Вони бачили, як Арсен гнав перед собою

корову, Тимко ніс у мішку порося, яке кричало на всі вулиці, впираючись ногами в Тимкові плечі. Макар віз на возі плуга, поклавши біля нього трохи муки і кілька буханців хліба.

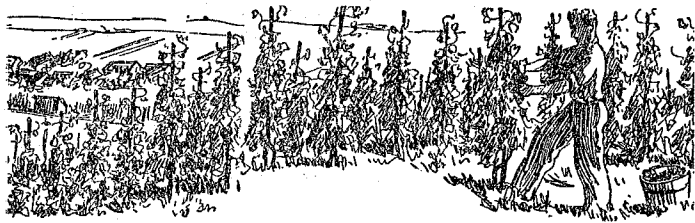
Люди бачили це, не вірили своїм очам і йшли до Остапового подвір'я побачити і переконатися, що це правда. Звідти розходилися і ще дужче гомоніли:

— Штунди повіддавали все Бідоласі...

І те, що сталося в Решетівці, незабаром стало відоме всім довколишнім селам. А невелика євангельська громада в селі пішла ще далі в тому, щоб зробити добро своєму ближньому. Незабаром віруючі зібралися на подвір'ї Остапа Бідолахи, привізши з собою, хто скільки міг соломі. І того теплого літнього дня була майже вся Остапова хата покрита новими сніпками. А на слідуєчу неділю Остап зо всією своєю родиною вперше прийшли на євангельське богослуження, жадібно слухаючи Божого слова. Те слово глибоко впало до Остапового серця і його дружини, принісши потім рясний овоч для Бога.

І несподівано сталося те, чого ніхто не сподівався. Віруючі склалися і заплатили залеглий податок своєму новонаверненому братові Остапові, покрили новими сніпками його хату, зорали й засіяли його вузьке поле, яке довгий час уже облогувало. Поки Остап не міг ходити своєю скаліченою ногою, за нього робили Тимко, Степан, Арсен та інші члени громади. І це добре діло говорило само за себе, воно проповідувало всім людям в Решетівці і в сусідніх селах. Люди зацікавилися тим, що вони чули й бачили, вони один по одному приходили в неділю до молитовного дому, а там на них чекала вже справжня проповідь і теплі серця віруючих.

І в Решетівці постало велике духовне пробудження. І віруючі побачили, що воно прийшло тоді, коли вони позбулися грошоловства, зажерливості і бажання наживи.

ЧОВЕН

Від Маркової хати до найближчого озера досить далеко, треба їхати кілька добрих годин. Але, не дивлячись на це, Марко купив собі великого човна і поставив його на підпорах за хатою. Накрив якимось брезентом і човен стоїть й чекає теплого літа. А Марко тимчасом деколи підмальовує його, обдивляється і також чекає літа, коли то він зможе завезти його на берег озера і попливати по його м'яких хвилях. Він уже наперед бачить ту надзвичайну картину, коли надворі стоятиме гарячий день, на небі не буде ні однієї хмарини, сонце буде пекти, а він того спекотного дня буде на повноводному озері. Він пливстиме до сонця, і хоч надворі вітру не буде, то він його робитиме своєю швидкістю, наставивши вперед до вітру свої сильні груди. А вода срібними бризками буде розлігатися на обидва боки якраз так, як це він бачив в якійсь рекламі на телевізії... А потім він притягне човна під берег, в тінь очерету і ляже там горілиць на гарячому піску. І думатиме про все, що то було в минулому, згадувати те життя, яке було не таке легке і спокійне, як тепер. І так разом з тими думками, під шепіт очерету задрімає на цьому безмежному дозвіллі...

Люди проходять вулицю, косяться в бік

Маркової хати і в усіх них на устах тільки одне захоплююче здивовання:

— Гарного човна купив собі Марко... Гарний човен...

Марко щось там поправляє біля огорожі, він чує слова прохожих і йому від того приємно. Такого човна мало хто має, а він ось здобувся і купив. Нехай бачать і знають всі, що він, Марко, може ще щось іншого купити і то такого, що всі аж здивуються, сплеснуть руками.

Дружина покликкала Марка на обід. У хаті пахло смаженою капустою і свіжою кавою. Дітей не було вдома і вони обідали тільки обое. І при обіді дружина подивилася на свого чоловіка, щось поміркувала хвилину, а потім сказала:

— Знаєш, Марку, мені не зовсім подобається той твій човен.

— А то чому? — подивився на неї Марко, тримаючи в руці ложку.

— Тому, що він нам непотрібний. Ти подумай тільки, скільки того тепла в нашій провінції, що ти можеш бути на озері? Заледве три місяці. А решта всього часу він стоятиме під хатою, як гармата, щоб люди мали на що дивитися, а потім молоти язиками. А крім того, з тими човнами буває стільки клопоту, так багато нещасливих випадків, тому він мені не дуже то подобається, хоча ти й ходиш біля нього вдень і вночі.

Марко поклав ложку біля порожньої миски і щось думав. На його чолі лягли грубі зморшки. Потім він устав, витер уста і пройшовся по хаті. Ненароком поглянув у вікно, а там стояв човен. Вітер шарпав кінцем брезенту, яким човен був накритий, стучаючи по ньому бляшаною клямрою. Потім знову сів до столу, взявши до руки чашку. Дружина подивилася на нього, а він всміхнувся. А потім сказав:

— Ти правду кажеш, бо я думаю таке саме. Колись ми були бідні, навіть не було защо ку-

пити діточого возика, а тепер човни купуємо, без яких ми легко можемо обійтись. Бо й справді, скільки того літа? От потепліє, поїдеш два-три рази на озеро, а потім човен знову і знову стоїть, ніби на виставі. А не треба забувати, що він кожного року буде губити свою ціну, а за кілька років його треба буде віддати за безцін.

— То продай тепер, — знову дружина.

— Можна буде продати, але десь так при кінці травня, коли на човни найкраща ціна. А до озера можемо їздити без човна, на березі на теплом піску можна добре відпочити, покупатися і обійтись без човна.

Дружина тільки похитала головою і Марко побачив, що вона вдоволена.

За дверима почулися чийсь кроки. Марко подивився в вікно.

— Йде чогось брат-проповідник, — сказав і пустився коридором до дверей. Дружина метнулася приймати із столу посуду.

Проповідник знав місце, де клалися капелюхи, а тому сам скинув свого плаща, наперед привітавшись з господарем і господинею. Потім всі ввійшли до просторої і багато умебльованої кімнати, посідавши на м'яких кріслах. В куті стояли букети живих квітів, в другому куті стояв великий радіоапарат, від якого було чути тихі звуки музики.

— Бачу, брате Марку, що незабаром твій човен уже поїде на озеро, бо надворі потепліло і якщо таке тепло буде хоч два тижні, можна вже їхати, — казав проповідник, споглядаючи у вікно, за яким стояв човен.

— Хто знає, може й не поїдемо ним ніколи, — відповів Марко якимсь непевним голосом.

— А то чому? — спитався проповідник.

— Хочемо човна продати — кліпнув Марко очима і злегка зідхнув.

— Так... — зідхнув проповідник і собі, ніби співчуваючи господареві.

Дружина принесла до кімнати три чашки з кавою і печені періжки домашнього виробу. Розпочали розмову спочатку про погоду, про зближаюче літо, а потім перейшли на справи місцеві, церковні. Проповідник розповів про різні потреби в духовній праці їхньої церкви, про те, що на останніх нарадах церковного комітету було вирішено розпочати місцеві євангельські радіопередачі, бо в околиці так багато живе нашого народу, а ми ще ніколи не йшли до нього з благою вісткою Євангелії. Є багато інших потреб на духовному полі, в Христовому винограднику і він власне оце й відвідує сьогодні членів своєї громади, щоб більше зацікавити їх тією працею, щоб познайомити їх з рішенням церковної ради.

Марко зо своєю дружиною уважно вислухали свого проповідника. Вони навіть однозгідно похитували головами, приймаючи такий вигляд, що вони справді тією справою дуже цікавляться, що вона їм дуже близька. А на прощання вони обоє ще раз підтвердили, що в них таки напевно прийде до рішення продати отого човна, який стоїть за вікном і тільки місце займає. Вони тепло попрощалися з своїм проповідником, подякувавши йому за те, що він їх відвідав.

Марко пішов до своєї праці біля огорожі, його дружина пішла мити посуду після обіду, а проповідник ішов додому, вступаючи по дорозі до інших родин, що були членами його невеликої громади. Надворі було соняшно, але з півночі дув ще холодний вітер, замітаючи на вулиці пилюку.

Проходячи біля молитовного дому, він пройшов за браму і ввійшов до середини. Із стіни на нього подивилися біблійні написи, а він чомусь дивився на них, хоч усіх їх він давно знав напам'ять. Потім присів на самій задній лавці біля

порога, поклавши на руку голову. До свідомости приходили різні думки. Він зважував всі можливі успіхи і неуспіхи в своїй праці і приходив до висновку, що так чи інакше, але праця його тяжка і невдячна. Треба багато їздити, ходити, а сили в нього вже не ті, що колись. Також люди не ті. Колись були бідніші, але в серцях мали більше любови до Божого діла. Тепер люди побагатіли матеріально, а зубожіли духовно. Але він відчуває, що після його відвідин брата Марка, брата Івана, брата Анатолія справи покращають. Вони обіцяли внести відповідні суми грошей, хто на радіо, хто на духовну літературу і він вірить, що вони дотримають свого слова. А брат Марко хоч нічого не обіцяв, але дав добрий натяк на те, що можна і на нього надіятися з пожертвою. Якщо він продасть човна, то напевно з того щось вділить на добру справу, бо ж, як відомо всім, він не має куди тих грошей діти. В нього давно вишпачена хата, щойно минулого року він купив дороге авто, купив до хати все нове устаткування, хоч і попередне було ще в дуже добром стані. Отже, само собою зрозуміло, що Марко повинен щось з того човна вділити і на духовну працю церкви. Колись він був бідний, бо діти були малі, хата була недокінчена, надійної праці не мав, тоді й годі було сподіватися від нього якогось дару, а тепер він може, щоб тільки було бажання.

Проповідник довго сидів в своєму молитовному домі, роздумуючи про багато-чого. Він аж тепер чомусь побачив, що їхні крісла вже витерті, вони риплять від найменшого порушення, годинник на стіні також старий з надшербленим склом і він здивувався сам із себе, що він щойно сьогодні те побачив.

Зайшов до бічної кімнати, заставленої полицями з книжками. Тут він завжди приготував свої проповіді, полагає все церковне листування. Тут на столі стоїть машинка до писан-

ня, а в ній недокінчений від учора лист до радіостанції, прохання, щоб за можливо найдешевшу ціну радіостанція дала для їхньої церкви щонеділі півгодинну евангельську радіопередачу.

Проповідник подивився на недописаного листа, підсунувся разом з кріслом до столу і перечитав написане ним учора. Він ще раз все докладно обміркував, належно все зважив із свого власного погляду і прийнявся дописувати нескінченого листа.

Його пальці легко ходили по літерах, ніби по піяно, і машинка грала знайомою йому музикою. На аркуші білого паперу лягали рівні рядочки, які збуджували в проповідника якесь приємне почуття, що ось цього листа незабаром хтось читатиме, а потім церква отримає відповідь, що для них віділено щонеділі пів години на їхні радіопередачі. Учора, як він почав писати листа, в нього менше було надії на те, що церква може утримувати півгодинну радіопередачу, але сьогодні, коли він ще раз побачив, як живуть члени його громади, яка в них хатня обстановка, коли він з багатьма розмовляв про ту пекучу потребу благовістити Евангелію своєму народові через радіо, коли він довідався, що Марко таки хоче продати свого човна, в нього віджила впавша надія. І тому він, ні трохи не вагаючись, підписав листа і кинув до поштової скриньки біля молитовного дому.

Ішов знайомими зеленими вулицями. Там також було кілька домів, де жили члени його громади, і до них також зайшов. Він не просив помочі, бо до того він навіть не має здібности. А окрім того, він рахує, що віруючих не треба просити, вони й самі повинні бачити потребу і допомогти. Він тільки інформував, що церква хоче зробити, які в неї пляни на майбутнє, а вони нехай самі вирішують.

А в неділю, як завжди, — вранці вчисте богослуження. Надворі повно сонця і його повно

також в молитовному домі. Весна прийшла рання і люди скинули свої теплі плащі, вперше прийшовши до церкви тільки в маринарках. Уздовж вулиці поставали блискучі авта, ніби навмисне вимиті й почищені для неділі. Вони живою мовою промовляють про те, що всі ті, хто приїхав тими автами, живуть добре, заможнo і багато. На ті авта дивиться проповідник крізь вікно із своєї кімнати в молитовному домі і йому радісно на серці. Краще, якщо його члени заможні, ні ж би вони мали бути безробітними, а він, замість того, щоб відвідувати людей, відвідувати по лікарнях хворих, змушений був би шукати своїм членам праці або якоїсь міської допомоги. Тому він тепер тішиться в душі, зокрема тішиться сьогодні, тримаючи в руці відповідь із радіостанції. У відповіді написано, що їхня церква вже від першої неділі слідуючого місяця може мати свої євангельські радіопередачі. Радіостанція враховує також те, що церква не велика чисельністю членів, а тому відпускає для неї півгодини часу за дуже низьку ціну.

І проповідник тепер міркує, як би то найкраще, найбільш влучно оголосити це на сьогоднішньому богослуженні, щоб найкраще зацікавити членів тієї новою місійною працею. Він має віру, що всі з радістю приймуть цю новину, але він також знає, що не всі його члени однаково ставляться до всякої місійної праці в церкві, зокрема, якщо ходить про гроші. Але він сховав листа до кишені і вийшов до головної залі молитовного дому, помолившись перед тим біля свого столика.

Молитовний дім уже був наповнений людьми. За кілька хвилин має розпочатися богослуження. Від піяно чути ніжні звуки знайомої мелодії. Настрій у всіх якийсь піднесений, врочистий і його проповідник відчуває всією своєю істотою.

Звуки від піяно затишли і він вийшов на під-

вищення, окинувши всіх присутніх погідним зором. Подав число пісні, яким розпочнеться ранішнє богослуження і всі присутні стали на ноги. Голосна пісня наповнила велику залу молитовного дому, наповнила серця всіх присутніх. Розпочалося богослуження таке саме, як завжди, як щонеділі. Духовні пісні, окремі музичні точки, місцеві оголошення, а також проповідь із Божого Слова. А під час оголошення проповідник вийняв з кишені зложеного листа і поклав перед собою. Йому не бажалося його отак відразу читати без всякого вступу, але хотілося підготувати членів якимось поясненням, щоб вони були готові вислухати того листа і прийняти його. І він це робив. Казав спокійно і поволі, щоб не перетягнути струни, щоб не вразити когось необачним словом. Казав, що ми живемо тепер в дуже погані часи, коли світ став байдужий до Бога, до спасіння своєї душі. Люди так зматеріялізувалися, так збайдужніли, що тяжко когось притягнути до церкви. Але ми на це не повинні зважати, бо ми маємо обов'язок і наказ від Господа йти і проповідувати Євангелію. І якщо людей тяжко привести до церкви, то ми підемо до них, до їхніх домів. Господь дав мудрість людям винайти радіо і через цей засіб можна до багатьох людей прийти з вісткою Євангелії, — він розгорнув листа так, щоб всі бачили. Розгорнув і казав, якимось схвильованим голосом:

— Наша церква оце має чудову нагоду проводити місійну працю через міську радіостанцію. Щонеділі дають нам півгодини і за дуже низькою оплатою. Але це кладе на нас нові зобов'язання, нову посвяту і нові грошові видатки. Але я цю справу ґрунтовно передумав, радившись із старшими братами і ми прийшли до висновку, що згідно нашого матеріального стану, ми можемо втримати півгодинну радіопередачу і це не відіб'ється негативно на нашому матеріальному житті. Про це ми будемо ще говорити, ра-

дитися, вирішувати, бо тепер для того не пора, — і він сховав листа до кишені, не читавши його.

У молитовному домі стояла тиша, але її за хвилину перервала мелодія духовної пісні. Потім проповідник виголосив проповідь, в якій навмисне нічого навіть не згадав про радіо, про обов'язки віруючих до пожертв. Але він відчував, що його проповідь глибоко торкалася слухачів. Це було видно по їхніх обличчях. Праворуч від нього, на середніх лавках сиділи з своїми дружинами Іван, Дмитро, Василь, Марко, — найбагатші члени його громади. Вони тримали в руках співаники і пильно слухали проповіді свого проповідника.

По богослуженні проповідник вийшов на коридор, щоб привітатися з своїми добрими слухачами. До нього підійшов церковний скарбник, брат Юхим і радісно сказав:

— Брате, добра новина.

— Яка? — подивився на нього проповідник.

— Брат Дмитро вже наперед оплатив чотири радіопередачі, а Василь — три. Інші заплатили по одній, інші обіцяли на слідуючу неділю принести.

— Слава Богу, брате!... Слава Богу! — сказав проповідник, поклавши руку на Юхимове плече. Він чув, що його серце огорнув якийсь огонь, якимось невимовне вдоволення на думку, що оце за півмісяця вістка Євангелії полине на хвилях етеру до багатьох домів його рідних людей. Тепер йому здається, що й сонце ясніш світить, і молитовний дім ніби обновився, всі його брати та сестри якісь радісніші, якісь приємніші. Вони підходять до нього, вітаються з ним, всміхаються до нього і він по всіх бачить, що вони щасливі і вдоволені так само, як і він.

Ось і Марко протискається до нього, тримаючи дружину під руку. Вони обоє також вдоволені, бо це видно на їхніх обличчях. Марко по-

дав проповідникові свою тверду спрацьовану руку і сказав, простягаючи кожне слово:

— Ну, я вже продав свого човна.

— Добре, брате Марку, добре, — легко відповів проповідник, шукаючи слів, щоб то ще сказати до того, що він сказав. Але Марко випередив його і говорив далі:

— Думав, що я зможу щось дати на радіопередачу, але не вийшло так. Тепер не зможу... Може пізніше... Може...

— А що ж, нового щось купujete, що не можете дати? — спитався знову проповідник.

— Так, купив для дружини нове авто... Не випадає якимось, щоб діти мали своє авто, я своє, а дружина щоб не мала... Вона працює вдома, пильнує господарства, то якимось не випадало, щоб вона не мала свого авта. І я купив. Доклав ще трохи до човна і купив. Ось ходіть, побачите, вона вперше приїхала ним до церкви, — і він потягнув проповідника до вікна.

Біля воріт до молитовного дому справді стояло нове блискуче авто, біля якого метушилися діти, оглядаючи його з усіх боків. Проповідник дивився крізь вікно, але він ніби й не бачив авта, але бачив бідну Маркову душу, до якої не торкалося жодне добре слово, жодна добра справа.

Проповідникові недалеко додому, а тому він ходить пішком. Він і сьогодні йшов заметеним хідником, а його з-за тину вітали перші галузки розцвілого бузку. Йшов і думав про брата Марка, члена своєї церкви. Багато разів він помилився в своєму думанні про нього, помилився й сьогодні. Але він згадав брата Дмитра, Василя, Юхима, вдову Катерину. Слава Богу за них! Якщо вони будуть далі такими щедрими і відданими Божій праці, то їхня церква існуватиме, місіяна праця буде продовжуватися.

І він ішов бадьорий, щасливий. Сонце кидало йому під ноги своє проміння.

БАТЬКО І СИН

Ніколи ще Василь не чувся таким втомленим після праці, як сьогодні. Не тому, що праця була тяжча, як учора, як щодня, але він чомусь відчуває себе таким утомленим, таким безсилим, що болять руки, болять ноги, болить голова. Але добре, що день незабаром скінчиться і він зможе піти додому і відпочити.

Сонце хилиться за вікном його фабрики, воно ховається одним кінцем за високого комина, з якого безустанку підноситься догори чорний дим. І це була якраз та пора, коли ще за годину на подвір'ї фабрики почується гудок, який щодня в тій самій порі припиняє працю. Але та остання година чомусь так довго тягнеться. Сонце ніби зачепилося за комина і стоїть непорушно на одному місці, а Василеві так бажається, щоб воно якнайскоріше сіло за будинками на спочинок. Бо і йому так бажається сьогодні того спочинку, більше ніж коли-будь перед тим.

Василь обходить свою машину, пильнує правильного крутіння коліс, дивиться, чи паси не спадають від того, що не мащені сьогодні, а потім сідає на стільця, на якому лежить залойозена подушка, пошита із старої його маринарки. Звідси, де він сидить, видно крізь вікно на вулицю. Там гуркотять трамваї, трублять авта, продавець газет запрошує купити вечірнє видання га-

зети і його тонкий юначий голос лящить в Василевих ушах.

А машина тихо обертається, крутиться справно, ніби вона жива і знає, що Василеві не дуже то хочеться вставати із свого стільця, якщо вона затримається. Інші машини також гуркотять, але вони Василя не обходять, він пильнує своєї і весь час дивиться на годинника, який висить на стіні, а також на сонце за вікном.

Нарешті на подвір'ї почувся знайомий йому гудок. Машини всі нараз стали, в великій фабриці запанувала тиша.

Василь швидко накинув на ліве рамено свою маринарку і вийшов на вулицю. Літній день кинув йому в обличчя прохолодою передвечір'я і гірким запахом проїжджаючих автомашин. На вулиці міста збільшувався рух, в усі боки пливли безконечні валки блискучих авт.

Затримавшись на червоному світлі, Василь чекав переходу, а потім пустився схилом горбка до парку, який простягався кучерявими кущами майже до самої річки. Там йому треба перейти міст, а за мостом — його старенька, але опратна і завжди чиста хата. Він ішов парком поміж кущами давно відцвілої черемхи, йшов утомлено, байдуже дивлячись собі під ноги. Білки стрибають йому через стежку, але він сьогодні їх ніби не бачить. Раніше він завжди залишав у кишені окрушини хліба із свого полуденку, які розсипав у парку білкам і пташкам, але сьогодні він не має окрушин, не має нічого. Іде і чує, що йому треба присісти на лавці, треба відпочити. І він сідає. Кладає на поруччя маринарку, підпирає рукою голову і сидить. Тяжкі думки розпирають голову і вона дуже тяжка сьогодні. Звідси і походить його втома, звідси й тягнувся йому такий довгий і тяжкий день, така важка праця. Над головою йому цвірінькає пташка, шепотить кущ бзуку, але Василь того не чує. В нього тільки одна і та сама думка:

— Чи прийшов?... Де ж він може бути? Чому не вертається додому?...

Чорна тінь липи лягла на Василеве обличчя і від того воно зробилося ще темніше. На ньому лягли такі самі темні зморшки, під очима стали смуги, ознаки туги і горя.

На недалекій вулиці нараз сильна затрубіло авто, заскрипіли гамульці і Василь прокинувся із свого тяжкого забуття. Взяв свою маринарку і пішов за браму в напрямку ріки. На другому березі човни скидали якісь скрині, біля них метушилися робітники, але Василь сьогодні нічого не бачить. Він нікуди не оглядається, на ніщо не звертає уваги, на ніщо не реагує. Сьогодні він неживий, мертвий, хоча і проробив день, а тепер по праці йде додому. Але справжнього життя в собі він майже не відчуває. Отак здається впади би на хідника, закрив би очі, щоб нічого не бачити, не відчувати, а заснути твердим сном.

За мостом вузенька вулиця, з обох боків обсаджена деревами, провадила до його хати. Тут завжди багато холодку, а зокрема тоді, коли сонце заходить за липи парку. Тут також хати не такі як на середмісті, вони оточені деревяними загородами, обсажені квітами, попритулювалися до себе, ніби рідні сестри. Його хата також між ними і він уже бачить її вікна, в яких блищить проміння сонця. Василь приспішує втомлені кроки і ступає сходами до дверей. На порозі його зустрічає дружина. Вона також зажурена. На обличчі видно сліди недавніх сліз. Вона взяла з плеча Василеву маринарку, торкнулася його руки. Василь зідхнув і сів на кріслі, яке завжди стояло на коридорі. Подивився на дружину і спитався:

— Немає Богдана?

— Ні, нема, — відповіла дружина, тримаючи руку на плечі чоловіка. — Нема, але Карпо казав, що бачив на автобусній станції подібного

хлопця до нашого Богдана. Може прийде... Але не треба аж так перейматися. Журбою ми собі не поможемо, а пошкодити можемо. Зокрема ти, як чоловік, як батько, повинен триматися краще. Це ж, бачиш, не тільки наша така доля, але це доля багатьох батьків. Такі тепер часу і ми мусимо терпіти, просити в Бога сили і надіятися на Нього.

Василь слухав мову дружини і вона була ніби лік на його зболілу душу. Він узяв її руку. Вона була тепла, трохи дрижала.

— Не можу, Олено, не можу збагнути, — казав Василь, чомусь простягаючи кожне слово. — Ти ж сама знаєш, що я його любив понад усе на світі, бо ж він у нас один. І я ніколи не думав, що тієї моєї любови він не бачить, не відчуває. Вона ж була видна на кожному кроці, її він повинен був бачити щодня. А він не бачив. Оце мене найбільше болить, що він не відчув того, що батьки його люблять. Виходить, що немає в нього чуття, немає серця. А це найгірше. Людина без серця може допуститися найгіршого, може зв'язатися з поганим товариством і принести нам найбільший сором.

— Василю, — казала дружина, дивлячись в його очі, — наперед нічого не можна казати. На небі ще є Бог і Він може засвітити світло в найтемнішу ніч. Тобі тільки треба триматися і мені допомогти... Уставай і піди помийся від праці. Вечеря уже готова.

Василь устав, тримаючись за стіну, ніби старець. Холодна вода повернула йому свіжі сили, підбадьорила його настрої, але голова не переставала боліти і він поклався на свою м'яку канапу. Дружина принесла йому сюди вечерю, поставивши на маленькому столику і для себе порожню тарілку. Вечеряли мовчки, але обоє мали ту саму думку:

— Де то їхній Богдан? Що він робить, чи має що вечеряти сьогодні?...

А Богдан справді не мав що їсти і сьогодні під вечір приплентався змучений і обдертий до свого міста. Півтора місяця він блудив темними вулицями чужих міст, спав на автобусових станціях, в густих зарослях на березі річки, шукав по смітниках ресторанів недоїдених кусочків хліба і картоплі. За той час він ні разу не мився, йому відросло волосся, борода, він не був подібний до того, яким він був перед тим. Його напевно не пізнали б ні батько, ні мати, ні сусіди. Але він тим не переймався, бо бачив, що він не один такий, а їх багато, цілі армії.

Але тепер він прийшов до свого міста. Тут на затишній вулиці є хата його батьків, де він народився і де провів своє дитинство. І перед тим, як піти десь далеко в світ, і піти востаннє, щоб більше ніколи не вернутися, він вирішив ще раз хоча здаля побачити свою хату, а може побачити ще матір, батька. Все ж таки вони його батьки, колись, як він був малим, вони любили його. Він це відчував, бачив, досвідчив багато разів. А потім батько змінився, змінилася й мати. Вони не дозволяли йому дружити з тим, з ким він хотів дружити. Вони забороняли йому пробути всю ніч там, де він хотів бути. Вони поставили йому в хаті закони, ніби в війську, а це ніяк не пасувало до нього. Інші хлопці робили те, що вони бажали і батьки не вміщувалися до їхнього життя. А йому вже пішов двадцятий рік, коли він має повне право так думати, як він хоче, так жити, як він бажає і йти туди, куди йому хочеться, — і Богдан повністю був переконаний, що ані мама, ані тато його не люблять, бо коли б любили, то не боронили б йому робити те, що він бажає. Те переконання посилили в нього його друзі, які також лишили батьків, сновигаючись разом із ним по різних темних місцях.

Над містом стояв вечір, який так був знайомий Богданові. Таких вечорів він бувало з батьком виходив до недалекого парку, зокрема восе-

ни, коли з дерев спадало сухе листя і вони його згребали на купу. Батько, ніби мала дитина, лягав до землі обличчям, а він нагортав на нього купу сухого листя. Потім батько зривався, гарчав так, як гарчать ведмеді, листя розліталося на всі боки, а Богдан голосно сміявся. Ось тут ще росте це дерево, він його бачить у темряві. Там далі ті самі гойдалки, на яких він вигойдувався. Вони висять на підпорах, злегка самі від себе погойдуються, але на них нікого немає. Вже пізній вечір.

Богдан іде далі. Він пригадує своє дитинство і в його душі щось ворушиться, щось пробуджується. Чи ж справді батько його не любить? — думає він і прискорює свої кроки.

За деревами заблищала ріка. В її воді відбиваються світла електричних ламп, що рядком стоять на березі, обведені огорожею. Тут недалеко знайома йому вузька вулиця, кудюю він довгі літа ходив до школи. За кущами сусіднього бузку вже видно вікно його рідної хати. Богдан йде між хатами, намагається тримати себе помужньому, але чує, що в нього щораз то менше відваги і сили. Чого він іде, то він і сам не знає, але якщо він уже тут, то хоче подивитися на свою хату, може крізь вікно побачить батька, матір... А потім піде... Піде назавжди.

Вікно його хати відчинене, в ньому блищить світло лампи, яке падає на рівно скошену траву, а також на кущі квітів, які ще цвітуть. Там, куди світло не доходить, в квітах залягла темрява ночі. Богдан присів у тій темряві, ніби злодій, ніби якийсь злочинець. Над ним хилиться молода яблуня. Він пригадує, що ту яблуню вони обидва з батьком садили, коли він ще був малий. Батько обгортав яблуню землею, обтискав навкруг великим своїм чоботом, а він, малий, тримав обома руками лопату, яка була трохи вища за нього. Батько похилив яблуню набік,

щоб їй не перешкоджали інші дерева і казав до матері, яка саме вийшла з хати:

— Дивися, поки ця деревина молода, її ріст можна скерувати, куди ти бажаєш. Коли ж вона виросте на велике дерево, тоді її можна тільки зломити... Тільки зломити, — повторив батько і подивився на свого сина, що стояв біля матері.

Давно це було, Богдан був зовсім ще малий, але чомусь він ті батькові слова запам'ятав. І тепер, під тією самою яблунею вони йому чомусь пригадалися. Він озирнувся назад, подивився на яблуню, а вона хитала над ним своїм віттям. Від відблиску світла у вікні він побачив на ній кілька ще не дозрілих яблук.

За хатою нараз рипнула хвіртка і Богдан нишком приліг між високими квітами. Двоє мужчин ішли від воріт на подвір'я, напівголосно розмовляючи з собою:

— Кажуть, що Олена тримається ще краще, але Василь зовсім занепав на силах. Висох, як тріска, ходив до лікаря, і бояться, що через те все він може зовсім заломитися, — казав чоловічий голос у темряві. Богдан пізнав, що це був голос його дядька, батькового брата. Він ще щільніше приляг до землі, ховаючи голову між квіти.

— І ти думаєш, що це все через те, що син пішов з дому? — почувся інший голос.

— Так, тільки через те. Василь його крепко любив. Пильнував його, ніби власного ока, а тут ось сталося таке нещастя, — знову почув Богдан дядьків голос і знову глибше впірнув між квіти.

— Бо він сам виноватий, — вже трохи голосніше казав якийсь інший мужчина, якого Богдан не міг пізнати. — Коли б це мій син, я б з ним не так повівся. Різки йому треба було з самого малку, а Василь, як видно, різки жалів. А тепер вже пізно. Тепер його буде виховувати поліція, а потім в'язниця. Василь винуватий сам та й годі, — закінчив той самий голос з притиском

на останньому слові. І Богдан аж тепер пізнав, що це був голос їхнього сусіда, Грицька, якого город починається зараз за їхньою хатою.

Мужчини пройшли біля куштів, звернули на подвір'я і стали перед сходами. Потім двері тихо рипнули і вони ввійшли до хати.

Богдан став на коліна, притримуючи рукою розхристану сорочку. Він так коліньми і руками вийшов з-за квітів і підсунувся до самого вікна, яке було відчинене. Потім підсунувся ще ближче до вікна, тяжко дишучи. В ньому кипіла непогамована злість до свого сусіда, а при тому душу його сповнювало щось таке, що він не міг опанувати себе і дрижав, ніби самотній осінній лист на деревині.

А крізь вікно він чув знову той самий Грицьків різкий голос:

— Василю, будь мужчиною, а не помелом. Пішов, — хай іде! Якщо ти не міг його навчити, навчить чужа палиця, в'язниця. Бувши на твоєму місці, я плюнув би на все. Навіть не признався б, що це мій син. Розумієш?... Махни рукою і викинь це з голови. Га, щоб я через отаких пройдисвітів хворів, то треба не мати голови. Пішов, — хай іде!... Туди йому й дорога!... — і сусідів голос затих.

Богдан стояв під вікном і слухав. У хаті було тихо. Богдан стиснув кулаки і готовий був у тій хвилині вбігти до хати, схопити оцього ненависного сусіда і рвати його на кусні. Але його го стримав батьків голос, який тихо казав:

— Добре ти кажеш, Грицьку, але не знаю, чи ти зробив би так. З моєю дитиною може зробив би, бо це легко зробити. Це дитина чужа. Може і я з чужою дитиною міг би таке зробити, але Богдан — мій син... Моя дитина... Розумієш, моя... Це частина мого серця, моєї душі, а свого власного серця викинути з грудей не можна... Не можна, Грицьку, ніяк не можна, — казав батько тихим дрижачим голосом.

— Це вже не дитина, а парубіжя, якому треба кия, — проказав Грицько і Богдан бачив його, як він, тримаючи руки в кишнях, пройшовся по хаті від печі до столу.

— Ні, Грицьку, поки я батько, поки я живу, то він для мене дитина, хоча б літами був старий... Для батька і матері — це дитина, — казав зажурений батько.

Богдан не видержав. Він, ніби лютий звір, кинувся до дверей і опинився в знайомій кімнаті своєї хати. На кріслі сидів батько із зав'язаною рушником головою, а Грицько стояв біля столу, спершись плечем на стіну. Богдан готовий був кинутися на сусіда і тут його рвати, доплати ногами, тягнути за волосся, але він зустрівся з поглядом свого батька. З тим самим поглядом, яким батько завжди дивився на нього ще змалку аж дотепер. Він нічого Богданові не сказав, а тільки дивився... І в Богдана все в душі перевернулося. Голова його закружилася і він безсило впаав біля батькових ніг.

— Тату! — казав він дрижачим голосом, — прости мені, що я був недобрий, що покинув тебе!... Тепер я знаю, що ти мене любиш... Прости і прийми мене додому...

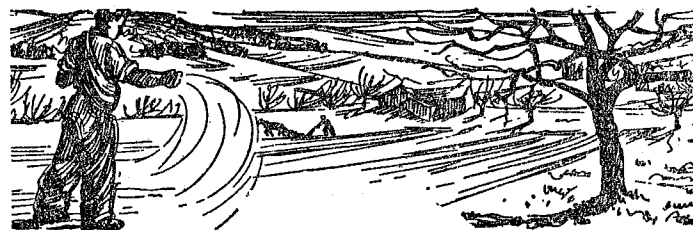
— Сину мій, — казав батько і гладив невчесане Богданове волосся. — Сину, — казав знову те саме слово, бо чогось іншого не міг вимовити.

Богдан уткнув голову на батькові коліна і його плечі здригалися від плачу.

— Тату!... Тату! — казав він одне і те саме і чув, як чийсь теплі руки беруть його обличчя, як хтось те обличчя витирає від сліз...

Він розплющив очі і побачив, що в хаті немає нікого. Пішли сусіди, навіть мати вийшла до кухні.

У кімнаті було їх тільки двоє — батько і син.

НОВИЙ ПАСТОР

Його церква ще нова, щойно кілька років, як побудована, а він новий у ній пастор, — щойно другий рік, як його сюди скерували з церковного центру. Він ще не знає в місті людей, але зо своїми членами уже встиг познайомитися, встиг також познайомитися з деякими своїми сусідами. Але для того в нього не багато є часу. Він щойно закінчив теологію, але він думає, що для правдивої пасторської праці того ще мало. Тепер такий модерний світ, що кожний пастор повинен знати не тільки теологію, не лише знати Святе Писання, але він повинен бути всебічно освіченою людиною, мати принаймні якийсь докторат. А тоді з ним будуть рахуватися, тоді йому всюди відкрита дорога, коли б, наприклад, у церкві не було праці.

Тому й новий і молодий проповідник щодня сидить над книжками, студіює мови, студіює інші предмети, які прокладають йому дорогу до знання, вводять його в світ учених, відкривають йому багато того, чого він досі не знав. А через те саме в нього так мало часу відвідати своїх членів, відвідати сусідів і добре з ними познайомитися. Зрештою, він навіть думає, що ця праця, це обов'язок дияконів церкви, старших братів церковної ради. А він і так перетяжений пра-

цею, бо перед ним ще наука, а по-друге, на кожну неділю треба таки приготувати проповідь, треба її ошліфувати, вишукати в літературі якусь ілюстрацію, а конспект у нього обмаль, треба творити нові, треба вишукувати в Біблії відповідних текстів на всякі пори року, на всілякі події, яких повно і в його церкві і в інших церквах, а також в суспільстві.

Молодий пастор і сьогодні сидить в своєму робочому кабінеті і думає. Перед ним на столі лежать різні книги, включно з Біблією. Там також олівці, чистий папір, на якому вже він де-що позначив, накреслив. Але тепер він думає. Ходить думками по сторінках різних прочитаних книжок і шукає там для себе чогось влучного і відповідного. На нього дивиться зо стіни, оправлений в дорогу рамку, його шкільне свідоцтво, а він також дивиться догори, читаючи на ньому підписи колишніх його директорів школи. І мимоволі згадує свої часи у школі. Недавно це було, але з другого боку і давно. Принаймні так йому здається. Всі його приятелі, колишні студенти, роз'їхалися на місійні поля, одні до Африки, інші до Південної Америки, а він вибрав собі затишне маленьке містечко в холодній Канаді і добре йому тут. Він ще може вчитися, може щонеділі виголосити дві проповіді, а решта його нічого не обходить.

За вікном галасують діти, граючи на вулиці в копаного м'яча і пастор дивиться туди, обкрутившись на своєму кріслі. Сонце світить йому на коліна, де лежить його права рука з довгим олівцем. А потім знову він обертається до свого стола з книжками і знову починає думати. За стіною щось пореається дружина і він чує кризь відхилені двері тихий брязкіт посуду. Він устав і причинив двері, і саме в той час на столі зазвонив телефон. Пастор узяв трубку і спокійно сказав:

— Добрий день, я слухаю, — і вигідніше

сів на кріслі, поклавши нагу на ногу. Права його рука з олівцем лежала через увесь стіл, автоматично постукуючи олівцем.

— Тут говорить доктор з лікарні. Чи ви будете пастором церковної громади в цій дільниці міста? — почув він у телефоні незнайомий голос.

— Так, я, — відповів пастор. — А в чому справа?

— Справа дуже важлива, дорогий пасторе, — знову той самий голос в телефоні, — сьогодні до нас привезли чоловіка, який мав тяжкий автомобільний випадок і він перебуває в безнадійному стані. Він просив потелефонувати до якогось пастора, щоб він прийшов до нього.

— Але він ще живий? — спитався пастор у трубку.

— Так, живий, — знову той самий голос.

— Якщо він живий, то що я робитиму з ним? — сказав пастор і неспокійно заворушився на своєму кріслі. — Коли ще живий, то це ваша справа, ви лікар, але коли помре, тоді можете потелефонувати до мене, — і він готовий був покласти трубку телефону на її місце. Але там знову відізвався той самий незнайомий голос:

— Це так, пасторе, але тому чоловікові лікарська людська поміч уже не допоможе. Йому потрібна була б поміч моральна, духовна, яку повинен дати кожний служитель церкви. Через це я телефоную до вас.

Пастор хотів ще щось сказати, але в телефоні щось стукнуло і він зрозумів, що його розмова з лікарем скінчена.

Він поклав і свою трубку. Потім відхилився на поруччя крісла і знову мимоволі чомусь його зір упав на шкільне свідоцтво, що висіло на стіні.

З кухні відчинилися двері і до кімнати ввійшла дружина. Пастор навіть не оглянувся на

неї, але сидів непорушно з піднесеними догори очима.

— Від кого це був телефон? — спиталася.

— З лікарні, — відповів він, устаючи.

— Хтось хворий?

— Так, хворий... Автомобільний випадок...

— А хто? — і голос дружини затремтів.

— Не знаю, хто, — казав пастор, увесь час тримаючи в руці олівця. — Лікар телефонував, що привезли когось до лікарні і він в безнадійному стані. Хоче бачити якогось пастора.

— То іди, — дивилася на нього дружина.

— А що я робитиму там? — казав пастор, розводячи безрадно руками.

— Як то що? — здивувалася дружина.

— А певно, що? Коли б він уже помер, я відправив би похоронне богослуження. Для того в мене є книжка, я знаю як. Але якщо він живий, то що я робитиму там? Що казатиму йому, якщо я навіть із ним незнайомий? — і він знову безрадно розвів руками, зробивши два кроки до вікна.

— Слухай, Андрію, як ти можеш таке казати? Ти ж учився в біблійній семінарії, приготувався не тільки до того, щоб ховати померлих, але також для того, щоб служити живим, щоб, коли зайде потреба, приготувати людину до смерті, потримати її за руку, почитати їй щось з Божого слова, потішити, побути при вмираючій людині, як і належиться проповідникові Євангелії, — сказала дружина із сумом в голосі.

— Ганю, ти знаєш, що я до того не маю сміливості, от просто не маю покликання. Я можу сказати проповідь у церкві, можу довершити чин похорону, але щоб людину потішити перед смертю, щоб приготувати її до вічності, того в мене нема, того нас навіть у семінарії не вчили.

— Андрію, того не треба вчити. Воно само повинно прийти до тебе, до кожного проповідника. Бо якщо ти того не вмієш робити, тоді ти

не можеш виконувати в церкві іншої праці. Це ж саме найголовніше, — підтримати людину на дусі в останні хвилини її життя на землі. Якщо в тебе до того нема покликання, тоді ти не на своєму місці. Тобі треба шукати іншої праці, а місце, на якому ти стоїш, треба віддати комусь іншому... Розумієш?

Вона підійшла до самого столу і торкнулася руки чоловіка.

— Піди, Андрію, піди, — казала до нього тихо, благально. — Якщо це хтось віруючий, то він бажає на далекую дорогу щось почути із слова Божого, яким він кормився за свого життя. А може це хтось невіруючий, скептик, може він побачив перед собою двері вічності і злякався. І тепер шукає когось, хто б йому сказав щось про Бога, про вічність, хто б запалив хоча б маленький промінь світла в тій великій темряві, перед якою він стоїть. Тому піди, Андрію, піди...

— Ну, а що ж я йому казатиму? — питався пастор і так дивився на дружину, ніби просив, щоб вона звільнила його від того обов'язку.

А дружина казала далі:

— Візьми з собою Біблію і прочитаєш йому двадцять третій псалом, прочитаєш...

Вона ще хотіла щось сказати, але пастор перебив її мову:

— Ганю, яка ти наївна і мало начитана, — казав він, дивлячись їй в очі, — то ж це місце із Псалмів читається на кожному похороні... Ось у мене є книжка з цілим похоронним богослуженням і там якраз цей псалом прочитується. А цей чоловік ще живе, йому треба щось іншого прочитати, — боронився пастор, шукаючи між книжками невеликої книжки, з якої він недавно відправляв похорон.

— Якщо він християнин, то прочитай йому перші вірші з чотирнадцятого розділу Євангелії від святого Івана або з листу апостола Павла

про те, що коли наш оцей намет зруйнується, то ми маємо будівлю від Бога на небі, дім нерукотворний, а вічний. Коли цей хворий невірний, то прочитай йому щось про Божу любов до грішної людини. Ти ж маєш Євангелію, а там кожна сторінка свідчить про ту любов, кожне послання... Іди, Андрію, людина може вмирає і чекає на тебе. Іди... — і вона взяла його за руку.

Пастор устав. Знайшов між книжками окуляри до сонця, взяв Євангелію і мовчки вийшов надвір. А Ганна стояла в вікні й дивилася, поки він не сів до авта, поки те авто не рушило і не сховалося на завороті вулиці.

Тоді вона стала на коліна біля чоловікового столика і гаряче молилася. Хто був той хворий, що десь там умирав в лікарні, вона не знала, але вона молилася за нього, щоб Бог був із ним в останніх хвилинах його земного життя. Вона також молилася за свого чоловіка. Вона знала його працю, бачила, що він виконує її автоматично, без глибшого чуття, без серця, без посвяти, а так як кожний робітник виконує свою роботу на фабриці. Вона це давно бачила і знала, але сьогодні воно все найбільш яскраво виявилось. Тому її серце розривалося від надмірного болю, який вона тепер виливала перед Богом в молитві.

За вікном діти продовжували грати м'яча, вони галасували на всю вулицю, але Ганна не чула їхнього крику. Вона тільки встала, зачинила вікно, зачинила двері і знову молилася, плачучи ревними слізьми. Вона чомусь згадала своє дитинство. Її батько був пастором великої церкви, вона бачила, як від служіння її батька люди наvertsалися до Бога. І тоді у ній запалилося бажання стати колись дружиною пастора. Для того вона й сама пішла до біблійної школи, щоб у майбутньому бути кращою помічницею своєму

чоловікові. У школі вони й познайомилися з Андрієм. А потім побралися. Її мрії здійснилися, вона стала справді дружиною пастора, вони мають свою церкву. Ганна грає в церкві на піяно, провадить клас недільної школи, до церкви приходить багато людей, можна розвинути велику духовну працю, але Андрій... Він не такий, як її батько. Він зовсім інший пастор.

Ганна схилилася на стіл, поклати голову на руки і молилася, і плакала. Молилася не тільки за незнайомого хворого в лікарні, але молилася також за свого Андрія.

І вона не знає, як довго вона ще стояла б на колінах, як довго ще була б молилася, коли б чиясь тепла рука не торкнулася її плеча. Ганна розплющила очі. Перед нею стояв її Андрій, який тихо ввійшов до хати, що вона навіть не чула. В руці тримав свою Євангелію, в другій руці тримав ключі від авта. Він притримав Ганну за лікоть, коли вона вставала з колін і посадив її на кріслі, сівши також і собі біля неї.

— Ти молилася? — спитався стиха.

Ганна кивнула головою.

— І за мене молилася? — знову Андрій.

— Так, молилася за того хворого, а також молилася за тебе, щоб Господь дав тобі сили, щоб Він через тебе проговорив до тієї незнайомої хворої людини.

— Дякую тобі, Ганю, — казав схвилюваний і якийсь щасливий Андрій, взявши обидві її руки в свої. — В лікарні я відчув твою молитву і Бог її вислухав... Дякую тобі щиро за те, що ти молилася, — говорив Андрій і Ганна побачила в його очах слези.

— А що, він помер? — спиталася.

— Так, помер...

— Але наvertsвся до Господа?

— Так, наvertsвся... Я наvertsвся, Ганю... Досі я не знав Господа так, як треба знати, але той добрий незнайомий християнин показав ме-

ні, як треба любити Бога, як треба вірити в Нього, як треба служити Йому і як християнин повинен умирати в Господі... І я сьогодні, Ганю, навернувся, — сказав Андрій і обернувся до стіни, закривши руками обличчя.

Ганна обійняла його за шию, притуливши свою голову до його голови. Вона чула, що її сльози спадають з очей на Андрієве плече, але вона не могла їх вгамувати. Вона плакала і крізь сльози казала:

— Скажи мені, як це було, скажи?... Я молилася і чекала. Думала, що таке колись повинно статися. Я ніколи спокійною не була, бо бачила, що ми не так працюємо для Бога, як треба. Я з кожним роком більше й більше переконувалася, що ми, замість того, щоб бути ближче до Бога, ми відходимо від Нього. І я молилася, я чекала довго-довго.

Пастор витер очі, присунувся ближче дружини і казав, обриваючи слова:

— Я прийшов до нього, а це був чоловік з сусіднього міста... Я взяв його за руку і не знав, що то треба казати в таких випадках, бо ж ти знаєш, що я в лікарні біля хворого ніколи не був. Але потім спитався:

— Бачу, що ви тяжко хворі?

— Так, — відказав він, — мене все болить, але я чую, що незабаром воно перестане боліти. Незабаром усім болям прийде кінець, — і він насилу закінчив останні слова.

— Ви ще видужаєте, — пробував я потішити його, але він тільки заперечливо похитав головою і казав:

— Ні, я чую, що маю відійти... Господь так каже моему серцю, що дорога моя скінчилася. Добрий Отець кличе мене додому на відпочинок. І я піду... Так, піду... Ось чуєте, там уже співають, — і він уважно ніби прислуховувався до чогось. Але в кімнаті було тихо. Тоді я спитався його:

— А хіба ви не хотіли б видужати? Чи ви не боїтеся вмирати?

Хворий пробував піднести руку, але вона безсило впала на простирало. Я взяв його руку в свою і вона чомусь була холодна. Але я чув, що його пальці ще пробували стиснути мою долоню. Він повернув набік голову, в його погасаючих очах відбилосся крізь вікно проміння сонця, яке за хвилину зайшло за хмару, кинувши на вікно тінь. Хворий намагався дивитися туди, де сховалося сонце, але його очі помітно сплющувалися і він насилу ще казав:

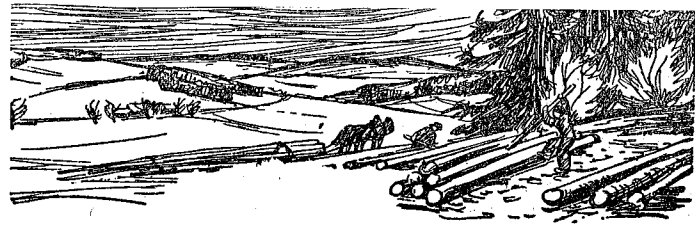
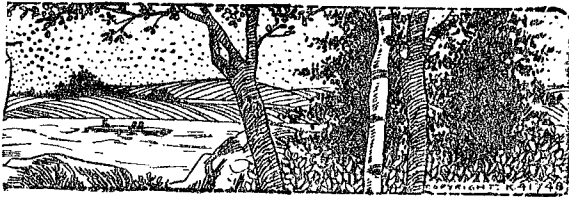
— Ні, пасторе і брате, я хочу відійти. Отець кличе мене саме тепер. Я Йому служив так, як умів, але тепер мій час прийшов... А ви... Ви ще працюйте для Нього. Проповідуйте Євангелію, кличте людей до Бога, бо час дуже короткий. І живіть та працюйте так, щоб ми колись зустрілися разом перед Божим престолом. Скажіть, усім, що немає більшого щастя на світі, як жити з Богом, служити Йому, а потім відійти до Нього. Скажіть... — пробував він ще щось вимовити, але нічого не сказав. Він легко зідхнув і я почув, що його пальці пустили мою долоню. Вітер дмухнув крізь вікно і поворушив його волоссям на голові. А сонце поклато там свою тінь.

Пастор перестав оповідати і в кімнаті була тиша. За вікном тільки галасували діти, там цвірінькнула пташка, а Ганна стояла, спершись на одвірок, і витирала фартухом очі. Пастор докінчував своє оповідання:

— ...Я взяв руку того незнайомого мені дійсного християнина і вона вже була холодна, як в кожного покійника. Я натягнув простирало на його обличчя і став на коліна біля його ліжка. І я молився, щоб Господь простив мене, бо я досі не служив Йому так, як треба. Я шукав легкого хліба, кар'єри, становища, а про спасіння людських душ я не дбав. Навіть не думав про те. І Господь відповів на мою молитву таки там,

біля ліжка умершого християнина. Лікар тихо ввійшов до кімнати, взяв руку вмерлого, послухав пульс і кивнув мені головою. Я вийшов на довгий, заставлений столиками коридор і почув у душі якусь дивну силу, до мене прийшло бажання більше і більше щось робити для Господа, кликати людей до Христа. І якщо ти, Ганю, молилася вдома також, то наші молитви вислухані. Будемо дякувати Йому за це.

І вони ще разом обое схилилися на коліна в їхній затишній кімнаті, схилилися, щоб подякувати Богові за те, що Він сьогодні для них зробив.

СЕСТРА

На широкому майдані, оточеному з усіх боків почорнілими дере'яними бараками, стояла висока ялинка, прикрашена різнокольоровими вогнями. В тих бараках, які ще уціліли від війни, було багато світла. Крізь відхилені вікна, які місцями були закриті грубим папером, вилітали на майдан п'яні вигуки, голос дикої музики.

Тридцять сьомий піхотний полк дуже гучно святкував Новий Рік, перший рік від закінчення війни. Тому гармонь рипіла, ніби давно немаще на якась машина, а з її рипінням кричали дикі голоси п'яних солдат.

Того вечора Микола Чиченко стояв на варті в брамі і йому було на душі дуже тяжко. Він має тут ще вистояти на снігу до десятої години вечора, коли прийде його зміна, а тоді може іти до свого бараку і також святкувати Новий Рік. Але до бараків йому не бажається іти. Там стільки потюнового диму, стільки тяжких брудних слів, стільки прокльонів, на які не скупляться його співтовариші, що він собі краще потім піде поза ялинку аж до лісу, який простягнувся за бараками й безустанку шумить в нічній тиші.

Тому він ходить по-під брамою, зводить високого коміра шинелі й дивиться до зоряного неба. Місяць саме сходить за лісом і його ще не видно за смереками. Тільки небо запалилося вог-

нями мов би від великої пожежі. Вітер поволі затихав, сніг перестав падати і зорі ясніш засяяли.

Микола дивиться до тих високих зір і мимоволі згадує своє минуле дитинство, згадує свій далекий рідний край, свою родину. Чи живуть вони, чи святкують Різдво, чи знають, що сьогодні останній вечір старого року, чи й для них уже закінчилася війна? Багато разів він писав додому листи, але ніколи звідти не приходило жодної відповіді. І Микола тривожиться, хвилюється.

А думки виринають з глибини минулого і настирливо нагадують йому ті щасливі літа, коли він був дитиною, коли разом з батьками йшов такої пори до церкви, де вони зустрічали Новий Рік. Під зеленою ялинкою він деклямував різдвяні й новорічні вірші, діти співали пісень, колядок. І все це минуле десь ділося, воно пройшло, ніби сон, ніби привид, по якому не залишилося ні сліду.

Микола пройшовся снігом в бік вікон свого бараку. Там збільшувалися співи, збільшувалося також скрипіння безмістовної дикої музики.

Він повертає направо, дивиться на недалеку ялинку, що сяє кольоровими лампами, а потім знову йде до брами. Годинник на вартівні показує за кільканадцять хвилин десяту.

Микола розписався в будці, віддав для іншого солдата, що його змінив на варті, теплі кожухані рукавиці і пішов поза ялинку. Під його солдатськими чобітьми рипів сніг.

Подивився у вікно свого бараку й побачив там те, чого й сподівався: там рипіла музика, надривалися п'яні солдатські голоси, хтось трубив у трубу, виграла гармонь... Вікно було трохи відхилене з вибитою шибкою і звідти випливали назовні випари людського поту, сморід горілки і клубки тютюнового диму.

Він минув свого барака, минув оті осоружні п'яні голоси, пройшов повз кухню і пішов снігом на другий кінець таборового майдану. Там також стояли такі самі дерев'яні бараки, але вони всі були ще від війни без вікон, з подірваними стінами і в них ніхто не жив. Люди з міста вечорами приходили сюди і дошка за дошкою розбирали їх для палива. Тому звідси тягнеться до лісу вдоптана дорога, на якій навіть увечері видно безліч людських слідів. Але сьогодні напередодні Нового Року тут нікого немає, люди десь в своїх теплих хатах святкують і слухають радіо.

За тими розбитими бараками відразу росли покриті снігом кущі, поміж якими снувалася вузенька стежка, яка вгрузла в сніг. На краю лісу стояв почорнілий старий млин, який також був пошарпаний війною і не працював. Тепер тут навколо панувала тиша і нічний спокій. Звідси видно верх освітленої новорічної ялинки з таборового майдану, але не чути п'яних голосів. І Микола ходить крок за кроком по засніженій стежці. Він чує під ногами хрупіт снігу, чує шепіт дерев у лісі і чує, що він такий самотній сьогодні, такий одинокий, чомусь зажурений і прибитий думами. Вітер кидає холодом йому в обличчя, але він затулює обличчя коміром і йде без всякої потреби, без всякої мети перед себе.

Ліс журно шумить, в його віттях сяють сніжинки, ніби хтось навмисне порозсипав тут живе срібло, яке падає на землю, а також на кущі, на Миколову шапку з навушниками. Миколі хочеться піти далі до лісу, хочеться отак походити довго аж поки місяць зайде за балку, поки п'яні голоси в бараці втомляться і заснуть. В його кишені перепустка аж до першої години вночі, а тому в нього ще досить багато часу. Він може довго ходити по лісі, може навіть піти до міста, але він туди не йде. Краще побути само-

му, бути удвох із своєю істотою, зо своїми думками.

Микола пустився йти до засніженої огорожі й побачив, що з-за развалених бараків вийшла чиясь тінь. Микола спинився і тихо сказав:

— Хто там?

Тінь зробила до Миколи кілька кроків і спинилася.

— Це я. Василь...

І Микола тепер пізнав голос свого друга з сусіднього бараку, з яким вони часто зустрічаються і діляться своїми думками. Микола не боїться Василя, він походить з недалекого знайомого Василеві села, так само тужить додому, часто ходить зажурений, пригноблений.

— А що ти тут робиш? — спитався Василь.

— Нічого. Змінилася варта, до бараків мені не хочеться йти, то й вийшов сюди побути на самоті, пороздумувати, пожуритися.

— А ти чому тут? — подивився на нього Микола.

— Я шукав за тобою в бараках, але не знайшов, тому й подумав, що ти десь напевно отак блудиш поза кущі, а тому прийшов аж сюди, шукаючи тебе. А при тому хочу роздивитися, кудюю найкраще втікати.

— Куди втікати? — здивувався Микола.

— Куди-будь, щоб тільки вибратися з оцього військового пекла.

— Василю! — підніс голос Микола, але зараз стишив слова і поступився ближче до свого друга.

Василь узяв його за руку і дві довгих військових шинелі пішли між кущами до млина. І Василь притишеним голосом казав:

— Друже, ти ж знаєш, що війна вже скінчилася, наш постій у Польщі зайвий, ми вже й так їх добре освободили від усього, а тому я чув, що наш полк за два тижні залишає польські

землі й повертається в Україну. Отже, це найдодішна пора, що ми можемо втекти й залишитися в Польщі.

— А кудюю ти втечеш, якщо навколо бараків поза лісом проведена дротяна огорожа? — спитався Микола і чув, що його ноги задрижали. По спині пішов мороз, ніби хтось кинув за шинелю пригорщі снігу.

— Огорожа є, але в огорожі є також проходи і я їх знаю. Якщо бажаєш, узавтра ввечері виходь сюди і підемо.

— А якщо зловлять?

— Якщо зловлять, то віддадуть під польовий суд, а якщо не втечеш зараз, то за два тижні завезуть в Україну, там демобілізують, а тому, що ми були вже в західньому світі, бачили, як люди живуть, то згодом нам щось пришиють таке, защо вивезуть на Сибір і там також загинеш. А в Польщі жити можна. Тут хоч одробинка волі таки є, поляків не так легко запрягти до ярма. А потім — буде видно.

Микола чув, що йому робиться важко переставляти ноги. Ніколи він про таке не думав, він вповні свідомий, що його за таку справу чекає. І не тільки його, але й батька, матір. Його друзі в часі війни по кілька разів переходили кордони, вискакували на ходу з потягів, але до чогось подібного в нього немає відваги. Тому він дивився в темряві на свого друга і не був певний, чи той говорить правду, чи жартує. А Василь спокійно казав далі:

— Ось сьогодні наші перепустки продовжені до першої години по півночі. Якщо бажаєш, ходи зо мною до міста. Там дещо довідаємося. Я маю там гарних людей, що готові в часі потреби допомогти нам. Треба щось робити, думати, діяти. Ми сидимо в тих бараках, ніби на острові, який за два тижні має затонути. А тоді вже, друже,

рятунку немає. Така нагода вже ніколи в житті нашому не повториться.

— Добре, — відповів Микола так тихо, що й сам не чув свого голосу. Він розглянувся навкруги й почав застібати шинелю. Поза розбитими бараками свистав вітер, розсіваючи сухим снігом. Але між кущами було тихо, туди й вітер не долітав.

Вони обидва пройшли крізь головну браму, показали свої перепустки і за кільканадцять хвилин були на передмісті, пройшовши повз залізнодорожню станцію. Хідники тут були поломані ще від минулого року, на них лежало багато побитого скла і цегли. Там також лежали купи нерозчищеного снігу, а тому Микола з Василем ішли серединою напівтемної вулиці. Вони йшли вногу по-військовому, ніби на параді, мов би кудись поспішаючи.

На завороті вулиці повернули направо і вийшли на головну вулицю, на якій, не зважаючи на пізню пору, було багато людей, багато світла і великі купи згорненого снігу.

Микола тримався Василевого кроку, боязко озирався навкруги і чомусь тремтів чи від схвилювання чи від страху. Але Василь був більш відважний і говорив тихо до друга:

— Слухай, ти не маєш чого лякатися. Наші перепустки важливі поза північ і ми сміливо можемо ходити по місті.

— А якщо за нами хтось стежить? — хвилювався Микола.

— То нехай стежить. Ми ж нічого не робимо, а от ідемо собі до ресторану на чашку чаю. А це нам можна. А слідження жодного не бійся, бо сьогодні такий вечір, що всі, які стежать, десь сидять над пляшкою вина або сплять до безтями. Сьогоднішній вечір — найкраща пора зробити щось доброго.

Різні люди минали їх без жодного слова і

Василь з Миколою були раді, що їх ніхто не затримує, бо й так вони не знали польської мови і не могли як слід розмовитися.

На другому завороті, де блищала від світел рекляма якогось військового фільму, вони повернули в темний завулок і ввійшли до затишної кімнати ресторану. Там було вже мало людей, бо всі пішли до кіно, а також була вже пізня пора.

Микола з Василем присіли біля столу в напівтемному куті і повісили там свої шинелі. На них дивилися зо стін якісь старі картини з польськими королями, з високими горами і з готичними вежами церков.

До них підійшла жінка, тримаючи в руці рюшника і порожню тарілку.

— Ви собі щось бажаєте? — спиталася гарною українською мовою.

— Просимо чаю і дві булки-кайзерки, — вони чули, що в Польщі є такі добрі булки.

Жінка метнулася за двері і за хвилину вийшла звідти, несучи на широкій підставці замовлене. Вона поставила це перед солдатами і готова була відійти, але вони спинили її.

— Скажіть, прошу, звідкіля ви знаєте нашу мову? — спитався Василь.

— Бо я з України.

— А звідкіля саме?

— Від Білої Церкви.

— А давно вже звідки? — не переставав цікавитися Василь. Обидва хлопці були дуже раді, що зустріли на чужині свою людину, почули свою рідну мову.

— Щойно минулого року ми переїхали сюди, — казала жінка, спершись рукою на стіл.

— То ви українка? — дивилися на неї обидва.

— Ні, я полька, але ми жили в Україні, я там і народилася.

— А тепер тут працюєте?

— Так, це наш власний ресторан, якого ми цього року відкрили.

Микола з Василем хотіли ще щось спитати, але жінка вибачилася і швидко пішла до других столів. До ресторану входили свіжі люди, несучи знадвору клубки морозу, який сивим туманом стелився по долівці, зникаючи під столами.

Солдати пили чай, очима ходили по кімнаті за незнайомою жінкою і ходили думками по рідному краю. По довгому часі вони почули на чужині свою мову і до глибини душі були тим схвильовані. Незнайома жінка нагадала їм Україну, вона ніби принесла їм свіжий запах рідної землі, про яку вони давно нічого не чули. А вона ж щойно минулого року звідти, — їм дуже бажалося порозмовляти з нею більше. Розпитати, що діється в Україні, яка вона тепер, чи спалена, зруйнована?

На столі стояли дві чашки недопитого чаю. Він давно остиг. Лежали також недоїдені булочки. Хлопці були перейняті враженням про рідний край і сиділи в глибокій задумі. І тепер чомусь вони найбільше оцінили положення кожної людини, яка живе на чужині. Ось — поляки. Вони входять до ресторану, голосно і безтурботно розмовляють своєю дзвінкою мовою і почувуються, що вони вдома, в свій власний хаті. Правда, та хата покищо напівзруйнована війною, вона спалена, але вона їх власна. Вони заповзялися силами всього свого народу ту хату відбудувати і вони в ній житимуть.

При такому роздумуванні хлопці болюче відчували чужину.

Була вже пізня пора. Микола встав, щоб дістати з вішака шинелю, а того самого часу жінка знову прийшла до їхнього столу, забравши чашки з недопитим чаєм. Вона затрималася на хвилину й спиталася Василя:

— А ви обидва з України?

— Так, обидва. І то з самого серця України. З Київщини.

— А скажіть, будь ласка, чи ви не знаєте в вашому полку солдата, що називається... О, забула... Перепрошую, — і вона миттю вийшла за двері до другої кімнати.

Василь кивнув головою Миколі і вони почали вдягатися. Жінка вийшла і тихо сказала:

— Миколу Чиченка?...

Василь ногою під столом дав другові знати, щоб він мовчав, а говорив сам:

— Знаємо, пані, знаємо, — казав схвильований солдат. — Він живе разом з нами в одній кімнаті.

— А чи можна було б з ним бачитися? Ми маємо йому щось важливого сказати перед тим, як ваш полк звідси виїде.

— А що? — задрижав усім тілом Микола, застібаючи шинелю. Він готовий був кинутися в двері, але Василь поглядом спинив його. І казав:

— Не знаю, чи можете його побачити, бо нас до міста не завжди пускають. Сьогодні ми могли тут бути тільки через те, що Новий Рік. А за два тижні ми вже виїздимо з Польщі.

— Ми знаємо, що ваш полк виїздить, а тому конче перед тим нам треба було б його бачити, — казала жінка.

Вона зідхнула і поклала рушника на крісло. І вийшла до другої кімнати, покинувши двері відчиненими. За хвилину вийшла з незнайомим мужчиною, видно господарем ресторану. Людей уже нікого не було і вони закрили двері на ключ. Погасили головне світло і опустили на вікнах занавіски. А потім прийшли до Василя й Миколи, які стояли, тримаючи в руках шапки і були ніби неживі. Мужчина сперся ліктем на стіл і спокійно сказав:

— Ви, хлопці, не лякайтеся, але якщо ви знаєте Миколу, то скажіть йому, що в нас є од-

на дівчина з його рідного села і вона хоче з ним бачитися. Вона має щось важливого йому переказати.

— А де ж вона, та дівчина? — спиталися нараз обидва солдати?

— Вона в нас працює і зараз прийде, — сказав господар, відчинивши до кухні двері. Звідти вийшла дівчина, якої не можна було добре бачити в напів темній кімнаті. Вона витерла руки в рушник і озирнулася навколо, ніби зловлена пташка. Потім поступилася до столу і стала між господарем і його дружиною.

— То ви знаєте Миколу Чиченка? — спиталася вона Василя.

— Так, знаю, — відповів Василь, чомусь тремтячи, ніби від холоду. — А ти також його знаєш?

— Знаю.

— А пощо ж він тобі? Що ти хочеш йому переказати?

— Хочу йому сказати, щоб він не вертався додому, бо він не має вже свого дому. Він там нікого не має... — казала дівчина крізь сльози, боязко оглядаючись на двері.

— А ти хто йому будеш? — спитався Василь, тримаючи Миколу за руку.

— Я його сестра.

— Марійка! — крикнув Микола і кинувся до дівчини.

— Миколо! — таким самим голосом крикнула дівчина і готова була впасти на долівку, але сильні братові руки підтримали її.

— Марійко... Марійко... — казав він одне і те саме слово, бо більше не мав що казати. А вона обома руками вчепилася його за шию, цілючи заросле й облите слізьми обличчя.

Господар відчинив двері і вони всі ввійшли до просторої кухні, заставленої столами з порожніми тарілками і чашками. Там було більше світла і Микола пізнав ті самі очі своєї сестри, ті

самі уста. Вона була тоді майже дитиною, коли він лишав рідний дім, але очі в неї ті самі, риси обличчя такі, як і колись. І він притискав її маленьку голівку до своїх грудей, а з очей його падали сльози...

— Марійко, — питався він, — як ти сюди прийшла? Як тато, мама?

— Це багато, Миколо, розказувати, як я сюди прийшла, а тата і мами немає вже. Вони померли з голоду й тифу... І я прийшла сказати тобі про це. І сказати, щоб ти не вертався додому. Наша хата спалена, все село зруйноване і ти вже не маєш свого дому. Не маєш куди вертатися.

Микола дивився на сестру і нічого не пам'ятав, що діється навколо нього. А потім витер очі і вимовив ніби сам до себе, ніби до сестри, ніби до всіх, що тут стояли:

— Немає... Нікого немає... — і зігнувся на стіл, не випускаючи Марійчиної руки із своєї долоні.

— Не журіться, друже, над міру, — казав господар, схилившись над ридаючим солдатом. — Не тільки ви не маєте нікого, але сьогодні тисячі таких людей, як ви. Мільйони... Зруйнована і ваша батьківщина і наша, але не треба впадати у відчай. Бог не без милосердя. Ось ви ще маєте сестру, таки когось маєте зо свого роду, а на світі багато є людей, що того не мають. Ми зможемо вам у дечому допомогти... Не журіться...

Господар аж тепер побачив під стіною Василя, що весь час застібав гудзики шинелі. Він був подібний до актора, який в якійсь виставі відіграв свою роль, а тепер стояв і не знав, що має з собою робити. І господар підійшов до нього.

— А як ви, друже? Чи можна з вами говорити відкрито? — спитався.

— Можна, — відповів Василь.

— Ви ідете зо своїм полком додому?

— Ні, не їду. Я шукаю можливості, щоб залишитися в Польщі.

— Добре, така можливість є. Я поможу вам, бо я знаю біду. Сам був у подібному положенні, але добрі люди мені допомогли, то й я хочу комусь допомогти. Ви можете лишитися в нас разом з Миколою, — казав усміхнений господар.

— Але в нас немає документів, немає також цивільної одежі.

— Нічого, все буде. Не турбуйтеся. Тепер такий час, що можна виробити які завгодно документи. За три-чотири дні ми виїздимо до Варшави, де мій брат має своє власне підприємство, також великий ресторан. Йому потрібні робітники і ми переїздимо туди. Ви можете їхати з нами і там у великому місті загубляться всі ваші сліди.

— Але ми маємо в бараках ще всі наші речі, — казав Василь і чув, що його серце наповнюється таким чуттям, ніби він оце саме вийшов з темниці на волю.

Господар поклав руку на його плече.

— Друже, — казав, — життя людини дорожче за все на світі. І якщо ви маєте можливість те життя зберегти, то робіть це сьогодні. А які там речі? Котловок, якась валізка тощо. Я ж знаю, що солдат має. Нічого. Навіть власне життя і то воно не його, а ним розпоряджаються військові старшини. Отже, не маєте чого вертатися до бараків. Узавтра ввечері ви поїдете до Варшави, матимете там забезпечене місце і працю, а також спокій.

Василь мовчав, мовчав також Микола. А Марійка подивилася заплаканими очима на обох, побачила їх нерішучість і непевність, а тому сказала:

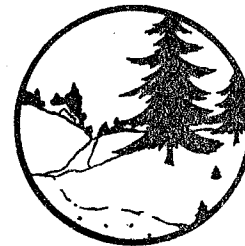
— Миколо, не бійся. Скажи те саме своєму другові. Я цих людей знаю. В часі війни вони опинилися в нашому селі. Наш тато поручився

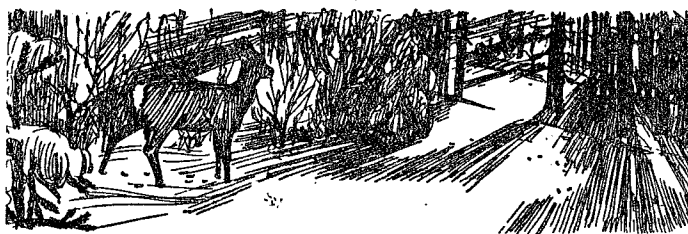
за них і врятував їх від розстрілу, то вони тепер того не забувають. Не бійся.

Микола з Василем подивилися на господаря, подивилися один на одного. А господар казав:

— Так, Марійка сказала правду. Добрі люди рятували моє життя, а тому й мені хочеться комусь зробити добро. А тепер роздягайтеся і скидайте ті свої шинелі. Ви їх більше надягати не будете. Ми маємо для вас убрання.

За вікном зривалася хуртовина. Але за порваними клаптями сивих хмар сяяли прогалини голубого неба. Там десь народжувався новий день. Перший день Нового Року.

ПІСЛЯ ПОХОРОНУ

Весна цього року прийшла рання і відразу поля, що простягнулися за Юхимовим хутором, покрилися зеленою травою. Трава та щойно поскоходила, але вона вже закрила собою недавно ще чорні горбки, порозкидалася по вторішній скибі. Земля пахне таким весняним запахом, як завжди, як щороку, так само, як щороку, над полями пролітають якісь птахи, а вище над ними простягнулося голубе безхмарне небо.

Юхим уранці вийшов на хутір і поглянув навколо. Поле його сягало аж до головної дороги, що довгою чорною смугою тягнулася до недалекого соснового лісу, в якому вона й губилася. Він дивився на ту дорогу, дивився на чорні скиби свого поля і думав про тяжке своє життя, яке ось тут на хуторі, між тими деревами проходило. Він сховає своїми ногами здовж і впоперек своє поле, змірив його безліч разів. Сюди він поклав до тієї землі свою силу, свою молодість, свої найкращі літа. Вони десь глибоко сховані тут під землею. Тут схована не тільки його сила, але також його серце, бо він його повністю віддав праці на своїй землі, на своєму полі. І він чує, що тяжко, дуже тяжко буде йому розлучитися з тим місцем. Але це треба буде зробити. Нічого не допоможе. Нехай ще інші тут працюють. Нехай сіють, жнуть, любуються роз-

кішним дозвіллям, якого тут завжди є подостатком.

Заклавши руки за спину, Юхим ходить краєм незасадженого ще городу і тяжко зідхає. Проміння сінця падають на його сиву голову і він вудчує їх тепло. Потім стає під посадженою минулого року грушею і дивиться перед себе в далечінь. Там далеко на сусідському полі пасуться вівці, ніби білі горбочки, порозкидані по рівному полі. З дороги чути легкий гуркіт авт, десь співає пташка. Весна. Стільки в ній краси, чару і пахощів та життя, але все це анітрохи не тишить старого Юхима. Перед його очима весь час стоїть та сама картина, яку він бачив і яку так трагічно й боляче пережив минулого тижня. Це похорон його вірної і дорогої дружини. Поки вона була, то життя його мало якийсь зміст, якийсь сенс і мету, а тепер він бачить навколо себе тільки порожнечу. Для нього вже немає весни, йому навколо все — одна тільки зима і ніч.

Юхим ходить краєм свого городу і бачить сердечними очима великий молитовний дім своєї церкви, до якої вони їздили з дружиною довгі літа. Тепер той молитовний дім так, як і завжди, був наповнений людьми, але тепер не лунали в ньому пісні радості. Тепер тут всюди невидимо носився в повітрі траур, сум. Піано грало похоронну мелодію, навколо стояли букети квітів, різнокольорові вінки, а між ними — трумна... Це його Олена. Вона убрана в найкращу свою сукню, в яку вона й просила, щоб її вбрати. Вирядилася, ніби в найбільше свято і Юхим знає, що це справді найбільше її свято, найдалша її остання подорож, бо ж вона йде до свого Господа, Якого вона палко любила і Якому служила все своє життя. Юхим це знає, але помимо того йому так тяжко перенести ту втрату. Він залишився сам, ніби та билина в чистому полі, яку

можуть спокійно ломити всякі життєві вітри, всякі бурі та урагани.

Межа, якою йшов Юхим, вела до невеликого озера, яке також було його. На ньому вже давно розтопився лід і вітер гладив поверхню води своєю невидимою рукою. Під самим мілким берегом вже стирчала з води перша трава, між якою хлопалися маленькі качата. Юхим кинув їм кришок з хліба і прийшов над саму воду. Він дивився на те гарне молоде Боже створіння, дивився на довгий зелений берег, на прозорість чистої води свого озера, але майже нічого не бачив, бо думки його були зайняті тільки одним. Він тільки бачив свою дружину, всюди тепер, більше, як перед тим, бачив і відчував турботливе її серце і працюючі руки. Ось ті маленькі качата. Вона задалегідь посадила була квочку, бо не хотіла качат купляти в місті з-під машини. Вона казала, що качата, висиджені в інкубаторі, — це сироти, що не мають матері. Тому вона тішилася, коли кожної весни, як надворі ще подекуди в ровах лежить сніг, а її качата вже хлопчуться в озері під берегом. А потім вийдуть з води мокрі, повлізають під квочку і там гріються, — тільки голівки виставивши з-під крил своєї матері. І качата, і недалекий незасаджений, але пильно скопаний і приготований до весни город, все нагадувало йому його дружину. Качата виростуть і їх треба буде продати. Город буде не скопаний, не засаджений, квіти навколо хати цього літа також не цвістимуть...

Зажурений господар минув озеро, обійшов сухим вже місцем город і прийшов на своє подвір'я. Собака потерлася біля його ніг, жорно зашкавувивши, ніби вона знала Юхимову тугу. Він погладив її по голові й пустився стежкою до хати. Але за липами загуркотіло авто і Юхим спинився. Авто вкотилося на двір і він побачив, що це приїхав пастор його церкви. Він підійшов до Юхима й потиснув його руку.

— Колись, може, я мало приїздив до вас, бо ви, я знав, манше потребували когось, завжди будучи обтяжені працею. Але тепер, я думаю, ви не будете мати нічого проти, що я відвідав вас, і відтепер частіше відвідуватиму вас в майбутньому, — казав проповідник.

— Дякую вам, сердечно дякую, — казав Юхим, підсуваючи проповідникові крісло.

— То як же ви, брате, сьогодні почуваетесь? — спитався пастор.

— Тяжко, дуже тяжко, — відказав Юхим і чув, що йому в устах зробилося сухо і гірко.

— Я розумію вас і ще раз сердечно вам співчуваю, але вам треба впокоритися під руку Божу. — казав пастор. — Бачите, кожна людина, що приходить у цей світ, мусить колись його залишити. Те саме буде з вами, зо мною. Те саме сталося з вашою дружиною. Вона пішла трохи раніше, а ви пізніше прийдете до неї. І ви вже будете мати на небі когось, що зустріне вас.

Юхим слухав і витирав вологі очі. А пастор казав далі:

— Двоє людей, що живуть разом, майже ніколи разом не вмирають. Одне відходить, друге лишається. І коли б ваша дружина лишилася без вас, то що б вона сама робила? Вона була б більш нещасною від вас. А ви — мужчина, Господь дасть вам сили перенести втрату.

— Так, — казав Юхим і знову витер очі, — час гоїть усякі рани, тільки той час тоді дуже поволі тягнеться. І важко його пережити та переболіти. Вийду надвір, — все навколо нагадає мені про неї. А при тому все світить пусткою, навіваючи тугу. А в нашій хаті колись бриніла пісня, була радість. А тепер здається, що й кімнати в хаті стали більші, стіни ніби витягнулися і поступилися далі. Піду до кухні, — тут всюди бачу її руки, її працю. Піду надвір — те саме.

Кожна річ, до якої вона торкалася, розповідає мені про неї.

— Я знаю, що так, — казав пастор, — але вам доведеться поволі за все забувати. Минуле вже ніколи не вернеться, а з тим, що сталося, треба погодитися, бо така Божа воля. Ви, як християнин, повинні це розуміти і зберегти свої сили, не піддаючись черезмірній журбі. Апостол Павло всіх нас потішає тим, що коли ота наша тілесна домівка розвалиться, ми маємо будівлю від Бога, дім нерукотворний, а вічний. До того дому вже пішла ваша дружина, а вам ще треба сили і здоров'я продовжувати далі свою путь.

Юхим пройшовся по кімнаті, слухаючи слова пастора. Потім знову присів біля столу, а пастор спитався:

— Що ж ви, брате, думаєте робити зо своїм хутором? Чи прийняли вже якесь рішення? Я думаю, що вам доведеться його продати, бо самому господарити вам буде тяжко.

— Так, я вже вирішив продати і перейти жити до міста, скільки там мені Бог ще дасть тих старечих літ. Тут я не зможу забути за дружину, а також немає вже потреби мені працювати та вовтузитися біля господарки. А на землю покушців уже маю, — казав Юхим.

— Це найкраще, брате, найкраще. Продасте, то й позбудетеся зайвих клопотів. Літа ваші вже не молоді, господарити немає вже коли, а за це місце ви візьмете добрі гроші, яких вам вистачить на прожиток. А держава вам ще й пенсію дає. Тому немає чим наперед турбуватися. Щоб тільки Бог дав ще здоров'я прожити.

— Так, вистачить, — казав Юхим. — Я про це навіть і не думаю турбуватися. За хутора мені дають понад вісімдесят тисяч готівкою. Земля, бачите, тут добра, близько міста і вона ніколи не згубить своєї ціни, — і він оповідав пасторові, яке справді добре його поле, на ньому немає

каміння, немає коріння дерев, бо він з Оленою все це повизбирували. Його поле, ніби грядка, ніби город доброї господині. Земля чорна, пухка аж розсипається, родить пшеницю, просо, ячмінь. Можна тримати багато худоби, є своя вода, є все, але немає вже здоров'я і немає з ким робити.

— Це добре, брате, — знову пастор. — Хоч тяжко вам довелось з дружиною довгі літа працювати на вашому хуторі, але він вас нагородив доброю винагородою. Жаль тільки, що дружина вже з того нічого не скористає, але в Господа вона має краще. А те, що ви маєте, вистачить вам до кінця життя. Ви його вже навіть не проживете.

Господар стукав великим пальцем правої руки об стіл і думав про те, що сказав проповідник. Справді, Олена вже нічого з того не скористає, а їй найбільше з того належалося б. І він бачив у своїй уяві тепер, як вона згребала сіно, копала моркву, кормила кури, квасила на зиму огірки, кришила капусту. Найбільше вона працювала, але найменше з того всього мала користі. Завжди руки в землі, на плечах стара маринарка, яка вже й дощу не боялася, і вона завжди надворі, на городі.

За вікном почувся якийсь шорох. Юхим відчинив двері й поглянув на подвір'я. Але там нікого не було. Йому тільки привидилось. Він сів на своє крісло і протяжним голосом сказав:

— Так, не користалася з того всього дружина, бо не мала часу, то зате матимуть її діти. Все це лишиться для них. А мені не багато вже треба. Старість уже прийшла, я відчуваю, що з кожним днем то там, то тут щось болить, щось колить, — і він потримав себе рукою там, де тепер якраз щось кольнуло в лівому боці, де він колись вдарився до плуга.

— Кажете, що все лишиться дітям... Хіба ва-

ші діти бідні? — дивився на Юхима пастор.

— Ні, не бідні. Слава Богу, мають усе, що тільки треба, на жаль не вміють так жити, як треба. Інколи заглядають до пляшки, а тому ніколи гроша в запасі не мають. Знаєте, як це є з невірними дітьми... Коли були малі, ми водили їх до церкви, вони виростили в недільній школі, а потім, коли виростили, все то пішло своїми дорогами. Але матеріально, то вони стоять добре, мають по кілька хат, мають свої авта, а син має своє велике підприємство.

— То для них ваші гроші і непотрібні, — сказав проповідник і хотів сказати те, з чим він давно носився в серці, але тільки подивився на Юхима і чекав, що цей казатиме.

— Так, ви правду сказали, що наш маєток їм непотрібний, бо вони і зо своїм не знають, що мають робити. Але так вже заведено на світі, що батьки лишають свої маєтки дітям. Це й по слові Божому, щоб ми дбали про своїх. Бо, правду кажучи, кому ж би я мав усе лишити, як не дітям? — сказав господар і ніби чекав відповіді, бо сперся ліктями на стіл і дивився на свого проповідника.

Пастор поглянув також на Юхима, відхилив трохи вікно і впустив до хати весняного сонця. І в цю хвилину в нього постало бажання поговорити з Юхимом про те, про що він давно збирався йому сказати ще тоді, коли жила його дружина і вони обоє завжди приїздили до церкви. Але минали дні за днями і він не міг знайти такої відповідної нагоди. Тепер, ідучи сюди, він не думав тієї справи порушувати, бо це занадто ще рано, щойно після похорону. Коли ж Юхим сам тієї справи торкнувся, то проповідник побачив, що це найбільш відповідний для того час. І він спокійно спитався:

— А може б ви, брате Юхиме, віділили щось із свого маєтку для Бога?

— Для Бога? — спитався господар.

— Так, для Бога, — повторив проповідник. — Господь для вас зробив дуже багато, то зробіть щось і для Нього. Дайте Йому хоч соту частину з того, що Він дав для вас. Господь вас спас, ви прилучилися до нашої церкви, а через це саме ви провели все своє життя без алкоголю, ви не віддавали свого гроша на тютюн, на розпусту, бо Господь звільнив вас від того налогу. Через спокійне християнське життя ви й склали собі маєток. Коли б Господь був не спас вас, ви могли б стати якимось налоговим алкоголиком, ви віддали б свої гроші на все непотрібне, може жили б з міської помочі, ніколи не мали б гроша. Але Господь був милосердний до вас. Він нагородив вас здоров'ям, силою, мудрістю, ви ніколи не мали жодного важкого випадку, то відліть щось з того маєтку, що маєте і для Бога.

Проповідник витер хусткою чоло, бо відчув, що крізь вікно до хати прийшло багато весняного тепла. Він також відчував, що забагато нараз сказав, може не треба було всього говорити того, що назбиралося на його серці. І він намагався відгадати з Юхимого обличчя, яке враження на того зробила його мова.

— Що ж я можу для Бога зробити? — спитався Юхим.

— Багато можете, — казав проповідник — і дозвольте, що я буду відкритим у своїх словах і скажу вам те, що думаю.

— Прошу, кажіть, брате проповіднику, кажіть, — заворушився на своєму кріслі Юхим.

І проповідник казав:

— Ось я їхав містом до вас і якраз проїздив біля міського дому, в якому наша церква, разом з іншими церквами, мають щоп'ятниці евангелізаційні зібрання для тих людей, що постійно вештаються біля корчми через дорогу. Ви знаєте, що там уже були навернення на тих зібран-

нях, і це велика та благословенна праця. Але аж тепер я побачив, коли їхав сюди, що стіни того місійного дому потріскали, дах в одному місці похилився і тудою протікає дощ. А корчма через дорогу щойно помальована, вставлені нові вікна, всі двері перемальовані. Видно, що там мають гроші і те тяжке підприємство ніколи не збанкрутує. Церкви не мають на свою працю засобів, а корчми ростуть. І я чомусь, їдучи сюди, думав про вас. Ось ви віддасте свої гроші, свій маєток дітям, а вони його занесуть туди через дорогу від нашого місійного дому. А наш місійний дім стоятиме обдертий, бідний, похилений. І, їдучи до вас, я думав, що наш місійний дім — це Христос, а корчма через дорогу — це диявол, бо ви собі не можете уявити, скільки вона робить лиха для нашого міста. Скільки через неї лишилося розбитих родин, скільки лишилося сиріт, скільки калік... І гроші наших добрих віруючих батьків часто йдуть до рук того диявола. А Христос стоїть бідний, як і колись. А ми називаємося християнами. Тому я й сказав, брате Юхиме, щоб ви дали щось з вашого маєтку і для Бога, для Христа, для проповіді Євангелії. І я не кажу, що віруючі повинні все своє майно записати на місію. Ні. Може це була б завелика жертва. Кожні батьки мають своїх дітей і які б ті діти не були, навіть найгірші, від яких може відректися весь світ, але для батьків — це їхні діти. І вони повинні про них пам'ятати, турбуватися ними аж до кінця свого життя. Але віруючі батьки повинні знати, що вони, окрім своїх дітей, мають свою церкву, та церква залишається після них і вона вестиме надалі місійну працю. Про це старші віруючі батьки повинні не забувати, але в нас, як ви знаєте, не завжди так є.

Проповідник закінчив. Чекав, що на це все скаже господар. Серце його чомусь тремтіло і він боявся, чи не сказав чогось зайвого. А госпо-

дар сидів зажурений ще більше, як перед тим. Сива його голова була похилена низько над столом. Над очима звисали густі сиві брови, які тепер інколи здригалися. Він ковтав слину і важко дихав. А потім сказав, піднісши на проповідника свій зір:

— Дякую вам, брате, що ви мені сказали правду. Але жалію, що ви мені раніше ніколи про це не говорили. Я їм давно казав, щоб продали ту корчму, але що ж, не слухаються вони мене. Цей гріх приносить їм добрий зиск, а з людською бідною, що батьки там пропивають останній свій гріш, вони не рахуються.

— А це хтось із ваших знайомих має ту корчму? — спитався проповідник.

— Ні, це не тільки знайомий. Це... Це мій зять... — сказав господар і почесав пальцями бороду.

Проповідник жажнувся. Він устав, пройшовся по кімнаті і сказав:

— А я не знав... Був би не згадував про це. Може й не треба було про це нам говорити.

— Ні, треба, — звівся й собі на ноги Юхим. — Треба, брате. Жалію, що ви ніколи раніше про це так виразно не говорили. І не тільки мені, але й іншим членам нашої церкви. Ось помер Дмитро, Калістран, Прокіп, а де ж їхній маєток? Все це пішло, ніби з вітром, усе це забрали невіруючі діти, які ще по смерті батьків матимуть за що погуляти. Таке саме ось може бути з мною. Але воно не буде, так не станеться. Ми з Оленою не зробили на наш маєток жодного завічання, але я тепер зроблю. Я буду знати, як я повинен розпорядитися з тим, чим нагородив мене Господь. І добре, що ви мені те сказали. Ще не пізно, — казав Юхим з видимим поспіхом.

За вікном давно сонце піднеслося аж над Юхимову хату, розсипаючи свої теплі проміння. З-над озера долітав крізь відхилене вікно шепіт

вітру і хлюпіт качок. Під стодолюю співав півень. Юхим поставив на кухню чайника з водою, на столі поставив також дві чашки. І на ходу від печі до столу говорив до проповідника:

— Про такі речі, як ви сказали мені, може з-за катедри не випадає говорити. Але про це треба говорити з людьми особисто, треба про це писати в журналах. І може це не зовсім випадає говорити самому проповідникові, бо скажуть, що він тільки про гроші говорить, але треба в церкві вибрати відповідних братів, щоб вони йшли і говорили з людьми. Тут немає чого соромитися, бо ж ми просимо грошей не для себе, не на свої особисті потреби, а на діло Боже, на проповідь Євангелії.

Чайник на кухні закипів і свистів сивою парою. Господар сів на своєму кріслі, а там, де завжди була господина, сів проповідник. Він був радий, що його розмова з Юхимом знайшла добрий відгук в його серці.

Був радий також Юхим, бо мав таке відчуття, що оце тепер відкрилися його сердечні очі на одну велику справу, якої він досі не бачив. Він був радий, що на старші свої роки він зможе своїм маєтком послужити Богові.

Він поставив на стіл цукор, якісь пиріжки, масло. І господар з проповідником перед їжею встали до молитви.

З М І С Т

	Сторінки
Дзвони	7
Те одне	21
Вислухана молитва	29
Андрієва нагорода	41
Молитви	53
Чоботи	60
Головна причина	80
Човен	92
Батько і син	102
Новий пастор	111
Сестра	121
Після похорону	134

